

26607

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRK YARATILIŞ VE TÜREYİŞ
DESTANLARI VE DİNİ MOTİFLER**

(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman:

Doç.Dr.Şaban KUZGUN

Hazırlayan:

Numan Durak AKSOY

KAYSERİ-1993

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	III
ÖNSÖZ.....	IV

GİRİŞ

DESTAN VE MİLLİ DESTANLARIMIZ.....	1
A-DESTAN NEDİR?.....	1
B-TÜRK MİLLİ DESTANLARI.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK YARATILIŞ DESTANLARI VE DİNİ MOTİFLERİ.....	6
A-OĞUZ KAĞAN DESTANI VE DİNİ MOTİFLER.....	6
1)OĞUZ KAĞAN DESTANI.....	6
Oğuz Kağan Destanının Uygurca Metni ve Türkçesi.....	8
Oğuz Kağan Destanının Uygurca Metni.....	8
Oğuz Kağan Destanının Türkçesi.....	18
2)DİNİ MOTİFLER.....	28
a-Oğuz Kağan'ın Doğuşu ve Çocukluğu.....	28
b-Oğuz Kağan'ın Evlenmesi.....	31
c-Oğuz Kağan Destanındaki Kurt Motifinin Değişik Şekilleri.....	33
d-Destandaki Diğer Dini Motifler.....	35
B-ALTAY TÜRK YARATILIŞ DESTANLARI VE DİNİ MOTİFLER....	37
1)ALTAY TÜRK YARATILIŞ DESTANLARI.....	37
a-Verbiskiy'in Derlediği Altay Yaratılış Destanı.....	39
b-Radloff'un Derlediği Altay Yaratılış Destanı.....	43
c-Diğer Altay Türk Yaratılış Destanları.....	57
1-Bir Altay Türk Destanı.....	57
2-Kara-Orman Tatarlarının Efsanesi.....	58
3-Veselovskiy'nin Topladığı Bir Bir Altay Rivayeti..	59

2)BU DESTANLARDAKI DİNİ MOTİFLER.....	59
a-Verbiskiy'in Derlediği Destandaki Dini Motifler.....	59
b-Radloff'un Derlediği Destandaki Dini Motifler.....	63
c-Diğer Altay Destanlarındaki Dini Motifler.....	67
C-YAKUT TÜRK YARATILIŞ DESTANLARI VE DİNİ MOTİFLER...	69
1)YAKUT (SAHA) TÜRKLERİ VE YARATILIŞ.....	69
a-Dünyanın Yaratılışı.....	70
b-İnsanın Yaratılışı.....	71
2)DİNİ MOTİFLER.....	71
a-Dünyanın Yaratılışındaki Dini Motifler.....	71
b-İnsanın Yaratılışındaki Dini Motifler.....	73
D-TÜRK MEMLÜK YARATILIŞ DESTANI VE DİNİ MOTİFLER.....	74
1)TÜRK MEMLÜK YARATILIŞ DESTANI.....	75
2)TÜRK MEMLÜK YARATILIŞ DESTANINDAKİ DİNİ MOTİFLER.....	76

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK TÜREYİŞ DESTANLARI VE DİNİ MOTİFLER.....	79
A-TÜREYİŞ DESTANLARI.....	79
1)UYGURLARIN TÜREYİŞ DESTANI.....	81
Uygurların Yurtları.....	81
Uygurların Türeyişi.....	81
Böğü-Han ve Akınları.....	83
Uygurların Dinleri.....	84
Uygurların Göçü.....	86
2)YAKUT TÜRKLERİNİN "ER-SOGOTOH" AĞAÇTAN TÜREME DESTANI.....	86
B-TÜREYİŞ DESTANLARINDAKİ DİNİ MOTİFLER.....	89
1)UYGURLARIN TÜREYİŞ DESTANINDAKİ DİNİ MOTİFLER...	89
2)YAKUT TÜRKLERİNİN "ER-SOGOTOH" AĞAÇTAN TÜREME DESTANINDAKİ DİNİ MOTİFLER.....	92
SONUÇ.....	95
BİBLİYOGRAFYA.....	99

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen Makale
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Edebiyat
E.Ü.İ.F.D.	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
Mad.	: Maddesi
M.S.	: Milattan Sonra
s.	: Sahife
S.	: Sayı
Str.	: Satır
Ter.	: Tercüme eden
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve devamı

ÖNSÖZ

Türkler uzun tarihleri boyunca dini özellik arzeden değişik inançlara bağlı yaşamışlardır. Bu sahip olunan inançlar içerisinde ibtidai ya da yüksek, başka bir ifade ile semavi derecede olanlar vardır. İster ibtidai ister semavi olsun Türk kültürünü meydana getiren bu inançların tesbiti milli bir görev sayılmalıdır. Buradan hareketle bu inançların belirginlik kazanması Türk kültürünü meydana getiren değerlerin, araştırılmasına bağlıdır. Türk kültürünü oluşturan değerlerden biri de milletlerin din, fikir ve sanat bakımından sahip oldukları değerler hakkında bilgiler içeren destanlardır.

Bütün milletlerin kendilerine ait milli destanları mevcut değildir. Eski Yunanlılar, İranlılar, Hintliler ve Finliler gibi milletlerin efsanevi mahiyette kendi milletleri içerisinde çıkmış kahramanlarına ait destanları vardır. Ayrıca bu destanlar değişik Avrupa milletlerinin, fikir ve sanat hayatlarına da ilham kaynağı olmuşlardır.

Yapılan tarih araştırmaları sonucunda Türklerin de uzun tarihleri boyunca oluşmuş milli destanlara sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Destanlar milletlerin geçirdiği dönemler, yaşadıkları coğrafi sahadaki özellikleri kısmen ağızdan terennümle halk şiirlerinden, kısmen de göçebe ve kabile hayatı yaşanan Türklerde hala devam etmektedir. Belirtilen bu iki kaynaktan Türklerin Milli destanları hakkında fikir edinmek mümkündür. Nitekim Türk ve Batılı birçok araştırmacı bu kaynaklardan beslenerek destanlarımız hakkında bir sonuç elde etmeye çalışmışlardır.

Sözlü geleneğe bağlı olan anonim ürünler sayılabilecek destanlar, belirli zaman ve mekan içerisinde cemiyetin iradesini kontrol edebilen durumdaki kahraman bilge şahsiyetler etrafında cereyan eder. Bu destanların akisleri hemen hemen edebi eserlerin tamamında derin izler bırakmıştır. Ayrıca destanlar milletleri tanıtmak, yaşatmak ve milli birliği canlı tutmak için vazgeçilmeyecek

derecede bir öneme sahiptir. Zira, manzum oldukları ve müzikle terennüm edildikleri için halkın dilinde ve hafızasında uzun süre kalabilecek durumdadır.

Bir milletin kültürünü geçmişinden gelen maddi ve manevi değerlerin tümü oluşturduğu için destanların ve destanlardaki motiflerin tablili de bu kültürün bir parçasını oluşturacaktır. Amacımız destanların tablili olmasa da, belli ölçüde tablili yapılan destanları esas alacak yeni bir tabliil yapmaktır. Zira, destanlardaki dini motiflerin ortaya konması da yeni bir tabliil işidir. Bu anlamda, Türk yaratılış ve türeyiş destanlarından bazılarına ölçü olarak oradaki Türk kültürünün belli bir cephesini oluşturan inançlara yönelik dini motifleri imkanlar ölçüsünde incelemeye çalışacağız. Üzülerek ifade edelim ki, Çin, Arap ve İran kaynaklarında dağınık bir şekilde bulunan Türk destanlarına ait bilgiler malesef Batılı araştırmacılar tarafından derlenmiş ve adeta Türk araştırmacılara kaynak olacak durumda hazır hale getirilmiştir.

Çeşitli medeniyet seviyelerinde farklı hayat şartlarında tarihte yerini almış olan Türk kavimlerinin milli destanları da çeşitli ve zengindir. Buna dayalı olarak bu kültür değerlerine yönelik çalışmaların da zengin olması beklenirken aksine az ve kıstlı olmuştur. Yine de Köprülü, Ögel, Togan, Tanyu, İnan gibi uzman araştırmacıların çalışmalarının, Türk kültürünü gururla temsil edebilecek durumda olduğunu belirtelim. Özellikle Ögel'in, Türk Mitolojisi adlı eseri destanlardaki motiflerin incelenmesi açısından çok büyük bir öneme sahiptir.

Her bölüme kendi arasında dipnot vereceğimiz "Türk Yaratılış ve Türeyiş Destanları ve Dini Motifler" adlı bu tez çalışmamızda gücümüz nisbetinde dini motifleri belirlemeye gayret edeceğiz. Bu çalışmamızdaki değerli katkı ve yardımlarından dolayı Sayın Doç.Dr. Harun GÜNGÖR Bey'e teşekkür borçluyum. Ayrıca bu tezin hazırlanmasının her safhasında rehberliğini esirgemeyen Sayın Doç.Dr. Şaban KUZGUN Bey'ede şükranlarımı sunarım.

Numan Durak AKSOY

Kayseri-1993

GİRİŞ

DESTAN VE MİLLİ DESTANLARIMIZ

A- DESTAN NEDİR?

Menşe' itibariyle Farsça bir kelime¹ olan destan, (=Dâstân=Dâsitân) sözlük anlamıyla hikaye, masal, efsâne² ya da efsânevi sözler³ demektir. Dilimizde Fransızca "epope" ve "lejende" karşılığı olarak kullanılır.⁴ Yunanca "epos" kavramının kapsadığı eserlere Yakutlar (Saha Türkleri) olangho, (Yiğitlik şiirleri, yiğitlerin yaşam öyküleri) Kırgızlar comok, (yiğit destanı) Müslüman Türkler ise destan adını vermişlerdir.⁵

Ansiklopedik olarak destan, milletlerin hayatında derin izler bırakan olayların ve bu olayların içinde bulunan büyük kahramanların, efsanevi hikayelerini anlatan bir edebî türdür.⁶ Başka bir ifadeyle bir boy, ulus veya millet hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış eser sayılan efsanelerden sonra, nazım

-
- 1) Şemsettin Sami, Kâmus-i Türkî, İstanbul, 1316, s.598 ve 609; Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1983 I / 1; İbrahim Olgun-Cemşit Drahşan, Farsça-Türkçe Sözlük, İstanbul, 1985, s.149; "Destan", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul, 1977, II / 265
  - 2) "Destan" Yeni Türk Ansiklopedisi, İstanbul, 1985, II / 652; "Destan" Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul, 1977, s.264
  - 3) İbnu Manzur, Ebu'l Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem, Lisanu'l-Arab, Beyrut, 1968, II / 363
  - 4) "Destan", Yeni Türk Ansiklopedisi İstanbul, 1985, II / 652
  - 5) "Destan", Ana Britannica Ansiklopedisi, İstanbul, 1986, VII / 188
  - 6) "Destan", Yeni Türk Ansiklopedisi, İstanbul, 1985, II / 652

şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı ürünlerindedir. Sözlü geleneğe bağlı bu anonim ürünler, zaman ve mekan içinde cemiyetin iradesini ellerinde tutan "Kahraman-Bilge" şahsiyetlerin menkıbevi ve hakikî hayatları etrafında teşekkül etmiş uzun didaktik hikayelerdir.⁷

Tarihten önceki çağlarda Tanrılar ve Tanrılaştırılmış insanlar hakkında söylenerek zamanla inanış haline gelen efsâne (mythos) yani mitoslarla destanlar, eski milletlerin destan devirlerinde yanyana veyahut ardarda doğarlar. Ne varki destanlar içlerinde, zengin mitoloji unsurları bulundurulur.⁸

Divanü Lügati't-Türk'te "yır-ır" sözleri, şiir, gazel ve raks havası anlamında kullanılmıştır.⁹ Buradan hareketle destanların meydana geldiği devirlerde şiir, raks ve mûsikî ile beraber bulunduğu düşünülür ve destanlarımızda kopuz ile ozanlar tarafından çalınıp söylendiği veya çalgısız özel bir tegannî ile söylendiği dikkate alınırsa Divanü Lügati't-Türk'teki "yır" ya da "ır" sözlerinin "epope" kelimesini karşıladığı söylenebilir.¹⁰

B- TÜRK MİLLİ DESTANLARI

Türk destânlarına ait bilgiler Çin, Arap, İran ve Türk kaynaklarında dağınık bir şekilde bulunmaktadır. Bu kaynaklar destan geleneğimizin çok eski devirlere giden bir tarihi olduğunu göstermektedir. Destanlarımızın Türkçe kaynağı olarak Oğuz Destanı, Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın "Şecere-i Türki" ve "Şecere-i Terakime" adlı eserleri ile, Ali Yazıcıoğlu'nun "Selçuknâme"si zikredilebilir. Divanü Lügati't-Türk'te bazı destan parçaları bulunmaktadır. Farsça kaynaklar Firdevsî'nin "Şeh-nâme", Reşidü'd-Din'in "Camiü't-Tevarih", Cüveynî'nin "Cihankuşa" sıdır. Arapça olan ise Mesudî'nin "Mürücü'z-Zehab" adlı kitabıdır.¹¹

Türk destânlarının kaynakları hakkındaki bu yaygın kanaat hemen hemen bütün edebiyat tarihçileri tarafından kabul görmüştür.¹²

Dünya milletlerinin sahip olduğu destanlar ölçü alınarak Türk destanları-

7) Şükrü Elçin, Halk Edebiyatına Giriş, Ankara, 1965, s.72

8) Banarlı, a.g.e., I / 1

9) Divanü Lügati't-Türk, Besim Atalay Tercümesi, Ankara, 1986, III / 3-4

10) Sadık Tural Kemaloğlu, Milli Destanlarımız Üzerine, Türk Kültürü Dergisi, S.90, Ankara, 1970, s.390-391

11) "Destan", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, II / 265; "Destan", Yeni Türk Ansiklopedisi, İstanbul, 1985, II / 653

12) Banarlı, a.g.e., I / 11; Faruk K. Timurtaş, Türk Destanları, Türk Kültürü Dergisi, S.33, Ankara, 1965, s.581

ının ifade ettiği fonksiyonu tesbit etmek, konumuzun dışında olduğu için Türk destanlarının bölümleri hakkında kısa bilgiler vererek, asıl konuya geçmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Zira bu, başlı başına bir çalışma konusudur.

Türk destanları genellikle İslamiyetten önce ve sonra olmak üzere iki gurupta mütalâa edilmiştir.¹³

İslamiyetten önceki Türk destanları umumiyetle Saka, Şu, Hun ve Uygur tarihinin destanlarıdır.¹⁴

Türk destanları arasında en önemlisi ve elimizde büyük parçası olanı Oğuz Kağan Destanı'dır.¹⁵

Yine bugünkü bilgilerimize göre destanlarımızın en eski halkası olarak Saka Türkleri arasında teşekkül etmiş olan, bu destan Alp Er Tonga ile Şu adlı iki kahramanın mücadelelerini anlatan muhtelif eserlerdir.¹⁶

Türk kavimlerinin müstakil medeniyet seviyelerinde olmaları, birbirinden pek farklı hayat şartlarına ve şekillerine sahip olmaları, milli destanın, çeşitlilik ve zenginliğine yardım etmiştir.

Türk destanları Fuad Köprülü'ye göre; ortaya çıktığı coğrafi saha, kavimlerin medeniyet seviyesi, hayat şartları ölçü alınarak "Altay-Yenisey", "Bozkırlar", "Tarım-Sır-Derya" sahası olarak üç coğrafi bölgeye ayrılırlar. Altay-Yenisey'i sahasındakiler milli destanın en eski parçalarını yani "esatiri" mahiyette olan parçalarını ve "Kozmogoni-Tekevün-i Alem" (Kainatın yaratılışı) hakkındaki "Ustureleri" vermektedir.¹⁷

Fuad Köprülü diğer sınıflamayı da Türk tarihinin umumî tekamül safhalarına göre yapar ve "Yaratılış" sonrasını, eski Türk veya "Hiyung-Nu", Göktürk veya "Tu-kiie" ve Uygur olmak üzere üç daireye ayırır.¹⁸

Türk destanlarında mutlak hürriyet aşkı, sözden dönmemek, dürüstlük, misafir perverlik, yardım severlik gibi kültürümüzün temel taşları ve dolayısıyla milli karakterimiz anlatılır.

Biz "Türk Yaratılış ve Türeyiş Destanları ve Dinî Motifler" adlı bu tez çalışmamızda, İslam öncesi yer alan yaratılış ve türeyiş destanlarını ölçü alarak, onlardaki dinî motifleri vermeye çalışacağız. Zira Türk destanlarımızın tamamını

13) "Destan", Türk Dili ve Edebiyatı Ansk. , II / 264-265; Banarlı, a.g.e., I / 11; Timurtaş, a.g.m., s.581

14) Banarlı, a.g.e., I / 11

15) Timurtaş, a.g.m., s.581

16) Elçin, a.g.e., s.73

17) Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul,1966, s.43; Mehmet Kaplan, Oğuz Kağan Destanı, İstanbul, 1979, s.19

18) Köprülü, a.g.e., s.44

motifler açısından incelemeye tâbi tutmak gücümüz sınırlarını aşmaktadır. Bu sebeple, motifleri belirlerken bile, onların daha ziyade dini karakterli olup olmadıkları dikkate alınacaktır. Nitekim ele geçen destanlarda göçebe hayatının ve tabiat kültürünün izlerini taşıyan "Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ, Deniz" gibi isimlerle "Bozkurt, Işık, Ağaç, Güneş" cinsinden motifler de bulunmaktadır.¹⁹

İslamiyet önceki Türk destanlarının özellikle Radloff ve Verbitsky tarafından derlenen yaratılış destanları mani, budizm, lamaizm, hıristiyanlık ve hatta Adem-Havva motiflerine bakarak Tivrattan mülhem olduğu ifade ediliyorsa da,²⁰ Potanin, Türk-Moğol destanını "Kuzey Avrupa Destanı" adı altında müstakil olarak tetkik ettiği ve bilhassa 1899 da yayınladığı "Ortaçağ Avrupa Destanında Şark Mevzuları" adlı eserinde bu destanların Batı Asya ve Avrupa milletlerine ve hatta Yahudi ve Hıristiyan Ahd-i Atık'lerine te'sir ettiğinin ispatına çalıştığı F. Köprülü tarafından belirtilir.²¹

Türk destanlarının pek çoğu yazılı edebiyata, teşekkül ettikleri tarihten sonra geçmiştir. Buna rağmen Türklerin yaratılış ve türeyiş destanlarında, Türkler tarafından kabul edilen kendi zamanlarına ait çeşitli dinlerin, eski ve yeni bir takım inanç ve kültürlerinin izlerini görmek mümkündür. Zira, yaratılış destanındaki Tanrı tasavvuru tek Tanrı inancı şeklinde Türk iman hayatında süregelmiştir. Bu da gösteriyor ki, destanlar doğduğu zamanla yazıya geçtiği zaman arasındaki sürenin uzunluğuna bakılmaksızın doğdukları çağların mahsulleridir.²² Öyleki orada bir milletin başından geçen çeşitli hadiseler, felaket ve saadetler, yenilgi ve başarılar, meşhur kahramanlar, dünyanın ve insanların yaratılışı, kendi türeyişleri ve çeşitli inanışları bulmak mümkündür.²³ Türk destanlarının tarih vakıalarıyla yakınlığı dikkate alındığında, tarihte yaşayan Türklerin ruh hayatını, duyuş, düşünüş ve birçok alandaki anlayışlarını destan motiflerinde aramanın gerekli olduğu kendiliğinden ortaya çıkacaktır.²⁴

İki bölümde incelemeye tabi tuttuğumuz "Türk Yaratılış ve Türeyiş Destanları ve Dini Motifler" adlı bu tezimizde birinci bölüm; "Oğuz Kağan, Altay Türk Yaratılış, Yakut Türk Yaratılış, Türk Memluk Yaratılış destanları ve bu destanlardaki dini motiflere tahsis edilmiştir. İkinci bölüm ise; Türk Türeyiş Destanları ve bunlardaki dini motiflere ayrılmıştır. Böylece birinci bölümde

19) Elçin, a.g.e., s.73

20) Harun Güngör, "Bahaeddin Ögel'in Türk Dini Tarihine Katkıları", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.65, İstanbul, 1992, s.259

21) Köprülü, a.g.e., s.64

22) Banarlı, a.g.e., I / 11

23) Timurtaş, a.g.m., s.577-578

24) Banarlı, a.g.e., I / 30

yaratılış destanları ve dinî motifler, ikinci bölümde ise, türeyiş destanları ve dinî motifler ile bu motiflerin birbirine benzerlik ve farklılıklar arzeden yönlerini belirtmeye çalışacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK YARATILIŞ DESTANLARI VE DİNİ MOTİFLER

A- OĞUZ KAĞAN DESTANI VE DİNİ MOTİFLER

1) OĞUZ KAĞAN DESTANI

Daha öncede ifade ettiğimiz gibi, asıl amacımız, Yaratılış ve Türeyiş destanlarındaki dini motifler ve bu motiflerin benzer ve farklı yönlerinin tespitidir. Bu sebeple Oğuz Kağan Destanı ile ilgili olarak sadece meşhur ve yaygın kanaatleri zikretmekle yetineceğiz. Ayrıca her zaman ulaşılma imkanı kolay olsun diye Oğuz Kağan Destanının Uygurca bir metin ve Türkçesini buraya almayı uygun gördük. Bilindiği gibi ilk devirlere ait destanlardan, metni tam olan tek destan M. XIII. asırda Uygur yazısı ve Uygur Türkçesi ile yazıya geçirilmiş olan Oğuz Kağan Destanıdır.¹

Türkler arasında eskiden beri pek tanınmış olan Oğuz menkıbesinin bugün başlıca iki yazı şekli bulunmaktadır. Biri İslamiyetin tesirinden uzak olarak uygur yazısı, ile yazılmış olan şekli diğeri ise Reşidü'd-Dîn'in "Camiu't-Tevârih" in de zikretmiş ve oradan diğer yerlere nakl olunmuş şeklidir.²

Oğuz Kağan Destanı uzun yıllar sözlü olarak yaşadıktan sonra farklı bölgelerde değişik olarak yazıya geçirilmiştir. Milli rivayetleri edebi bir tarzda

1) Nihat Semi Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1983, I / 17

2) Fuad köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutassavvıflar, Ankara, 1984, s.25

işleme konusunda, fars edebiyatının etkisinden söz edilebilir. Zira, Oğuz-nâme sözündeki ikince kelime farsçada yazı ve kitap manasına gelmektedir. Oğuznâme hakkındaki ayrı menkıbelerin ismi olup, ozanlar tarafından söylenmiştir.³

Oğuz Kağan destanıyla ilgili her iki kaynak hakkında da değişik kitaplarda bir çok araştırmacı tarafından önemli bir takım bilgiler verilmiştir.⁴

Eski Türk destanları, başka milletlerde olduğu gibi milletin kozmogonisini, inanışlarını, tarihini, edebiyatını ve bir takım kanunlarını belirli olaylar çerçevesinde anlatır.

İslamdan önceki rivayeti ile, Oğuz Kağan Destanı yapısına uygun bir şekilde Oğuz Kağan'dan bahseder. Bu manzum parçalar içerisinde Türk cihangirliği ve hakimiyet duygusu olağanüstü bir güzellikte anlatılır.

Oğuznâme rivayetlerinde Oğuz Destanının muhtevası olarak, önce Oğuz'un soyu, dünyaya gelişi ve büyümesi bölümü, sonra Oğuz'un fütühatı ve boylara ad vermesi bölümü, daha sonra Oğuz'un yurdunu ikiye bölüp oğullarına taksim etmesi bölümü, en sonra da Oğuz'un vasiyeti ve töresi bölümü göze çarpmaktadır. Oğuz Kağan Destanı işte bu muhtevanın ikinci bölümünü yani Oğuz'un fütühatı ve kavimlere ad vermesi bahsini içine almaktadır.⁵

Oğuz Kağan Destanının önemli kaynaklarından biri İlhanlı veziri tabib Reşidüddin tarafından kaleme alınan "Camiu't-Tevarih" adlı eserde aktarılan rivayetlerdir. Farsça yazılan bu metin Z. Velidi Togan tarafından "Oğuz Destanı Reşidüddin Oğuznâmesi Tercüme ve Tahlihi" adıyla 1972 yılında yayınlanmıştır.

Uygur yazısı ile yazılmış olan eksik nüshalar⁶ üzerinde de bir çok araştırma yapılmıştır.⁷ W.Bang-G.R. Rahmeti, ilk Önce, Almanca olarak bu metni 1932 yayınlamış ve daha sonra Oğuz Kağan Destanı adıyla bu metin 1000 temel eser arasında çıkmıştır.⁸

3) W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Çev., Fuad Köprülü, Ankara, 1936, s.67; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, Ankara, 1967, s.409

4) A. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı*, İstanbul, 1972, s.17 v.d; *Oğuz Kağan Destanı*, W. Bang-G.R. Rahmeti, İstanbul, 1970, s.1-29; Mehmet Kaplan, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul 1979, s.22-23; W. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkındaki Dersler*, çev. Kazım Yaşar Koprıman-Avşar İsmail Aka, Ankara 1975, s.289-291; Abdulkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1987, I / 225; Bahattin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1989, I / 115 vd; "Oğuz Destanı" *Yeni Türk Ansk.*, İstanbul 1985, 7 / 2717; Hikmet Tanyu, *Türklerde Tek Tanrı İnancı*, İstanbul 1986, s.35; Yılmaz Öztuna, *Türk Tarihinden Yapraklar*, İst. 1985, s.33-34

5) W. Bang-G.R. Rahmeti, a.g.e., s.3

6) Togan, aynı eser

7) Ögel, a.g.e., s.128

8) W. Bang-g. R. Rahmeti, aynı eser

OGUZ KAĞAN DESTANININ UYGURCA METNİ VE TÜRKÇESİ

OGUZ KAĞAN DESTANININ UYGURCA METNİ⁹

...bolsungıl tep tediler anung angagusu
 uşbu turur:
 takı mundın song sevinç
 taptılar k(e)me künlerdin bir kün ay kagan
 nug közü yarıp bodadı, irkek ogul toğurdı.
 oşul ogulnung önglüki çırağı kök
 irdi, agzı ataş kızıl irdi, közleri al saçları kaşları
 kara irdiler irdi, yakşı nepsikilerdin
 körüklügrek irdi. oşul ogul ana-
 sınıng kögüzündün oguznı içip, mundın
 artıkrak içmedi. yig et, aş, sürme
 tiledi. tili kile başladı. kırık kündin song
 bedükledi, yürüdi, oynadı. adakı ud adakı teg, billeri
 böri billeri teg, yağrı kiş yağrı teg, kögüzü
 aduk kögüzü teg irdi. bedeniniing kamagı
 tük tüüklüg irdi. yilkılar küteye
 turur irdi; atlarka mine turur irdi; kik
 av avlaya turur irdi. künlerdin
 song, keçelerdin song igit boldı. bu....
 çakda bu yirde bir uluğ orman bar irdi;
 köp mürenler, köp ögüzler bar irdi. bunda kilgen
 ler kik köp köp, buhda uçkanlar kuş köp köp irdi.
 oşul orman içinde bedük bir kıyahdık bar
 irdi. yilkılaarnı, yıl künlerni yir irdi. bedük
 yaman bir kik irdi. birke emgek birle
 il künni basup irdi. oguz kağan bir iriz
 kakız kişi irdi. bu kıyandıkatnı avlamak tiledi. kün-
 lerde bir kün avga çıkdı. çıda birle
 ya ok birle, takı kılıç birle, kalkan
 birle atladı. bir bugu aldı. şol bugumı dal
 nug çubukı birle ıgaçka bağladı, kitdi.

9) W. Bang-G.R. Rahmeti, aynı eser

andın song irte boldı. tang irte çak-
 da keldi. kördi, kim: kıyandıkar bugumı alıp durur.
 kine bir adug aldı, altunlug
 bilbagı birle yıgaçka bağladı kitdi.
 mundun song irte boldı. tang irte
 çakda kildi. kördi, kim: kıyandıkut adugmı alıp turur.
 k(e)ne oşu ıgaçning tübinde turdı kıyandıkat
 kelip başı birle oğuz kalkanın urdı. oguz
 çıda birle kıyandıkatning başın urdı, anı
 öltürdi. kılıç birle başın kesti, aldı kitdi, kene
 kelip kördi, kim: bir şunkar kıyandıkat içegüsin
 yimekt turur, ya birle, ok birle
 şuhkarnı öltürdi, başın kesdi andın
 song tedi, kim : şungkarnung angagu-
 sı uşbu turur :

öltürdi, temür bolsa; kıyandıkatnı şung
 kar yidi: ya okum öltürdi, yez bolsa, tep tedi,
 kitdi. takı kıyandıkatning angugusu uşbu
 turur :

kene künlerde bir kün
 oguz kagan bir yerde tengrini çalkarbu-
 da irdi, karangguluk keldi. kökdüm
 bir kök yaruk tüşdi. kündün ay
 aydın kogulgulugrak
 irdi. oguz kagan yürüdi, kördi, kim :
 uşbu yaruknung arasında bir kız
 bar irdi, yalguz olturur irdi. yakşı körük-
 lüg bir kız irdi. anung başında ataş-
 lug yaruklug bir mengi bar irdi,
 altun kazuk teg irdi. oşul kız antag
 körüklüg irdi, kim : külse, kök
 tengri küle rurur; ıgıasa, kök tengri
 ıglaya turur; oguz kagan
 anı kördükde usı kalmadı, kitdi; sewdi, aldı. anung
 birle yatdı, tülegüsin aldı. töl bogaz
 boldı. künlerdin song, keçelerdin song

yaradı. üç irkek ogulını togurdı, birinçisige kün ad koydılar, ikincisige ay ad koydılar, üçüncüsüge yaltuz at koydılar. kene bir kün oguz kagan avga kitdi. bir köl arasında alındı bir ıgaç kördi. bu ıgaçnung kabuçakında bir kız bar irdi, çalguzolturur irdi yakşı körüklüg bir kız irdi. anung közü kökdün kökreğ irdi. anung saçı müren osuğı teg, anung tişi ünçü teg irdi. antag körüklüg irdi, kim : yirning yıl küni anı körse ay ay ah ah ölerbiz, tep sütdin kumuz bola rururlar. oguz kagan anı kördükde usı kitdi, çürekige ataş tüşdi, anı sevdi, aldı; anung birle yatdı, tileğüsün aldı. töl bogaz boldı. künlerdin song, keçelerdin song yaradı. üç irkek ogulını togurdı. birincisige kök at koydılar, ikincisige tag at koydılar, üçüncüsüge tengiz at koydılar. andın song oguz kagan bedük toy birdi. il künge çarlıg..... çarlap kingeştiler, keldiler. kırık şire kırık bandeng çapturdı. türlüğ aşlar, türlüğ sürmeler, çubuyanlar, kımızlar aşadılar, içdiler, toydın, song oguz kagan begler il künlerge çarlıg birdi. takı tedı, kim : men sillerge koldum kagan, alaling ya takı kalkan, tamga bizge bolsun buyan, kök böri bolsungıl uran; temür çıdalar bol orman, av yirde yürüsün kulan, takı tulay, takı müren, kün tug bolgıl, kök kurıkan, tep tedı. kene andın song

oguz kagan tört sarıga çarlıg
 çumşadı. biltürgülük bitidi, ilçilerige
 birip, yiberdi. işbu biltürgülükde bitil-
 miş irdi, kim :men uygurning kaganı bola men
 kim yirning tört bulungıning kaganı
 bolsam gerek turur; sinlerdin baş çalungu-
 luk tilep men turur. oşul, kim mening agız-
 umga bakar turur bolsa, tartıg
 tartıp dost tutar men, tep dedi. işbu, kim
 agızumga bakmaz turur bolsa, çımad
 çakıp, çerig çekip, duşman tutar men;
 tagurak basıp, asturup, yok bolsungıl
 tep kilur men, tep tedi. kene bu çak-
 da ong çangakda altun kagan
 tegen bir kagan bar irdi. işbu altun
 kagan oguz kaganda ilçi yumşap
 yiberdi. köp telim altun gümüş tartıp, köp telim
 kız yakut taş alıp, köp telim erdiniler yiber
 ıp yumşap, oguz kaganga soyurkap
 birdi; agızıga bakındı. yakşı bigü birle
 dostlık kıldı. anung birle amırak
 boldı. çong çangakıda urum tegen
 bir kagan bar irdi. uşbu kagannung
 çerigi köp köp, balıkları köp köp irdiler
 irdi. oşul urum kagan oguz kagan-
 nung çarlıgın saklamaz irdi; kadagla
 gu barmaz irdi. mum söz söz-
 ni tutmaz men turur men, tep yarlıg
 ka bakmadı. oguz kagan çımad
 atup, anga atlagu tiledi. çerig birle
 atlap, tuqlarnı tutup kitdi. kırık
 kündün song muz tay tegen
 tagnung adakıga geldi. kurıkan-
 ın tüşkürdi, şük bolup uyup turdı. çang irdi
 boldukta oguz kagannung
 kurukanğa kün teg bir
 çaruk girdi. ol çarukdun kök

tülüglüg kök çallug bedik
 bir irkek böri çıkdı. oşul böri oğuz
 kaganga söz birip turur idi.
 tadı tedi, kim ay ay, oğuz, urum
 üstige sen atlar bola sen;
 ay ay, oğuz tapukunglarga men
 yürür bola men, tep tedi. kene
 andın song oguz kagan
 kurıkanmı türtürdi ,kıtdı. kördi,
 kim : çerigning tapukları
 da kök tülüklüg, kök çallug
 bedik bir irkek böri yürügüde
 turur. ol börüning atların kadag-
 lap yürügüde turur irdiler irdi. bir
 neçe künlerdin song kök
 tülüglüg, kök çallug bu gedik
 irkek böri turup turdu. oguz takı çerig
 birle turup turdı. munda itil müren tegen
 bir talay bar irdi. itil mürenning kudug
 ıda bir kara tapıkada
 uruşgu tutuldı. ok birle, çıda
 birle, kılıç birle uruşdılar. çerig-
 lerning aralarıda köp telim boldı uduşgu
 il künlerning köngülleride
 köp telim boldı kaygu.tulunç. uruşunç
 antag yaman boldı, kim : itil müren-
 ning sugı tıp kızıl, sip singgir teg
 boldı. oguz kagan başadı, urum kagan
 kaçdı. oguz kagan urum kagan-
 nung kaganlukın aldı; il
 künin oldı. ordusuga köp
 ulug ölüg bargu, köp telim tirig
 bargu tusu boldı. urum kagannung
 bir karundaşı bar idi; uruz beg tegen
 irdi. ol uruz beg ogulun tag başı-
 da tering müren arasında
 yakşı berik balukka yumşadı. takı

tedi, kim : balukni kadagluga kerek turur ;
 sen takı uruşguların song baluk
 ni bizge saklap kelgil tep tedi.
 oguz kagan oşul balukka atladi. uruz
 begning ogulu anga köp altun
 kümiş yiberdi. takı tedi, kim : ay, menning
 kaganum sen. menge, atam bu
 balukni birip turur. takı tedi, kim : baluk-
 ni kadagluga kerek turur sen takı
 uruşguların song balukni benge
 saklap kelgil, tep tedi; atam çımad atup irse
 meniing tapum irürmi; sendin
 çarlug baglug bellüg bola men.
 bizning kutubız senning
 kutung bolmuş, bizning urug
 ıbiz senning ıgaçungnung
 urugı bolmuş bolup turur. tengri sen-
 ge yir birip buçurmuş bolup turur. men senge
 boşunumbire men. bigü
 birip, dosdukdın çıkmaz turur men,
 tep tedi, oguz kagan igitning
 sözün yakşı kördi, sivindi, küldi. takı
 aytdı, kim : menge köp altun yumşap sen,
 balukni yakşı saklap sen, tep tedi. anung
 için anga saklap at koydı; dostluk
 kıldı. kene çerig birle oguz kagan
 itil tegen mürenge keldi. itil tegen
 bedük bir müren turur. oguz kagan anı
 kördi. takı tedi, kim : itilning sugıdın
 neçük keçerbiz, tep tedi. çerigde bir
 yakşı beg bar irdi; anung atı ulg ordu
 beg irdi. uslug..... bir ir irdi
 kördi, kim : bu yirde köp telim tallar, köp telim
 ıgaçlar.....oşul ıgaçlar
 m.....kesdi. ıgaçlarda
 yatdı, keçdi. oguz kagan sevinç atdı küldi
 takı aytdı, kim : ay ay, sen munda beg

bolung, kıpçak teger sen bolung,
 tep tedi. takı ilgerü kitdiler. andın song
 oguz kagan kene kök tülügü,
 kök çallug irkek böri kördi. uşbu kök
 böri oguz kaganda aytdı, kim : amı
 çerig birle mundum atlang, oguz,
 atlap il künlerni, beglerni kiltür-
 gil, men senge başlap yolı körgürür
 men, tep tedi. tang irte boldukda
 oguz kagan kördi, kim : irkek böri
 çerigning tapuklarında yürüğü
 de turur, sevindi, ilgerü kitdi ofuz
 kagan bir çokurdın aygın atka mine
 turur irdi. oşul aygır atı bek çok siviyr
 irdi. çolda uşbu aygır at közdin yitü
 kaçdı, ketdi, munda ulug bir tag bar
 irdi. öze üstünde tong takı muz
 bar turur. anung başı soğukdın ap ak
 turur. anung üçün anung atı muz tag
 turur. oguz kaganın atı muz tag
 içige kaçıp gitdi. oguz kagan mundın
 köp çıgay, emgek çekip turdı. çerig
 bir bidik kakız ir beg bar irdi
 çalang bulangdın korukmaz turur
 irdi. çürügüde, sogurguda onga
 ir irdi. oşul beg taglarda kirdi,
 yürüdü. tokuz kündün song oguz
 kaganga aygır atı kiltürdi. muz
 taglarda köp soğuk bolupdın ol beg
 kagardın sarunmış; ap ak irdi. oguz
 kagan siviñ birle küldi; aytdı, kim :
 ay, sen munda beglerge bolgıl başlık,
 ma menglep senge at bolsun kagarlık
 tep tedi. köp erdini soyurkadı; ilgerü kitdi.
 kene yolda bedük bir öy kördi. bu öynüñ
 kümüşdün, kalıkları temürdün irdiler
 irdi. kapuluk irdi, açkıc yok irdi.

çerigde bir yakşı çeber ir bar irdi. anung
 atı tömürdü kagul tegan irdi. anga
 çarlıg kıldı, kim : sen munda kal, aç kalık
 açgungdun song kil orduga, tep
 tedi. mundın anga kalaç at koydı ; ilge-
 rü . kene birgün kök tülük-
 lüg, kök çallug irkek böri yürümeyin
 turdı. oguz kagan takı turdı; kurıkan
 tüşküre turgan turdı. tarlagusız
 bir yazı yir irdi. munga çürçet tetürürler irdi.
 bedük bir yurt, il kün irdi. yilkılara
 köp; ud, buzagları köp; altun kümüşleri köp;
 erdinileri köp irdiler irdi. munda çürçet kagan
 ı, il küni oguz kaganga karşı
 kıldiler. uruş tokuş başladı; oklar birle, kılıç-
 lar birle uruşdular. oguz kagan başladı
 çürçet kaganı basdı, öltürdi, başın
 kesdi. çürçet il künin öz agızıga
 bakınturdı. uruşgudun song oguz kagan
 nung çerigige, nökerlerige, il kün-
 ige antag ulug ölüg bargu tüşdi, kim,
 yüklemekke, kiltürmekke at, kagatur, ud
 azlık boldı. munda oguz kagannung
 çerigide uslug yaşkı bir çeber kişi bar irdi. anung
 atı barmaklıg çosun billig irdi. bu çeber
 bir kanga çapdı. kanga üstünde ölüg
 bargunı koydı. kanga başıda tirig
 bargunı koydı. tarıtdılar, kitdiler. nökerler
 nüng, il künnüng kamagı mumı kördiler, şaşdılar
 kangalar takı çapdılar. munlar kanga yürümek-
 de kanga, kanga söze bire turur
 irdiler irdi. anung üçün anlarga
 kanga at koydolar. oguz kagan kanga-
 larını kördi, küldi; takı aytdı, kim: kanga kanga
 birle ölügni tirig yürügürsün, kanga-
 lug senge at bolguluk kanga
 belgürsün, tep tedi; kitdi. andın song

kene bu, kök tülüküg, kök çalluga
 irkek böri birle sindu, takıtanggud, takı
 şagam yinggaklarığa atlap gitdi.
 köp uruşgudın, köp tokuşgudun song
 anlarını aldı; öz yurtıga birledi;
 başadı, basdı. k(e)ne taşkarun kalmasun,
 bellüg bolsun, kim : kündünki bulungda
 barkan teger bir yır bar turur. ulug
 bargulug bir yurt turur. köp ısıg bir yır
 turur. munda köp kikleri, köp kuşları bar turur
 altun köp, kümüş köp, irdinileri köp turur, il kün-
 lerining önglüki, çırağı kap kara turur.
 oşul yirning kaganı masar teger bir kagan
 irdi oguz kagan anung üstige
 atladı. antag yaman uruşgu boldı; oguz
 kagan başadı, masar kagan kaçdı. oguz
 anı basdı, yurtun aldı, kitdi. anung dostları
 köp siviñler tapdı. anung duşmanları köp
 kaygular tapdı. oguz kagan başladı.
 sanagulugsız nemeler, yilkı-
 lar aldı. yurtıga, öyige tüşdi, kitdi
 kene çağkuran kalmasun kim,
 bellüg bolsun, kim : oguz kagannung
 çanıda ak sakallug, moz saçlug
 uzun uslug bir kart kişi turur bar irdi
 ukgulug, tüzün bir yır irdi, tüşime
 irdi, anung atı ulug türük irdi. kün-
 lerge bir kün uykuda bir altun
 ya kördi; takı üç kümüş ok kördi. bu altun
 ya kün togışdın ta kün batışı-
 gaça teger irdi. takı bu üç
 kümüş ok tün yanggakka kite
 turur irdi. uykudun song tüşde kör-
 genin oguz kaganga biltürdi;
 takı tedi, kim : ay kaganum, senge
 çağgu bolsungıl tüzün, ay kaganum senge
 türük bolsungıl tüzün : negü kök

tengri birdi tüşümde kiltürsün; tala
 turur yirni urungungga birtürsün
 tep tedi. oguz kagan ulug türük-
 niüng sözün yakşı kördi, ögütüm
 tiledi; ögütüğe köre kıldı. andın
 song ırte bolupta agalarını, ini-
 lerni çarlap kiltürdi. takı aytdı, kim; ay, mening
 köngülüm aynı tilep turur; karı bolgumdın
 mening kakızlukum yok turur. kün
 ay, yultuz tang sarıga senler barung
 kök, tag, tengiz tün sarıga sen-
 ler barung, tep tedi. andın song üçegü-
 sü tang sarıgabardılar; takı üçegü-
 sü tün sarıga bardılar. kün, ay
 yaltuz köp kikler, köp kuşlar avlagu-
 larıdın song çolda bir altun yanı
 çapdılar; aldılar, atasıga birdiler
 oguz kagan sivindi, küldi akı yanı
 üç buzgulug kıldı. takı aytdı, kim : ay aga-
 lar. ya bolsunsenlerniüng; ya teg
 oklarını kökkece etung, tep
 tedi. kene andın song kök, tag,
 tengiz köp kikler, köp kuşlar avlagu-
 larıdın song çolda üç kümüş ok
 mı çapdılar; aldılar, atasıga birdiler.
 oguz kagan sivindi, küldi. takı ok-
 larını üçüğe üleştürdi. takı aytdı,
 kim : ay iniler, oklar bolsun senler-
 niüng; ya atdı okmı; oklar teg
 senler bolung, tep tedi. kene andın
 song oguz kagan ulug kurıltay
 çakırdı. nökerlerin, il künlerin
 çarlap çakırdı, kilip kingeşip olturdılar. oguz
 kagan bedük ordu.....
 .....ong yakıda
 kırık kulaç ıgaçmı tikdürdi. anung
 başıda bir altun taguk koydı; adakı-

da bir ak koyun bağladı. ong
yakıda kırık kulaç ağaını tiktür-
di. anung başıda bir kümüş taguk koydı;
adakıda bir kara koyunnu bağladı.
ong yakda buzuklar olturdu.
ong yakda üç oklar olturdu.
kırık gün, kırık kie aşadılar,
idiler; sivi tapdılar. andın song song oguz kagan
ogullarına yurtun eliştürüp birdi. takı tedi kim
ay ogullar, köp men aşdum, uruşgular köp men
kördüm;
ıda bile ok köp atdum, aygır birle köp yürü-
düm; duşmanların ıglagurdum. dostlarımın men
kültürdüm, kök tengriğe men ötedim;
senelerge bire men yurdum, tep tedi.

.....
.....

OGUZ KAĞAN DESTANININ TÜRKÇESİ

..... olsun dediler. Onun resmi budur :

Bundan sonra sevindiler.

Yine günlerden birgün Ay Kağanın gözü
parladı. Doğum ağrıları başladı ve bir erkek
çocuk doğurdu. Bu çocuğun yüzü gök; ağzı
ateş (gibi) kızıl; gözleri elâ; saçları ve kaş-
ları kara idi. Perilerden daha güzel idi.

Bu çocuk anasının göğsünden ilk sütü
emdi ve bir daha emmedi. Çiğ et, çorba ve
şarap istedi. Dile gelmeğe başladı: kırk gün
sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı. Ayakları
öktüz ayağı gibi; beli kurt beli gibi; omuz
ları samur omuzu gibi; göğsü ayı göğsü
gibi idi. Vücudu baştan aşağı tüylü idi. At
sürüleri güder, ata biner ve av avlardı.

Günlerden ve gecelerden sonra yiğit oldu.
Bu.....

O çağda, orada büyük bir orman vardı;
bir çok dereler ve ırmaklar vardı. Buraya ge-
len avlar ve burada uçan kuşlar çoktu. Bu
ormanın içinde büyük bir gergedan vardı.
At sürülerini ve halkı yedi. Büyük ve yaman
bir canavardı. Ağır bir eziyetle halkı ezmişti.
Oğuz Kağan cesur bir adamdı. Bu gergedan-
ı avlamak istedi. Günlerden bir gün ava
çıktı.

kargı, yay, ok, kılıç ve kalkanla ava gitdi.
Bir geyik ele geçirdi, onu söğüt dalı ile
bir ağaca bağladı gitdi.

Sonra sabah oldu. Tan ağarırken yine
geldi ve gördü ki : gergedan geyiği almış.

Sonra Oğuz Kağan bir ayı tuttu, onu
altın kuşağı ile ağaca bağladı, gitti.

Yine sabah oldu. Tan ağarırken yine
geldi ve gördü ki gergedan ayıyıda almış.

Bu sefer o ağacın dibinde (kendisi)
durdu. Gergedan geldi ve başı ile Oğuzun
kalkanına vurdu . Oğuz kargı ile ba-
şını kesti, aldı gitti.

Tekrar geldiği zaman gördü ki: bir ala
doğan gergedanın bağırsaklarını yemekte-
dir. Yay ve okla ala doğanı öldürdü ve
başını kesti. Ala doğanın resmi budur:

Sonra dedi ki: (Gergedan) geyiği yedi,
ayıyı yedi. Kargım onu öldürdü; demir olsa
(olduğu için). Gergedanı ala doğan yedi,
okum onu öldürdü; bakır olsa (olduğu için)
dedi, gitti. Gergedanın resmi budur:

Yine günlerden bir gün Oğuz Kağan bir yerde Tanrıya yalvarmakta idi. Karanlık bastı. Gökten bir ışık indi. Güneşten ve aydan daha parlaktı Oğuz Kağan oraya yürüdü ve gördü ki :

O ışığın içinde bir kız var, yalnız oturuyor. Çok güzel bir kızdı. Başında (almında) ateşli ve parlak bir beni vardı, demir kazık (kutup yıldızı) gibi idi. O kız öyle güzeldi ki, gülse, gök tanrı gülüyor; ağlasa, gök tanrı ağlıyordu. Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti : sevdi aldı. Onunla yattı ve dilediğini aldı.

Kız gebe kaldı. Günler ve gecelerden sonra (gözleri) parladı ve  erkek ocuk doğurdu. Birincisine Gün adını koydular; ikincisi ne Ay adını koydular; ncsne Yıldıız adını koydular.

Yine bir gün Oğuz Kağan ava gitti. nnde, bir gl ortasında, bir ağaç gördü. Bu ağacın kavuğunda bir kız vardı, yalnız oturuyordu. Çok güzel bir kızdı. Gz gökten daha gök idi:saçı ırmak gibi dalgalı idi; dişi inci gibi idi.öyle güzeldi ki, eğer yeryüzünün halkı onu görse:Eyvah! lyoruz der ve (tatlı) süt (acı) kırmızı olurdu.

Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti. Yüreğine ateş düştü; onu sevdi, aldı. Onunla yattı ve dileğini aldı.

(Kız) gebe kaldı. Günler ve gecelerden sonra (gözleri) parladı ve  erkek ocuk doğurdu. Birincisine Gök adını koydular; ikincisine Dağ adını koydular; ncsne Dengiz adını koydular.

Sonra Oğuz Kağan büyük bir toy (ziyafet) verdi. Halka emir(verdiki.....)(Oğuz

Kağan halkı) çağırınca, ahali birbirine damıştı ve geldi. Oğuz Kağan kırk masa ve kırk sıra yaptırdı. Türlü yemekler türlü şaraplar, tatlılar ve kımızlar yediler ve içtiler. Toydan sonra Oğuz Kağan beylere ve halka buyruk verdi ve

Ben sizlere oldum kağan,
Alalım yay ile kalkan,
Nişan olsun bize buyan ,
Bozkurt olsun (bize) uran ,
Demir kargı olsun orman,
Av yerinde yürüsün kulan,
Daha deniz, daha müren ,
Güneş bayrak, gök kurikan.

dedi. Ondan sonra Oğuz Kağan dört yana emirler yolladı; tebliğler yazdı ve elçilere verip gönderdi. Bu tebliğlerde şöyle yazılmıştı;

Ben Uygurların kağamıyım ve yer yüzünün dört köşesinin kağanı olsam gerektir. Sizden itaat dilerim. Kim benim emirlerime baş eğerse, hediyelerini kabul ederek onu dost edinirim. Kim baş eğmezse, gazaba gelirim; düşman sayarak, ona karşı asker çıkarır ve derhal baskın yapıp onu astırır ve yok ettiririm.

Yine o zamanlarda sağ yanda Altun kağan adında bir kağan vardı. Bu altun Kağan Oğuz Kağan'a elçi gönderdi. Pek çok altun, gümüş takdim etti ve yakut taşlar alıp, pek çok cevahir yollıyarak, bunları Oğuz kağana saygı ile sundu. Ona itaat etti, iyi hediyelerle dostluk temin etti ve Onunla dost oldu.

Sol yanında Urum adında bir kağan vardı. Bu kağanın askeri ve şehirleri pek çoktu. Bu Urum Kağan Oğuz Kağan'ın emrini dinlemezdi. Onun arkasından gitmezdi Ben Onun sözünü tutmam diyerek emrine bakmadı. Oğuz Kağan gazaba gelerek onun üzerine yürümek istedi; bayrağını açarak, askeriyle ona karşı yürüdü.

Kırk gün sonra buz dağında bir dağın eteğine geldi. Çadırını kurdu ve sessizce uyudu. Tan ağarınca Oğuz Kağanın çadırına güneş gibi bir ışık girdi. O ışıktan gök tüylü ve gök yelesi büyük bir erkek kurt çıktı. Bu kurt Oğuz Kağana hitap etti ve: Ey Oğuz, sen Urum üzerine yürümek istiyorsun; ey Oğuz, ben senin önünde yürümek istiyorum dedi.

Ondan sonra Oğuz Kağan çadırını dürdü ve gitti. Gördü ki, askerin önünde gök tüylü ve gök yelesi büyük bir erkek kurt yürümektedir ve kurdun ardı sıra ordu gelmektedir.

Gök tüylü ve gök yelesi bu büyük erkek kurt bir kaç gün sonra durdu. Oğuz Kağan da askeri ile durdu. Burada İtil Müren adında bir deniz vardı. Bu İtil Mürenin kenarında bir kara dağın önünde savaş başladı. Okla, kargı ile ve kılıçla vuruştular. Askerlerin arasında vuruşma çok oldu, halkın gönüllerinde kaygı çok oldu. Boğuşma ve vuruşma öyle yaman oldu ki, İtil Mürenin suyu zencefre gibi baştan başa kıp kırmızı oldu. Oğuz Kağan yendi ve Urum Kağan

kaçtı. Oğuz Kağan Urum Kağanın hanlığını ve halkını aldı. Onun ordugahına pek çok cansız ve pek çok canlı ganimet düştü.

Urum Kağanın bir kardeşi vardı. Adı Uruz Bey idi. Bu Uruz Bey oğlunu dağ başında, derin ırmak arasında iyi tahkim edilmiş bir şehre yolladı ve: şehri korumak gerek, sen şehri bizim için koru ve savaştan sonra bize gel dedi.

Oğuz Kağan bu şehre yürüdü. Uruz Beyin oğlu ona çok altın ve gümüş yolladı ve dedi ki: Ey (Oğuz Kağan), sen benim kağanımsın; babam bana bu şehri verdi ve: şehri korumak gerektir; sen de şehri benim için koru ve savaştan sonra gel dedi. Babam (sana) kızdı ise, bu benim suçum mudur? Ben senin emrini yerine getirmeye hazırım. Bizim devletimiz senin devlettir; bizim uruğumuz senin ağacının yemişindedir. Tanrı sana yer vermek lutfunda bulunmuş; ben sana başımı ve devletimi veriyorum; sana vergi veririm ve dostluktan çıkmam dedi. Oğuz Kağan yiğitin sözünü iyi gördü, sevindi, güldü ve sen bana çok altın yollamışsın ve şehri iyi korumuşsun dedi. Onun için ona Saklap adını koydu ve onunla dost oldu.

Sonra Oğuz Kağan askeriyle İtil adındaki ırmağa geldi. İtil büyük bir ırmaktır. Oğuz Kağan onu gördü ve: İtilin suyunu nasıl geçeriz? dedi.

Asker arasında iyi bir vardı. Onun adı Uluğ Ordu Bey idi. O akıllı ve....bir

erdi; gördü ki, bu yerde pek çok dal ve pek çok ağaç... O ağaçları... kesti ve bu ağaçlara yattı, geçti. Oğuz Kağan sevindi, güldü ve: sen burada bey ol; senin adın Kıpçak Bey olsun dedi.

Yine ilerlediler. Ondan sonra Oğuz Kağan yine gök tüylü ve gök yeleli erkek kurdu gördü. O kurt Oğuz Kağana: şimdi, Oğuz, sen asker ile buradan yürüyerek, halkı ve beyleri götür; ben önden sana yol gösteririm dedi.

Tan ağarınca, Oğuz Kağan gördü ki, erkek kurt askerinin önünde yürümektedir; sevindi ve ilerledi.

Oğuz Kağan her zaman bir alaca ata binerdi. O bu atı pek çok severdi. Yolda bu at gözden kaybolup kaçtı. Burada büyük bir dağ vardı. Üstünde don ve buz vardı. Onun başı soğuktan ap ak idi. Onun için adı Buz Dağ idi. Oğuz Kağanın atı bu Buz Dağın içine kaçtı, gitti. Oğuz Kağan bundan çok eziyet ve ızdırap çekti. Asker arasında bir kahraman bey vardı. Ne Tanrıdan ne de şeytandan korkardı. Yürüyüşe ve soğuğa dayanıklı bir erdi. Obey dağlara girdi, yürüdü. Dokuz gün sonra atı Oğuz Kağana getirdi. Buz dağda çok soğuk olduğundan, o bey kara sarılmıştı, bembeyazdı. Oğuz Kağan sevinçle güldü ve: sen buradaki beylere baş ol ve senin adın ebediyen Karluk olsun dedi. Ona çok mücevher bağışladı ve ilerledi.

Yolda büyük bir ev gördü. Bu evin du

varı altından, pencereleri gümüşten ve çatısı demirdendi. Kapalı idi ve anahtar yoktu. Asker arasında pek becerikli bir adam vardı. Adı Tömüirdü Kağul idi. Ona buyurdu : Sen burada kal ve çatıyı aç; açtıktan sonra orduya gel. Bunun üzerine ona Kalaç (Kal! aç!) adını koydu ve ilerledi.

Yine bir gün gök tüylü ve gök yeveli erkek kurt durdu. Oğuz Kağanda durdu ve çadırını kurdurdu. Bu, tarlasız ve çorak bir yerdi. Buraya Çürçet diyorlardı. Büyük bir yurt idi; atları çok, öküzleri ve buzağuları çok, altın ve gümüşleri çok, cevahirleri çoktu. Burada Çürçet Kağan ve onun halkı Oğuz Kağana karşı geldiler. Vuruşma ve çarpışma başladı. Oklarla, kılıçlarla vuruşmalar. Oğuz Kağan yendi, Çürçet Kağan'ı mağlup etti, öldürdü; başını kesti ve Çürçet halkını kendisini tâbî kıldı. Vuruşmadan sonra Oğuz Kağan'ın askerlerine, maiyetine ve halkına öyle büyük bir ganimet düştü ki, yüklemek ve götürmek için at, katır ve öküz az geldi. Oğuz Kağan'ın askeri arasında tecrübeli ve gayet becerikli bir adam vardı. Onun adı Barmaklığ Çosun Billig idi. Bu becerikli usta bir araba yaptı arabaya cansız ganimetleri yükledi. Arabanın ön tarafına canlı ganimetleri koydu. Onlar çekdiler, gittiler. Oğuz Kağan'ın maiyeti ve halkı hepsi bunu gördü ve şaşırды. Onlar da araba yaptılar. Bunlar arabayı çekerken (durmadan) : Kanga! Kanga! diye bağıyorlardı. Onun için onlara kanga adını koydular. Oğuz Kağan arabaları gördü, güldü ve : Kanga kanga ile cansız canlı yürütsün; sizin adımız kangaluğ olsun ve (bunu) araba

göstersin (?) dedi, gitdi.

Ondan sonra yine bu gök tüylü ve gök yelesi erkek kurtla Hint tangut ve Suriye taraflarına yürüdü. Pek çok vuruşmadan ve pek çok çarpışmadan sonra onları aldı ve kendi yurduna kattı; onları yendi ve kendisine tabi kıldı.

Yine söylenmeden kalmasın ve belli olsun ki, cenupta Barkan denilen bir yer vardır, çok zengin bir yurttur ve çok sıcak bir yerdir. Burada çok av ve çok kuş vardır Altın ve gümüşü, cevahiri çokdur. Halkının çehresi kapkaradır. Bu yerin kağanı Masar adında bir kağandı. Oğuz Kağan onun üzerine yürüdü. Çok yaman bir vuruşma oldu. Oğuz Kağan yendi, Masar Kağan kaçtı Oğuz onu hükmü altına aldı, yurdunu ele geçirdi, gitdi. Onun dostları çok sevindiler, düşmanları çok üzüldüler. Oğuz Kağan yendi. Sayısız eşya, at aldı ve yurduna, evine doğru yola koyuldu, gitdi.

Yine söylenmeden kalmasın ve belli olsun ki, Oğuz Kağan'ın yanında ak sakallı, kır saçlı, uzun tecrübeli bir ihtiyar vardı. O, anlayışlı ve asil bir adamdı. Oğuz Kağan'ın nazırı idi. adı Uluğ Türk idi. Günlerden bir gün uykuda bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. Bu altın yay gün doğusundan ta gün batısına kadar ulaşmıştı ve üç gümüş ok ta şimale doğru gidiyordu. Uykudan uyanınca düşte gördüğünü Oğuz Kağan'a anlattı ve dediki : Ey Kağanım, senin ömrün hoş olsun; ey kağanım senin hayatın hoş olsun. Gök tanrı düşümde verdiğini

hakikate çıkarsın. Tanrı bütün dünyayı
senin uruğuna bağışlasın!

Oğuz Kağan Uluğ Türük'ün sözünü
beğendi; onun öğüdünü diledi ve öğüdüne
göre yaptı. Ondan sonra sabah olunca bü-
yük ve küçük oğullarını çağırttı ve: Benim
gönlüm avlanmak istiyor. İhtiyar olduğum
için benim artık cesaretim yoktur; Gün ve Ay
ve Yıldız, doğu tarafına sizler gidin; Gök,
Dağ ve Deniz sizler de batı tarafına gidin
dedi.

Ondan sonra üçü doğu tarafına, üçü de
batı tarafına gittiler.

Gün, Ay ve Yıldız çok ava ve kuş avla-
dıktan sonra, yolda bir altın yay buldular;
onu aldılar ve babalarına verdiler. Oğuz
Kağan sevindi, güldü, ayı üçe böldü ve:
Ey büyük (oğullarım) yay sizlerin olsun;
yay gibi okları göğe kadar atın dedi.
Gök, Dağ ve Deniz çok av ve çok kuş
avladıktan sonra yoda üç gümüş ok buldu-
lar; aldılar ve babalarına verdiler. Oğuz Kağan
sevindi, güldü, okları üçe üleştirdi
ve : ey küçük (oğullarım), oklar sizlerin olsun.
Yay oku atı; sizlerde ok gibi olun dedi.

Ondan sonra Oğuz Kağan büyük kurultay
topladı. Maiyetini ve halkını çağırttı. Onlar
geldiler ve müşavere ettiler. Oğuz Kağan
büyük ordugah..... sağ yanına kırk
kulaç dilek diktirdi; üstüne bir altın tavuk
koydu; altına bir ak koyun bağladı. Sol
yanına kırk kulaç direk diktirdi. Üstüne
bir gümüş tavuk koydu; dibine bir kara

koyun bağladı. Sağ yanda Bozuklar oturdu
sol yanda Uoklar oturdu. Kırk gün
kırk gece yediler içtiler ve sevindiler.

sonra Oğuz Kağan Oğullarına yurdunu
leştirip verdi ve:

Ey oğullarım, ben çok aştım; çok
vuruşmalar gördüm; çok kargı ve çok ok attım;
atla çok yürüdüm; düşmanları ağlattım;
dostlarımı güldürdü. Ben gök tanrıya
(borcumu) dedim. şimdi yurdumu size
veriyorum dedi.....

2) DİNİ MOTİFLER

a-Oğuz Kağan'ın Doğuşu ve ocukluğu:

Uygurca Oğuz Destanı ve yazıldığı devir dikkate alındığında bu destanın bütün parçalarının, günümüze kadar ulaşmadığını görüyoruz. Bununla birlikte mevcut metinlerin hemen giriş kısmında Oğuz Kağan'ın doğuşu çeşitli ifadelerle anlatılmaktadır.

“Aydın oldu gözleri, renklendi, ışık doldu
Ay Kağan'ın o gündü bir erkek oğlu oldu.”

şeklindeki ifadelerde geçen Ay Kağan Oğuzun babası olan Kara Han'dır.¹⁰ Bu tesbitte birlikte Ay Kağan'ın Reşidüddin'in “Oğuznâme nüshasında Oğuz Kağan'ın annesi olduğu da belirtilmektedir. Buna göre Ay Kağan'ın doğurması şöyledir. “Yine günlerden bir gün Ay kağan'ın gözü parladı, doğum ağrıları başladı ve bir erkek ocuk doğurdu”¹¹

Uygurca yazılmış metinde geçen Ay Kağan, Oğuz Han'ın babası Kara Han olmasına rağmen 763 den itibaren Mani Dinini kabul eden Uygurlar tarafından değiştirilmiş olduğu düşünülebilir. Zira Mani dinine göre Ay, birinci derecede

10) Bahaeddin Oğel, Türk Mitolojisi, Ankara 1969, I / 129; Inan, a.g.e., I / 223

11) G.Reşit Rahmeti Arat, W. Bong., Oğuznâme, Ankara 1936, s.1

öneme sahiptir. Buna dayalı olarak Uygurlar Oğuz Kağan'ın babasının adında değişikliğe gitmiş olabilirler. Yoksa tarihte Oğuz Han'ın ikinci oğlu Ay Han'dan başka bir Ay Han bilinmemektedir.¹² İster Kara Han'ın oğlu Oğuz Han olsun, isterse Ay Kağan'da olan Oğuz Han olsun ikisi de aynı şahsiyettir. Ve destanın kahramanı olduğu için doğumu bir takım üstün vasıflarla anlatılmıştır.

Bu vasıflar anlatılırken Oğuz Kağan'ın yüzünü gök renginde, ağzının ateş kıvılcı, gözünün al (bazı rivayetlerde de göz rengi ela)¹³ saçları ve kaşlarının kara ve endamının ise güzel perilerden daha alımlı olduğu nakledilir.¹⁴

Burada Oğuz Kağan'ın doğumu ile ilgili olarak görebildiğimiz ilk dini motif, aradan bir yıl geçmeden Oğuz Kağan'ın konuşmuş olmasıdır. Bilindiği gibi Hz. İsa hakkında da insanlarla, beşikte iken ve yetişkin halde iken konuştuğuna dair Kur'an'da ayet mevcuttur.¹⁵ Görüldüğü gibi Oğuz Kağan'da tıpkı İsa Peygamber gibi erken bir zamanda konuşma özelliğine sahip olarak gösterilmiştir.

Dikkate değer diğer bir dini motif de, Oğuz Kağan'ın dili açılıp konuşmaya başladığında "ben bir otağda doğduğum için adımı Orun koyunuz"¹⁶ demiş olmasıdır. Ad koyma ile ilgili diğer bir rivayet de, Karahan'ın oğlu Oğuz Han'ın bir yaşına girdiğinde verdiği ziyafette Oğuz Han'ın "sarayda doğduğum için adım Oğuz olsun". şeklindeki konuşmasıdır.¹⁷

Kendi adının kendi tarafından konma hadisesi aynı şekilde Hz. Yahya hakkında da nakl edilmektedir. "Elizabet'in doğuracağı vakit tamam oldu, ve bir oğlan doğurdu...ve vâki oldu ki, sekizinci gün çocuğu sünnet etmek için geldiler... ve ne ad konulmasını istersin? diye babasından işaretle sordular. O, bir levha istedi; o da Yahya'dır diye yazdı. Hepsi şaştilar. O'nun ağzı hemen açıldı. Dili çözüldü. Allah'a hamd ederek söz söyledi. Etrafında oturanların hepsine korku düştü ve hep bu sözler bütün Yahudiye dağığında yayıldı. İşitenlerin hepsi bu çocuk acaba ne olacak? diye bu şeyleri yüreklerinde sakladılar."¹⁸

Oğuz Kağan'ın doğumu ve çocukluğu ile ilgili bilgiler aktarılırken, doğumundan hemen sonra "ırkıl"a teslim edildiği belirtilmektedir.¹⁹ Şunu da

12) Ögel, a.g.e., I / 129

13) Arat-Bong, a.g.e., s.1; Banarlı, a.g.e. I / 17

14) Ögel, a.g.e., I / 133 v.d.; Arat-Bong, aynı eser

15) 3- Âl-i İmran, 46

16) Togan, a.g.e., b.18; Ögel, a.g.e., I / 144

17) Ögel, a.g.e., I / 159

18) *Kitâb-ı Mukaddes*, İstanbul 1985, Luka, I-57 / 67

19) İnanç | a.g.e., I / 69

Müslüman olmayan Saha Türklerinde ve Orhun Türk Kültürü tesiri altında yaşamış ve onların bazı ananelerini saklamış olan, Buryatlılarda ırkîl kültürün bu güne kadar yaşadığı bilinmektedir.²⁰

Divan-ü Lügati't-Türk'de ırk, kehanet ve saklıları açığa çıkarma diye izah edilir.²¹ Uygurca Oğuz Menkıbesindeki Uluğ Türk ile Irkıl Ata ve Dede Korkut aynı timsalden ibaret kabul edilebilir.²²

Saha inançlarına göre, ilk Kam'ın adı da An Argıl'dır. An Argıl olağanüstü birtakım güçlere sahip olan "oyun" yani "kam" dır.²³

Irkıl Ata kültü, Oğuz Kağan ve onun yerine geçen Gün Han ile devam etmiştir. Irkıl Hoca uzun seneler ömür sürmüş akıllı ve bilge bir şahsiyettir.²⁴ Tanrının cihan hakimiyetini Oğuz'a verdiğini müjdeleyen de Irkıl Hoca veya Uluğ Türk'tür.²⁵

Destanlarda geçen ünlü şahsiyetler bir takım sıfatlara, bir takım deneyimlerden sonra sahip olurlar. Bunlar alelade işlerden olmayıp olağanüstü birtakım güçler gerektirir. Oğuz Kağan destanında da at sürülerini ve halkı yiyen vahşi bir canavar (gergadan)dan bahsedilmektedir. Üstün deha ve cesaretiyle Oğuz Kağan bu tehlikeyi bertaraf ederek halkının kahramanlık ünvanına kavuşmuş olacaktır. Bu aynı zamanda Oğuz Kağan'ın ilk kahramanlığıdır.²⁶

Oğuz Kağan'ın halkı tehdit eden canavarı öldürme olayındaki en önemli dini motif, Gök Tanrının yardımına müracaat etmiş olmasıdır.

"Gayretlenmek benden ise, yardım Gök Tanrıdandır,
Gök Tanrı ki, gücü ile kendini tanıttandır."

şeklindeki ifadelerle yardımına başvurduğu gök Tanrıya Oğuz Kağan , çocukluğunda, büyüme çağında ve ergin oluncaya kadar daima şükrederdi.²⁷ Daha sonra da işaret edileceği gibi Oğuz Kağan Tanrının yardımına sık sık müracaat edecek ve birtakım olaylar Tanrıya yakarma anında vuku bulacaktır.²⁸

20) Inan, a.g.e., I / 196

21) Besim Atalay, a.g.e., I / 45; Tanyu, a.g.e., s.63

22) Köprülü, İlk Mutasavvıflar, s. 252

23) Inan, a.g.e., I / 196; Inan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara 1986, s. 151

24) Ögel, a.g.e., I / 209-210

25) Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul 1980, II / 147

26) Mehmet Kaplan, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar, İstanbul 1976, s. 12

27) Togan, a.g.e., s.18

28) Ögel, a.g.e., I / 117; "Destan", Ana Britannica, III / 2717; Togan, aynı eser

b-Oğuz Kağan'ın Evlenmesi:

Destanların önemli motiflerin birisi de ışıktır. Destan kahramanlarının doğuşu anlatılırken kahramanın fiziksel özellikleri ışık ve ışık cinsinden olan şeylerle tavsif edilir. Oğuz Kağan destanının baş kahramanı Oğuz Kağan doğduğu zaman aynı şekilde vasıflandırılmıştır.²⁹

Oğuz Kağan'ın evlenmesi ile ilgili olarak, destanda geçen ifadelerden de anlaşılacağı üzere ışık bir motif olarak gözükmektedir. Destana göre Oğuz Kağan Tanrıya yakarırken aniden ortalık kararır ve gökten mavi bir ışık iner. Güneş ve aydan daha parlak olan bu ışığa yaklaşan Oğuz Kağan ışığın ortasında tek başına bir kızın oturduğunu görür. Ona aşık olur ve onunla evlenir.³⁰ Olayın devamında bu kızıdan Gün, Ay ve Yıldız isminde üç erkek çocuk dünyaya gelir. Bu çocukların annesi, başında kutup yıldızı gibi parlayan bir ışık taşımaktadır.³¹

Bütün bu ifadeler ışık motifinin net bir şekilde işlenmiş olduğunu gösterir. Bilindiği gibi ışığın asıl kaynağı olan ateş ile ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de de bu meyanda ayetler mevcuttur. Taha suresinde : "O bir ateş görmüştü de ailesine: Durun ben bir ateş gördüm, ya ondan size bir kor getirir, ya da ateşin yanında bir yol gösteren bulurum." demişti. Musa ateşin yanına gelince : "Ey Musa" diye seslenildi : "Ben şüphesiz senin Rabbinim, ayağındakileri çıkar; çünkü sen, kutsal bir vadi olan Tuvâ'dasın"³² buyurulmaktadır.

Oğuz Kağan'ın evlenmesi hususundaki en önemli dini motif Kozmik âlemle ilgili oluşudur. Bilindiği gibi eski Türklerde din, tabiat ve hayvanlar alemi ile yakından ilgilidir.³³ Yine oğuz Kağan avlanmaya çıktığı bir günde ağaç kovuğunda çok güzel bir kıza rastlar. Bu kıza sevdalanan Oğuz Kağan bu kızla evlenir ve ondan Gök, Dağ, Deniz adında üç erkek çocuğu daha olur.³⁴

Destanda geçen her iki evlenme olayında da ortaya çıkan en belirgin dini motif, Kozmik âlemle ilgilidir. Oğuzlar, yerin ve göğün bütün kuvvet ve unsurlarını kendilerinde toplayarak meydana gelmişlerdir. Burada Türk Milletini meydana getiren yer ve gök hem kutsal ve hemde maddi varlıklardır.

Oğuz Han'ın gökten inen ışık içerisinde çıkan kızla evlenmesinden sonra

29) Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, s. 48; Banarlı, a.g.e., I / 30

30) Togan, a.g.e., s. 125; Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, s. 49

31) Kaplan, Oğuz Kağan Destanı, s. 38

32) 20-Taha, 10, 11, 12

33) Kaplan, aynı eser

34) Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, s. 49; Kaplan, aynı eser

dünyaya gelen Gün, Ay ve Yıldız Hanlar gökle ilgilidir. Yine ağaç kovuğundaki kızla evlenmesinden dünyaya gelen Gök, Dağ ve Deniz Hanlarla da dünya kuvvetleri tamamlanmıştır. Bu sebeple Oğuz ve Türk milletinin oluşu kainatın bünyesine, yapısına ve hatta oluşuna uygulanmış ve intibak ettirilmiştir.³⁵ Başka bir ifadeyle destan içinde yer alan iki efsanede de Oğuz Kağan'ın evlendiği kızlar esrarengiz bir âlemden gelmişlerdir. Birincisi Gök Tanrı ile ilgilidir. başında da bunun işareti olan parlak bir yıldız bulunmaktadır. Gök yüzünden gelen bir ışığın içinden çıkmıştır. Bir insandan doğmamıştır. İkinci kız sudan gelmiştir. Bir ağacın kovuğunda Oğuz Kağan onu bulur. Su ile birlikte toprak da bulunmaktadır. Gök Tanrı, hava, su, toprak üçlüsü bize yaratılışı dolayısıyla mitolojiyi hatırlatmaktadır.³⁶

Konu ile ilgili olarak Bahaeddin Ögel'in tesbitleri de şöyledir: "Oğuz Destanının da, açık olarak görülüyor ki gökten düşen kızdan Gün, Ay ve Yıldız Hanlar doğmuştur. Gök Han ise ağaç kovuğundan gelen yani kutsal yer su ruhların gönderdiği kızdan olmuştur. Burada Türk düşünce düzeninin çok önemli bir meselesi ortaya çıkmaktadır. Kainatın oluşu ile ilgili inançların tümüne Kozmogoni (Cozmogony) denir. Dünya da dahil bütün kainat ise, ilmi deyim ile Kosmos(Cosmos) diye adlandırılır. İki türlü Kosmos vardır; Büyük-kosmos (macro-Kosmos) bütün kaniat ve bilhassa evrendir. Küçük Kosmos (micro-cosmos) ise daha ziyade dünya ve yeryüzüdür.

Görülüyorki Türk Kozmolojisinde diğer kültür sahibi milletlerin kozmolojisine nazaran bir ayrılık vardır. Türklerde gök de dünyanın bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan bu düşünce tarzı çok önemlidir.³⁷

Işık motifi Türkler tarafından Uyur devrinde kabul edilen Maniheizm dininde³⁸ esas Tanrı bir iyilik ve ışık Tanrısı olarak ortaya çıkar.³⁹ Maniheizm'i Türklere kabul ettiren Böğü Han'ın rüyalarına giren "ışık" şeklindeki kız, aynı dinin meşhur nur ve ışık bakiresidir.⁴⁰ Oğuz Kağan destanında;

"Çadırları kurdurup, derin uykuya daldı,

35) Ögel, a.g.e., I / 139-140

36) Bilge Seyitoğlu, "Efsane", Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1992, III / 316

37) Ögel, a.g.e., s.140

38) Bahaeddin Ögel, (İslamiyetten Önce) Türk Kültür Tarihi, Ankara 1984, s. 349; Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 92

39) Harun Güngör, Maniheizm, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (Aynı Basım) S.5, Kayseri 1988, s.153

40) Banarlı, a.g.e., I / 31

Tan ağarıyordu ki, çadıra ışık daldı,
 Bir erkek kurt görüldü, ışıhta soluyarak!
 Bir kurt ki gök yeveli, bir kurt ki gömgök tüylü
 Bakıyordu Oğuz'a uluyarak."⁴¹

şeklindeki ifadelerde de görüldüğü gibi kurdun ışıklar içerisinde gelmesi ışık motifine bir örnek teşkil etmektedir.

c-Oğuz Kağan Destanındaki Kurt Motifinin Değişik Şekilleri:

Oğuz Kağan Destanında geçtiği şekliyle Oğuz Kağan, ikinci evliliği yapar ve bu evliliğinden üç erkek çocuğu olur. Hemen bunun akabinde Oğuz Kağan bir toy tertip ettirerek Kağanlığını ilan eder. Sonra Oğuz Kağan dört bir yana seferler düzenler ve zaferler kazanır. Ne varki, sol yanda (Batı) Urum Kağan, Oğuz Kağan'ın buyruğunu dinlemez. Oğuz Kağan'da bunun üzerine sefer düzenleyerek, Buz (muz) dağının eteklerine varır ve burada bir otağı kurdurur. Oğuz Kağan'ın çadırına güneş gibi bir ışık iner. O ışıktan gök tüglü ve gök yeveli bir erkek kurt çıkar ve Oğuz'a hitaben "Sen Urum üzerine yürüyorsan ben de senin önünde yürümek isterim." der. Bu gök tüglü ve gök yeveli büyük kurt önde ve ordu arkada olmak üzere yürürler ve kurt durduğunda dururlar. Nihayet İtil (idil) Müren kenarında bir dağın önünde sevaşırlar ve Oğuz Kağan, Urum Kağan'ı yener ve büyük bir zafer elde eder.⁴²

Kurt, Türk mitolojisinin en önemli sembolüdür. Türklerin kurttan türeyişiyle ilgili efsaneler ilk defa Orta-Asya'da Hun hükümdarının Wu-Sun kralını öldürmesini anlatan Çin kaynaklarının naklettiği hikayede geçer, Hikayeye göre Wu-Sun'un oğlu Kun-Mo küçük olduğu için öldürülmemiştir. Hun hükümdarı ona kıyamadığı için çöle bırakılmasını emretmiştir. Bu esnada çocuğun yanına bir dişi kurt gelerek onu emzirmiştir. Bu olay, Hun hükümdarı tarafından izlendiği için çocuğun tekrar geri getirilmesini istemiştir. Bu çocuk sonraki tarihlerde meşhur bir komutan olarak Wu-Sun kralı olmuştur.⁴³

Kurttan türeyiş efsanesiyle ilgili olarak nakledilen başka bir olay da Kao-çi (Töles) lerin erkek kurttan türeyişleriyle ilgili efsaneleridir. Efsaneye göre

41) Ögel, Türk Mitolojisi, I / 119-120

42) Oğuz Kağan Destanı, W.Bong-G.R.Rahmeti, İstanbul 1936, s.20-23; Harun Güngör, Süryani Kaynaklarına Göre Türklerin Menşei, Dini İnanç ve Âdetleri, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 1986, s. 40-81

43) Ögel, Türk Mitolojisi, s.13-14

Kao-çi'nin iki akıllı ve güzel kızı vardı, bunları hiç kimseyle evlendirmeye kıyamaz. Bunların ancak Tanrı ile evlenebileceklerini düşünür ve bir tepenin başına bırakır. Nihayet bir kurt gelir ve tepenin çevresinde devamlı olarak ulumaya başlar. Küçük kız bunu tanrı sayarak onunla birlikte olur ve bu suretle bu hükümdarın kızıyla bu kurttan Kao-çi halkı türer. Bu efsane değişik şekillerde yorumlanarak Hunların kurttan türemesi (türeyen Uygurlardır) şeklinde nakl edilmiştir.⁴⁴

Yukarıda anlatılan her iki efsanede geçen kurt birincide dişi, ikincide erkek kurttur.

Göktürklerin kurttan türeyiş efsanelerinde geçen kurtta dişidir. Efsaneye göre, Lin Memleki tarafından yok edilen Göktürkler içerisinde sadece on yaşlarında bir erkek çocuk kalır. Ayakları kesilerek bataklığa atılan bu çocuk bir kurt tarafından beslenir. Daha sonra büyüyen bu çocuk kurtla birlikte olur ve Göktürklerin nesli bu kurttan meydana gelen çocuklarla devam eder.⁴⁵

Çin kaynakları, Türklerin, bir dişi kurttan türediklerine inandıkları için, bayraklarının direkleri üzerinde altından bir kurt başı bulunduğunu, kağanın muhafız birliği etrafına da börü (yani kurt) adının verildiğini kaydederler. 572-580 yılları arasında dikildiği anlaşılan soğaçta kitabeleri Bugut abidesinde kabartma şeklinde bir kurdun resmedilmiş olduğu bildiriliyor. Bu kurdun ayaklarının altında bir insan şekli bulunmaktadır. Bu, Türklerin türeme efsanesinde bir sahne olarak izah edilmiştir.⁴⁶

Çok eski çağlarda Türkerin bir totemi olarak kabul edilen kurt Göktürkler devrinde totemden daha ziyade bir sembol haline gelmiştir.⁴⁷

Uygurca yazılmış olan Oğuznâmede Oğuz Kağan'a yol gösteren kurt "gök tüylü ve gök yeleli" olarak vasıflandırılmıştır ve "Börü" ismini taşır. Kurt efsanesinin Türklerde totem olarak kabul edilmesi ihtimali oldukça zayıftır. Belki kurt M.Ö. II. asırda bile ibtidai totem mahiyetini çoktan kaybetmiştir. Zira kurt, Hunlarda kutsal bir tılsım veya arması haline gelmiştir.⁴⁸ Ayrıca şunu da ifade edelim ki, totemci klanda herkes aynı adla anıldığı halde Türkler çok kere kurdun

44) Altan Deliorman, Bugünkü Manasıyla Bozkurt, Yeni Orkun, S.12, İstanbul, 1989, s.4-5

45) Ögel, Türk Mitolojisi, s.18 v.d

46) Faruk Sümer, Türk Destanları II, Türk Dünyası Tarih Dergisi S.62, İstanbul, 1992, s.5

47) Ögel, Türk Mitolojisi, s.41

48) Ögel, Türk Mitolojisi, s.46; Ayrıca Bkz. B.Ögel, Türklerde Semavi Kurtlar, Türk Dünyası Tarih Dergisi, S.13, Ocak 1988, s.5

asıl adını bile söylememişlerdir.⁴⁹

Bu kurdun ata olarak tanınması, onun dini bir totem olduğu zannını uyandırmıştır. Daha öncede belirttiğimiz gibi Türklerde totemciliğe rastlanmaz. Bozkurta duyulan saygının dini bir motif olmaktan ziyade milli bir sembol olduğunu kabul etmek daha yerinde olacaktır.⁵⁰

Ergenekon, Oğuz Kağan Destanı ve Kurt Dağı efsanesinde Bozkurt'un yol gösterme fonksiyonu tamamen sembolik bir anlam ifade eder.

Şu yada bu şekilde kurt ya da Bozkurt Türk'ün tarihine, kültürüne, sanatına ve felsefesine etki ederek derin izler bırakmıştır.

d-Destandaki Diğer Dini Motifler:

Oğuz Kağan Destanının XIII. yüzyılda Uygurca nüshalarında "Oğuz Kağan'ın bir yerde Tanrıya yalvarmakta olduğu"⁵¹ belirtiliyor. Tanrı ve Şeytandan bahsediliyor.

Eski kavimlerin dinlerinde gök yüzündeki tabii varlıkların büyük rol oynadığı bilinmektedir. "Bozkır Türk Dininde gök yüzü belirtileri (güneş, ay, yıldızlar) değil yekpare göğün sembolleştirdiği tek tanrı inancı temel teşkil etmektedir. Bu anlamda "Gök Tanrı" dini Türklere mahsus bir inanç sistemi olarak ortaya çıkmaktadır."⁵²

Oğuz Kağanın oğulları Gök, Dağ, Deniz, Gün, Ay, Yıldız arasında göğün diğer tabiat varlıkları olarak yer alışıda Göğün Tanrıdan ayrı bir anlama geldiğinin açık bir işaretidir. Oğuz Kağanın "Gök Tanrıya borcumu ödedim." deyişi burada Tanrının bir gök gibi ulu, yüce benzetmesi ile sıfat olarak kullanılmasını göstermektedir. Yine destanın başka yerinde "kök" mavi anlamında "O, ışıktan gök tüylü ve gök yelesi büyük bir erkek kurt çıktı." şeklinde geçer.⁵³

Türklerin ilk fatih atası ,bütün milli nizam ve müesseselerin kurucusu sayılan Oğuz Kağan semavi bir menşe'den gelmiş ve harikulade vasıflara sahip olarak doğmuştur. Destanın İslami rivayetine göre Oğuz Han daha doğuşunda müslüman olmadığı için, anasının sütünü emmez. Büyüyünce bu din ayrılığı onunla babası Kara-Han arasında mücadeleye sebep olur. Oğuz Han babasına galip

49) İbrahim Kafesoğlu, Eski Türk Dini, Ankara, 1980, s.15

50) Delinorman, a.g.m., s.7

51) Oğuz Kağan Destanı W-Bong-G.R, Rahmeti, s.3; Hikmet Tanyu, Türklerde Tek Tanrı İnancı, İstanbul 1986, s.35

52) İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s.62

53) Tanyu, aynı eser, s.35 v.d.

gelir. Tahta çıkar, kağanlığımı ilan eder.⁵⁴

Oğuz Kağan destanında Tanrı ve O'nun birliğinden de bahsedilmektedir. "Eğer sütünü emmemi istiyorsan biricik Tanrıyı ikrar ve itiraf et" şeklindeki ifadeyle Oğuz Kağan annesini bir olan Tanrıya iman etmeye çağırmıştır.⁵⁵

Bilindiği gibi Allah'ın birliği Kur'an-ı Kerim'de de en veciz bir şekilde anlatılmıştır.⁵⁶

Türk destan ve masallarında çok yaygın olan motiflerden biri de "kırk yiğit" ve "kırk kız" motifidir.⁵⁷ Oğuz Kağan destanında "kırk" farklı biçimlerde geçer. Hemen destanın başlangıcında "kırk" ....Dile gelmeye başladı. Kırk gün sonra, büyüdü, yürüdü ve oynadı," "Oğuz Kağan kırk masa, kırk sıra yaptırdı." şeklinde geçer. Destanın sonlarına doğru kırk kelimesi "...kırk kulaçlık bir direk" ve yine ".....oturup eğlendiler kırk gün kırk geceden çok" biçiminde ifade edilir.⁵⁸

"Kırk yiğit" şeklindeki ifade Oğuz destanının parçalamp hikayeler biçimine aldığı Dede Korkut hikayelerindeki Alp'ler le ilgili olarak kullanılmıştır.⁵⁹

Türk destanlarında ele alınan bir diğer motif de ağaç ve ağaç sevgisidir. Oğuz Kağan destanında geçtiği üzere Oğuz Kağan ava çıkmış, bir göl ortasındaki odada ağaç kovduğunda bir kıza rastlamıştır. Olağanüstü güzellikteki bu kızla evlenen Oğuz Kağan'ın Gök, Dağ, Deniz adında üç çocuğu olmuştur.⁶⁰

Burada geçen ağaç "Anne ağaç" fonksiyonunu ifade eder. Buna göre Oğuz'un eşi ağaçtan türemiştir. Ağaç motifinin Oğuz Destanında "Kıpçak Beyinin" ad alması ile ilgili hikayesi de şöyledir: "Oğuz Kağan askerleriyle İtil adındaki ırmağa geldi. İtil büyük bir ırmaktır. Oğuz Kağan onu gördü ve; İtil'in suyunu nasıl geçeriz? dedi. Asker arasında iyi bir bey vardı, onun adı Uluğ Bey idi. O akıllı ve..... bir erdi, gördüki bu yerde pek çok dal ve pek çok ağaç.... O ağaçları..... kesti ve bu ağaçlara yatdı, geçti. Oğuz Kağan sevindi, güldü ve sen burada bey ol. senin adın Kıpçak Bey olsun dedi.⁶¹

Ağaç ve ağaç sevgisiyle ilgili motifler Türk insanının rüyasında, şiiirlerinde

54) Togan, a.g.e. s.17-18; Turan, a.g.e., s.146-147

55) Ögel, a.g.e., I / 157; Togan, a.g.e., s.117; Tanyu, a.g.e., s.46

56) 112-İhlas 1-4

57) İnan, Makaleler ve İncelemeler, I / 238

58) W.Bong-G.R.Rahmeti, a.g.e., s.1; Banarlı, a.g.e., I / 17; Ögel, a.g.e., I / 127

59) İnan, a.g.e., I / 239

60) W.Bong-G.R.Rahmeti, a.g.e., s.4

61) W.Bong-G.R.Rahmeti, aynı eser, s.8-9

ve inançlarında daima kendisine bir yer bulmuştur.⁶²

Dede Korkut kitabında geçen "kölgelüce kaba agacın kesilmesün" ifadesi ağaç kültü ile ilgilidir. Gökyay'ın konu ile ilgili yorumu şöyledir: "Dede Korkut kitabında ağaç hakkındaki soylama (s.25 v.d.) İslamlıkla ilgili unsurlar bir yana, Altaylı Kamların kutsal ağaçlar için söyledikleri ilahileri hatırlatmaktadır. Hikayelerin sonundaki dualarda da devletlü kaba ağacın kesülmesün diye ağaca ayrı bir yer vermektedir.⁶³

Eski dinlerde ağacı kutsallaştırma şeklinde bir inanca her zaman rastlamak mümkündür. Ağacın belki aralıklarla kendini yenilemesi, onun uluhiyeti mekâm olduğu fikrini doğurmuş böylece ağaçlarda ilahların ve ruhların bulunduğu kabul edilmiştir. Budda'nın Nirvana'ya kavuştuğu yer incir ağacının altıdır. Yahudilikteki ağacın kutsallığı ve özel nitelikleri ağaçlar fikri vardır.

Hiristiyanlıkta çam ağacı Noel'in sembolü sayılır ve Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği ağacında büyük bir önemi vardır.⁶⁴

Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim'de de hurma, nar, üzüm, incir, zeytin gibi ağaç⁶⁵ isimlerinden bahsedilmektedir. Hz. Peygamber'de ağaç dikilmesini tavsiye etmiş ve bizzat kendisi ağaç dikmiştir.⁶⁶

B- ALTAY TÜRK YARATILIŞ DESTANLARI VE DİNİ MOTİFLER

1) ALTAY TÜRK YARATILIŞ DESTANLARI

Türkolojinin hemen hemen her cephesiyle uğraşan Radloff'un "Sibirya" adlı üç ciltlik eseriyle, bu eserin bazı bölümlerini içeren "Sibiryadan Seçmeler" isimli eseri,⁶⁷ Türk yaratılış efsaneleri hakkında en kapsamlı ve en büyük müracaat kaynağıdır. Türk ve Batılı araştırmacılar tarafından sıkca başvurulan bu eser Altay Türklerine ait Yaratılış efsaneleri içermektedir.

Türk destanları meydana geldiği ve yaşadığı coğrafi bölge açısından birinci grupta yer alan Altay-Yenisey sahasında vücuda gelen mahsullerdir. Bu

62) Banarlı, a.g.e, I / 31; Abdulkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, s.38-39

63) Orhan Şaik Gökyay, Dedem Korkut'un Kitabı, İstanbul 1973, s.CCXCIV

64) Hikmet Tanyu, "Ağaç" İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1968, I / 456

65) 95-Tin, 1; 55-Rahman, 68; 2-Bakara, 266

66) Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, es-Sahih, İstanbul 1979, Şirb, 9

67) W. Radloff, Sibirya'dan Seçmeler", Çev. Ahmet Temir, İstanbul 1976

destan kalıntıları "Esatır-i=Mithologique" bir mahiyette Şâmânî Altay Abakan Türklerinde yaşamaktadır.⁶⁸

Altay Türk Yararılış Destanının kökü Türk ve Sibirya mitolojisinin ana çizgilerine oturtulmuştur. Bununla birlikte Altay bölgesinin uzun zaman Kalmuk egemenliğinin altında kalmış olmasından hareketle, nisbeten Moğol etkileri de söz konusudur. Temel bakımından Altay Yararılış Efsanesi İran Mitolojisi ve İran düşüncesine bağlıdır. Zira Batı Türkleri Altay dağları ile bunun batısında oturuyorlar ve İran'a çok yakın bulunuyorlardı.⁶⁹

Altay Yararılış Efsanesinin dayandığı bir diğer temel de Maniheizm'dir. Çünkü Maniheizm içerisinde Ön Asya dinlerinden ve kitaplarından birçok şeyler de alınmıştır. Bu sebeple bu destanlarda eski İran'luların Tanrıları yanında Tevrat'ın Adem (a.s) ini ve Onunla ilgili hikayeleri bulmak mümkündür. Bu etkinin kaynağı ise Altay Bölgesinin o bölgenin tesiri altında kalmış olmasından kaynaklanmaktadır.⁷⁰

Altay kültürü bronz endüstrisi yoluyla Çin'in değişik bölgelerine de etki etmekteydi.⁷¹

Şamanizm büyük çapta Altay Dağlarında ve Yenisey ırmağının meydana getirdiği vadilerde yaşayan birtakım Türk boylarında muhafaza edilmiştir. Eski çağlardan beri türlü dinlerin tesiri altında kalmış olan Şamanizme, Zerdüştlüğün ve Budizmin de etkileri olmuştur.⁷²

Şu kadar varki, Altay ve Saha manevi inancının bütün Türklere şamil edilmemesi gerekir.⁷³

Bununla birlikte 19. yüzyılın ortalarında Radloff tarafından Altay Türk Yararılış destanlarıyla ilgili olarak bu konuda şu bilgiler verilmektedir. "Ural-Altay halkları ailesinin batı kollarından olan bütün Kuzey Asya halkları yani bütün Tunguz, Moğol ve Türk boyları eskiden Şamanlığa mensuptular. Bu Şamanlık kültürü, bugün Çin'in devlet dini olan Budizm'i kabul etmiş Mançular müstesna, ancak Tunguz'lar arasında genel olarak yayılmıştır. Tibet tesiri altında kalan Moğollar arasında bu dinin izlerinin olup olmadığı hususunda bilgim yoktur. Nihayet zikredilen bu üç gruptan Asya yüksek elini en başta terkeden Türkler ise Altay ve Sayan Dağında yaşayanlar müstesna, Yüzyıllardan beri İslamiyetin tesiri

68) Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, s.42

69) Ögel, Türk Mitolojisi, I / 419-420

70) Ögel, Türk Mitolojisi, I / 420

71) Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, Ankara 1981, I / 14

72) İnan, Makaleler ve İncelemeler, I / 456

73) Şaban Kuzgun, Hazar ve Karay Türkleri, Ankara 1985, s.85

altında kalmışlar ve bu dine çok bağlıdılar. Türk boylarının ancak Rusya ve Sibiryada bulunan pek az bir kısmı Hristiyan olmuş ve yalnız Batı Moğolistan da oturan Sayanların bir kısmı da Budizmi kabul etmiştir. Bundan dolayı Şamanlığı ancak Türklerin Batıya ve Güneye göçleri sırasında Büyük Altay Dağı silsilesinin verimli doğu bölgelerinden, göç eden komşulardan ayrılarak geride kalan boylar üzerinde komşuların büyük tesiri görülmektedir. Öyleki Şamanlık doğudan Budizm ve batı ile kuzeyden de Hristiyanlık tarafından sıkıştırılmaktadır. Bütün Abakan Tatarları resmen vaftiz edilmiş olarak gösterildiğinden ve Sayanların çoğu da Budist olduğundan ancak Altaylı dağ Kalmıkları, Teleutlar, Kara Orman Tatarları ve Şorlar büyük kısımlarıyla açık olarak Şamanizme mensupturlar. Sibiryaya tatarlarının bir kısmı ancak son yüzyılda Rus arazisinde müslümanların tesiri altında kalmıştır. Bunlar Baraba Tatarları ile Tara Tatarları (kurdaklar) ve Tomsk Teleütleri adı verilen boylardır.”⁷⁴

“Altay Yenisey” sahası henüz eski Türk Dini olarak nitelendirilen Şamanî “Altay-Abakan” kabilelerince meskündür. Bunlar göçebe olmakla beraber yine yerleşmiş haldedirler. Vaktiyle demircilik gibi bazı sanatlarda ilerlemiş olan bu topluluk, bugün Türk boylarının şüphesiz en geride kalanıdır. İşte bunlar bize milli destanın en eski parçalarını, yani, “Esatiri” mahiyette olan parçalarını ve “Kozmogoni=Tekevvini âlem” (Kainatın yaratılışı) hakkındaki “Ustüreleri” vermektedir.⁷⁵

a)YERBİTSKIY'IN DERLEDİĞİ ALTAY YARATILIŞ DESTANI⁷⁶

“Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer,
 “Uçsuz, bucaksız, sonsuz sular içreydi bir yer!
 Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak,
 Uçuyor, arıyordu, katı bir yer, bir bucak.
 “Kutsal bir ilham ile, nasılsa gönlü doldu,”
 Kayıptan gelen bu ün, ona bir çare buldu.
 “Göklerden gelen bir ses, Ülgene buyruk verdi:
 “ Tut önündeki şeyi, hemen yakala!” Dedi.
 “Ülgen bu emre uydu, uzattı ellerini,
 “İçinden tekrarladı, semanın sözlerini.
 “Denizden çıkan bir taş fırladı çıktı yüze

74) Radloff, a.g.e., s.212-213

75) Köprülü, a.g.e., s.43; İnan, Mak. ve İncelemeler, I / 36

76) Ögel, Türk Mitolojisi, I / 432 v.d.

Hemence taşı tuttu, bindi taşın üstüne!
 "Artık Ülgen memnundu, rahatı bulmuş idi.
 "Üzerinde duracak bir yeri olmuş idi.
 "Gökerin emri ile bulunca Ülgen durak,
 "Artık vakit gelmişti, gökleri yaratacak!
 "Ülgen hep düşünmüştü, ta göklere bakarak:
 "-Bir dünya istiyorum bir soyla yaratayım!
 "Bu dünya nasıl olsun, ne boyla yaratayım!
 Bunun çaresi nedir, ne yolla yaratayım!"
 "Bir ak ana (Ak-ene) var idi, yaşardı su içinde,
 Ülgene şöyle dedi göründü su yüzünde:
 "Yaratmak istiyorsan, sen de bir şeyler Ülgen,
 Yaratıcı olarak , şu kutsal sözü öğren!
 De ki hep, "Yaptım oldu"! Başka bir şey söyleme!
 "Hele yaratır iken, "Yaptım!" olmadı Deme!
 "Ak-Ana bunu dedi, sonra kayboluverdi.
 Denize dalıp gitti, bilinmez noluverdi.
 Ülgen'in kulağından bu buyruk hiç çıkmadı:
 "-Dinleyin, ey insanlar! "Var'ı yok demeyiniz!
 Varlığa yok deyip de, yok olup gitmeyiniz!"
 Ülgen yere bakarak: "-Yaratılsın yer!" demiş.
 Bu istek üzerine denizden yer türemiş.
 "Ülgen göğe bakarak: "-yaratılsın gök!" demiş.
 Bu buyruk üzerine, üstüne gök bezemiş!
 "Tanrı Ülgen durmamış, ayrıca vermiş salık,
 Bu dünyanın yanına, yaratılmış üç balık.
 Bu büyük balıkların üstüne dünya konmuş
 "Balıklar çok büyükmüş, dünyaya destek olmuş.
 Dünyanın yanlarına iki de balık konmuş,
 "Dünya gezer olmamış, bir yerde kalıp donmuş.
 "Bir başka kalıp ise, yere gerilmiş imiş,
 "Kapkaranlık kuzeye, başı çevrili imiş.
 Ortadaki balığın başı tam kuzeyde imiş,
 Tufan hemen başlarmış, yönü az değişseymiş.
 Onun başı her zaman, tam yönlü durmalıymış,
 "Bu yön hiç değişmeden, kuzeyde olmalıymış.
 "Onun başı az düşse, tufanlar başlar imiş,

"Tufanla taşan sular, dünyayı kaplar imiş,
 "Başı zincirler ile, bu yüzden bağlanmıştı,
 "Başın oynamaması, bu yolla sağlanmıştı.
 "Zincirler bağlanmış ortadaki direğe,
 "Balık nolur, nolmaz, kıvıldamasın diye!
 "Tanrı balık işini, verdi Mand-ı Şire'ye
 "Mand-ı Şire düzeltti, başı dönse nereye.
 "Günlerden bir gün yine, yer suya gömülmüştü,
 "Çünkü balığın başı aşağıya düşmüştü.
 "Dünya yaratılınca, Tanrı rahat seçti,
 "Oturmak için yine, Altay Dağı'ne geçti.
 "Çok büyük bir dağ idi, Altın-Dağ dedikleri,
 "Ayla güneşe değer gökteydi delikleri.
 "Bulunurdu Altın Dağ, gökle yer arasında,
 "Ülgen de otururdu, bu dağın ta başında
 "Dağın etekleriyse dünyaya değmez idi,
 "Bir adam boyu kadar, durur da düşmez idi.
 "Dünya yaratılışı altı günde olmuştu,
 "Yedinci günde ise Bay-Ülgen uyumuştı,
 "Yedinci günde ise, Bay-Ülgen uyumuştı.
 "Bir gün yattıktan sonra, Bay Ülgen kalktı yine,
 "Etrafına bakındı, neler yarattım diye
 "Bizimkinden başkaydı, kendine eş dünyası
 "Onun eğildi yalnız, Ay ve güneş dünyası,
 "Dokuz ayrı dünyada, fazla yaratılmıştı,
 "Birer cehennem ile bir de yer katılmıştı.
 "Dünyaların büyüğü, Han-Kurbustan-Tengere,
 "Bu dünyalar içinde, yok o dünyadan üzre!
 "Ülgen bu dünyasına, verdi yardımcı bir Han,
 "Bu Han'ın adı idi, Mangızın-Matmas-Burkan.
 "Tanrılar barınağı, Han-Kurbustan-Tengere,
 "Cehennemin adı, Mangız-Toçiri-Tamu,
 "Altın-Telegey ise, onun yerin ise namı
 "Cehennemi yaparken Tanrı hiç boş durmamış,
 "Matman-Kara adıyla, bir de mühür atamış,
 "Doksandokuz dünyanın ortacılar ortası,
 "Adı Ezre-Kurbustan, Tengere, Gök dünyası,

"Bu dünya mühürünün kendisi de idi hal,
 "Belgein-Keratlu, Türün-Musıkay Burkan.
 "Kurulduğu yer ise, Altın-Şarka adlı yer,
 "Cehennemine herkes. Tüngen-Kara-Tamu,der.
 "Biri bu cehennemi, idare eder baştan,
 Bu da kutsal ruhlardan Birmatman-Karakçı Han,
 "Dünyamıza gelince dünyalar düzeninde,
 "En küçük olanıdır, insan yaşar içinde,
 "İnsanın Dünyasına derler Kara-Tengere,
 "İdare eder onu, kutsal büyük May-Tere.
 "Dünya cehennemine, toptan Kara-Teş derler,
 "Kerey-Han adlı biri, onu idare eder.
 "Sanma ki bizim dünya, dünyalar içre tektir,
 "Otuz üç katlı gökle, dünya çok çok yüksektir.

*

"Yine günlerden bir gün, Tanrı Ülgen denize,
 "Bakarak duruyordu şaşırıldı birden bire,
 Bir toprak parçacığı, sularda yüzüyordu.
 "Toprağın üzerinde bir de kil duruyordu.
 "Toprak üstünde ki şey dedi, nedir acaba,
 "İnsan oğlu bu olsun, insana olsun baba,
 "Görünmeye başladı, insan gibi bir şekil,
 "Birden insan olmuştu, toprak üstündeki kil.
 "İnsan da toplanmıştı, her çeşitten yeterlik,
 "Bu ilk insanın ise, adı olmuştu Erlik.
 "İnsan yaratan Tanrı, ortadan kayboldu,
 "Erlikte yola çıktı, arayıp onu buldu.
 "Tanrının gönlü temiz, yücelerden yüceydi,
 "- Bir küçük kardeşim ol! Diye, Erlik'e gel.
 Erlik Tanrı Ülgen'in kardeşi olmuş idi,
 "Fakat nedense kalbi, hırs ile dolmuş idi.
 "Erlik yaratılınca gezip, tozup, eğlendi,
 "Aradan günler geçti, birden durup söylendi :
 "- Ben niçin olmayayım, Tanrıdan daha yüksek,
 "Tanrı neden dolayı, göklerde olsun birtek!

Ben niçin olmayayım, hem kuvvetli hem yüce,
 "Bu bir kabahat midir, ben doğduysam yenici!
 "Daha ileriye gidip, gözleri hırsla doldu,
 Tanrıyı kıskanarak, ezeli düşman oldu
 Güçlü Tanrıya baktı, kutsal gücü kıskandı,
 "Söylenmeye başladı, kendi nefesine kandı:
 "-Ah! Keşki ben de böyle, insan yaratabilsem!
 "Dünya sahibi olsam, dünya yaratabilsem,
 "Tanrı baktı ki Erlik pek bir işe yaramaz,
 "Erlik'in varlığıyla bu dünya da yaşamaz.
 "Yarattı Mand-ı Şire adlı bir kahramanı,
 "Dedi, Erlik yerine korusun bu insanı.
 "Mand-ı Şire'den başka, gemikleri kamıştan,
 "Yedi kişi yarattı etleri de topraktan
 "Nefesiyle üfledi, tuttu kulaklarına,
 "Yedi insanın hemen, can geldi ruhlarına.
 "Tuttu burunlarına bir dahacık üfledi,
 "Akıl verdi insana ruha akıl ekledi.
 "Kutsal er Mand-ı Şire, insanı koruyacak,
 "Onu yaşatacağı, düşmanları kovarak.
 "Ama insan oğluna biri lazımdı ancak,
 "Onun iradesini, bir düzene koyacak.
 "Bunun için de Tanrı May-tere'ye verdi can,
 "Dedi insan oğlunun başına oluver Han!"

6)RADLOFF'UN DERLEDİĞİ ALTAY YARATILIŞ DESTANI⁷⁷

Yerin yer olduğunda, sularla kaplıydı her yer,
 Ne gök vardı, ne de ay, ne güneş, ne de biryer.
 Tanrı uçar dururdu, insan oğluysa tekdi,
 O da uçar dururdu, sanki Tanrıyla eşdi.
 Uçar, hep uçarlardı, boş yer yoktu konmazlardı
 Tanrı idiler çünkü, ondan yorulmazlardı
 Yoktu Tanrının hiç bir işle düşüncesi
 İnsanoğlunun işi, durmadı hiç hilesi.
 Bir rüzgar çıkarmıştı suları kaynatarak,

77) Ögel, a.g.e., I / 451 v.d.

Tanrıyı kızdırmıştı, yüzüne sıçratarak,
 Sanki insanoglu, bununla bütün oldum,
 Ben çok güçlendim artık, Tanrıdan üstün oldum.
 Ama nasıl olduysa, sulara kaydı birden
 Gömüldükce gömüldü denize daldı yerden
 Tanrıya yalvarmıştı, sulara boğulur iken,
 "Kurtar beni, ey Tanrı, diye bağırir iken
 Tanrı insafa geldi gitmedi üzerine
 Dedi:-" Ey insanoglu çık suların üstüne
 Tanrı'nın buyruğuyla insanoglu kurtuldu,
 Gitti Tanrı yanına, orada uslu durdu.
 Tanrı bir gün buyurdu : -"Yaratılsın, katı taş
 Denizlerin dibinden nasıl çıktı bir taş.
 Taş birden yüzerekten geldi Tanrı önüne,
 İnsanı da alarak çıktı taşın üstüne
 Tanrı bir gün insana, şöyle bir buyruk verdi:
 "İn suların dibine, bir toprak getir dedi.
 İnsan daldı sulara, aldı bir avuç toprak,
 Sulardan çıkıp verdi, Tanrısına sunarak.
 "Yaratılın yer!" dedi, Tanrı sulara saçtı
 Yeryüzü yaratıldı, denizler karalaştı.
 İnsana şöyle dedi, Tanrı ona bakarak
 Dal suların dibine, getir yine az toprak."
 İnsan dedi :-"Ben artık, bu defada dalayım,
 "Kendi payıma olsun biraz toprak alayım."
 Daldı sular dibine, bu düşünce üstüne,
 İki avuç toprakla, çıktı sular yüzüne
 Birini özü için, soktu kendi ağzına,
 Birini de uzatıp sundu gök Tanrısına
 Kendi kendine dedi :-"Dur, bunu saklıyayım,
 "Denizlere saçarak, payıma yer alayım!"
 Tanrı toprağı aldı tutup sulara saçtı,
 Tanrının isteğiyle birden yer kalınlaştı.
 İnsanın ağzındaki, gizlice saklı toprak,
 Büyümeye başladı boğazını sıkarak.
 Tikadı nefesini, boğulur gibi oldu,
 Ölü gibi olurken, etrafa koşu durdu.

Oh, Tanrıdan kurtuldum, deyip düşünür iken,
 Etrafına bakındı, Tanrıyı hazır buldu.
 Boğulmak üzereyken, becerdi demesini:
 "Ey Tanrı, gerçek tanrı, nolursun kurtar beni!"
 Tanrı kızıp söylendi: -"Ne yaptın sen, ne yaptın!
 "Saklıyacağım diye, ağzına toprak attın,
 "Niçin böyle düşünce, yer alıyor aklında,
 "Toprağı nene gerek, saklarsın sen ağzında!"
 "İnsan dedi:-" Ey Tanrı düşündüm ben payıma,
 "Yerim olsun diyerek, toprak aldım ağzıma."
 Tanrı İnsanoğluna "Tükür" diye bağırdı.
 Tükürdü insanoğlu, tükürük yere dağıldı.
 Yeryüzü dümdüz iken, kırışıp birden soldu,
 Sanki bitti yerlerde, tepeler dağlar doldu.
 Tanrı bu hale kızıp, İnsanoğluna döndü:
 "Kötü düşüncen ile şimdi günahkar oldun!
 "Bana kötülük için, kötü hislerle doldun!
 "Saklansın hep içine senin halkınla sana
 "Onlarda böyle olsun, nasıl duyduysan bana!
 "Benim halkımın ise, düşüncesi hep arı,
 "Gözleri güneş görür, aydınlıktır ruhları.
 "Gerçek Kurbistan diye, adlandırırılar beni,
 "Erlik, şeytan diyerek, adlandırısınlar seni!
 "Benden suç saklayanlar, senin halkın olsunlar!
 "Günahkar olanlarsa, senin malın olsunlar!
 "Senin suçundan kaçan gelsin kul olsun bana,
 "Günahından gizlenen, gelip sığınsın bana!"

*

Günlerden bir gün idi, Tanrı dolamıyordu,
 Baktı bir ağaç gördü göğe tırmamıyordu.
 Garip bir ağaç idi dalsız budaksız idi.
 Tanrı bunu görünce kendine şöyle dedi:
 "Çıplak kalmış bir ağaç, böyle dalsız budaksız,
 "Zevk vermiyor gözlere, görünüşü pek tatsız!"
 Tanrı yine buyurdu: -"Bitsin, dokuz dalı da!"

Dallar çıktı hemençe, dokuzlu budağı da.
 Kimse bilmez Tanrının, düşüncesi ne idi,
 Soylar türesin diye, şöylece emir verdi:
 "Dokuz Kişi kılınsın, dokuz dalın kökünden,
 "Dokuz oymak türesin, dokuz kişi özünden!"
 Bir gün Erlik Tanrının yanına konmuş idi,
 Tanrının karşısında, çöküp oturmuş idi.
 Bir gün gürültü geldi, Tanrının sarayından
 Bu ne diyerek Erlik ölmüştü merakından.
 Bunu duyunca Erlik, hemen sordu Tanrıya:
 "Nedir bu gürültüler, geliyor dışarıya?"
 Tanrı dedi: -"Ne olsun, sen de Hansın ben de Han,
 "Onlar benim ulusum benim emrime bakan
 Şeytan bunu duyunca birdenbire sevindi:
 "O ulusu bana ver; nolur Tanrı dedi.
 Şeytanın bu sözünden, Tanrı sezmişti işi,
 Haayr veremem sana, deyip bitirdi işi
 Şeytan bunu duyunca, dalmış bir düşünceye,
 Kendine plan yapıp, başlamış hep hileye:
 "Ne eder, eder elbet, ben bir yol düşünürüm,
 "Tanrının ulusunu, ben yerinde görürüm!"
 Varmış yola koyulmuş, uzun uzun yürümüş,
 Yetmiş bir günde bulmuş, ama çok şeyler görmüş.
 Bakmış Tanrının halkı, kimi insanlar gibi,
 Kimi yaban hayvanı, kimi de kuşlar gibi
 Şeytan sormuş kendine: "Tanrı bütün bunları,
 "Ne yaptı, nasıl aldı, almalıyım şunları;
 "Bu da benim isteğim, ne edip almalıyım
 "Bütün bu ulusları, ulusum yapmalıyım."
 Böyle sözleşen Şeytan kendi kendine sorar:
 "Ne yeyip ne içerler, ne ile bunlar yaşar?"
 Bakmış ki halk toplanmış, bir ağacın yanında
 Meyve yeyip dururlar ağacın tek dalında.
 Yemiyormuş hiç kimse karşıkı dallarında,
 Meyvayla dolu iken geçmezmiş yanlarından.
 Şeytan bunu görünce, şaşırılmış doğrusu bu,
 Demiş bari sorayım, nedendir acaba şu:

"Şimdi gördüm buradan sizlere bir bakınca,
 "Niçin sizler yersiniz, şu dallardan yalnızca?"
 Tanrının ulusundan biri de şöyle demiş:
 "Bu dallarda yiyoruz, Tanrı bu emri verdi,
 "Biz onun kullarıyız, Tanrımız böyle dedi.
 "Tanrı bize dedi ki, görün şu dört budağı,
 "Yemeyin hiç birinden, değirmeyin dudağa.
 "Dedi, gün doğusunda, beş dal uzanıyor ya,
 "Sizin aşınız olsun, uzanın bu meyvaya.
 "Bunu diyen Tanrımız, çıkıp göklere gitti.
 "Bu ağacın dibine bir iti bekçi dikti.
 "Giderken ite dedi:- "Sakin uyuyup kalma"
 "Eğer şeytan gelirse, sakın onu bırakma!"
 "Bekçi itin yanına, bir de yılan vermişti
 "Yılana da ayrıca şöyle tenbih etmişti:
 "-Eğer Şeytan gelirse, sok hemen sen Şeytanı!"
 "Ayrıca tenbihledi, hem iti hem yılanı;
 "Dedi:-" Gün doğusunda, uzanan şu beş daldan,
 Kim ona yanaşır da, alırsa meyvalardan,
 "Uzak tutun onları, dala yanaştırmayın!
 "Bu dallardan birine, hiç el uzatırmayın!"
 "İşte ne yapalım biz bu, beş daldan yiyoruz.
 "Tanrının emri böyle, buyruğa uyuyoruz!"
 Şeytan bunu duyunca ağaca doğru vardı,
 Törüngei adlı biri, halk içinde yaşardı.
 Şeytan ona yaklaştı, kurnazca şöyle dedi:
 "Tanrı size demiş ki, beş dala uzanmayın!
 "Sizin aklınız yok mu? Yalana inanmayın
 "Bu beş dallık meyveyi yasak etmişmiş size
 "Bu nasıl bir söz imiş, inanmayın bu söze!
 "Bu büyük bir yalandır, gerçekle ilgisi ne?
 "Dört daldan yenmez diye kim demiş kendisine
 Şeytan bunu söylerken, yılan uyuyor imiş.
 Şeytan girmiş yavaşca ta yılanın içine,
 Akıl vermiş yılana, ne uygunsa işine.
 Demiş:
 -"Yılan uyuma! Tırman da çık ağaca,

Yılan başlamış birden , tırmanmış dik ağaca.
 Bu yasak meyvalardan ilk defa yılan tatmış,
 Şeytanın arzusuyla kendini kötü yapmış.
 Hani Törüngei adlı, bir er kişi vardı ya,
 Yurulmuştu gönülden, Eci adlı bir kıza.
 Yasak meyva yer iken, bağırmış şöyle yılan:
 "Eci ile Törüngei siz de yeyin bunlardan!"
 Törüngei akıllıydı dedi: -"Yemem onları!"
 "Biz nasıl yeriz onu, yemek yasak bunları
 "Tanrı bize buyurdu, yemeyin ondan diye,
 Ben ağzıma vuramam, sen bana vursan bile!"
 Yılan bunu duyunca olmayacak baktı,
 Bir parça meyva alıp, Eci kıza uzattı.
 Eci meyvadan alıp, yardı ikiye böldü,
 Meyvanın sularını yavuklusuna sürdü.
 Tam bu çağlarda iken, insanlar tüğlü imiş,
 Bu meyveyi tadınca tüğler dökülü vermiş.
 Kalmışlar her ikisi de, tüysüz, donsuz, ap ayaz,
 Utanmış, aramışlar, saklanacak yer biraz.
 Hemen kaçmış birisi, bir ağacın ardına,
 Öbürüyse koşmuş bir gölge yanırımına.
 Tanrı çıkagelmiş, bakmış herkes dağılmış,
 "Törüngei! Törüngei! Eci!" Diye çağırılmış.
 "Neredesiniz?" diye de, Tanrı aramış yine
 İnsanlar cevap vermiş, bu soru üzerine:
 "Biz ağaçlardayız ama, gelemeyiz size biz!"
 Tanrı demiş: -"Törüngei, ne yaptınız böyle siz!"
 Erkek demiş: -"Ey Tanrı, benim yavuklum, kandı,
 "Yasak olan meyveyi dudaklarıma bandı!"
 Tanrı dönmüş kadına, şöyle demiş Eci'ye
 "Ben neler duyuyorum, nedir yaptığın böyle!"
 Kız da demiş ey Tanrım ben bakmadım meyvaya,
 "Yılan söyledi bana bu meyveyi ye diye"
 Tanrı yılanı demiş: -"Uymadın sen sözüme!"
 Yılan boynunu büklüş: -"Şeytan girdi özüme,
 "Bilmedim nasıl oldu, gittim Şeytan izine!"
 Tanrı da şaşmış almış Şeytanın hilesine.

Tanrı demiş: - "Ey yılan, Şeytan senin içine,
 "Nasıl oldu da girdi, uydun şeytan işine!"
 Yılan demiş: - "Ey Tanrı, düşmedim ben peşine;
 "Sende idi kulağım, hazırdım her sesine;
 Ben burada uyurken, Şeytan bana sokulmuş,
 "İçime girerekten beni bu hale koymuş!"
 Tanrı dönmüş köpeğe - "Ey köpek, sen ne yaptın?
 "Şeytam tutmadın mı, neden uyuyup yattın?
 Köpet demiş: - "Vallahi, Şeytan nedense benim,
 "Gözümde görünmedi, nasıl onu göreyim?"
 Bunları duyan Tanrı, yılanı demiş bir yol:
 "Ey yılan, bundan sonra Şeytan'ın kendisi ol!
 "İnsan düşmanın olsun öldürsün canını alsın,
 "Kötülük timsali ol adında öyle kalsın."
 En çok kadına kızan, Tanrı şöyle demiş:
 "Vefasızlık örneği, ey Eci adlı kadın!
 "Şeytan sözüne kandın, onun aşına andın!
 "Benim yeme dediğim meyveyi alıp yedin!
 "Üstelik eşine de, al da bunu ye dedin!
 "Bundan sonra çocuğu, hep kadınlar doğuracak
 "Doğum ağrılarıyla, ızdıraplar boğacak!"
 Tanrı erkeğe dönüp, ona da şöyle demiş:
 "Sende kadına uydun, tuttu şeytan sözünü,
 "Şeytan aşını yeyip, kaybettin sen özünü!
 "Benimkini tutmadın, şeytan sözünü tuttu,
 "Yerini ben de değil, Şeytan yanında buldun!
 "Bana kulluk etmeyen, ışığımla dolamaz
 "Benim sözümde çıkan, rahmetimi bulamaz!
 "Senin yerin ben değil, karanlık yerler olsun,
 Kalbin aydınlık değil karanlıklarla dolsun!
 "Bilirsiniz pekâla, şeytan benim düşmanım,
 "Şeytanla dostluk ettin, utan, oldun düşmanım!
 "Nedir senin yaptığın, reva gördüğün bana!
 "Senin bu yaptığını düşmanlar yapmaz sana!
 "Eğer yemeseydin sen, sen Şeytanın bu aşın,
 "Benim sözümü tutup, çevirseydin başını
 Olurdun eş arkadaş, Tanrı yanında er geç

Şimdi artık kendine, kendi öz yolunu seç.
 "Sizler çocuk doğurun, türetin soyunuzu,
 "Dokuz kız, dokuz oğlan, türetsin boyunuzu.
 "Ben payıma yaratmam, faydasız, insanoğlu!
 "Şeytanın arkadaşı, vefasız insanoğlu!
 "Şeytanın meyvasına, kanan sen insanoğlu
 "Şeytanın duasını, alan sen insanoğlu!
 Tanrı döndü Şeytana, kızarak şöyle dedi:
 "Sen nasıl aldatırsın insanı böyle", dedi
 Şeytan Tanrıya bakıp, küstahça cevap verdi:
 "Ulusundan ver diye, rica ettim ben sana,
 "Bu ricamı tutmadın, sen vermem dedin bana!
 "Ben de hırsızlık ettim, kandırıp yine çaldım,
 "Atla kaçamı bile, düşürüp yine aldım!
 "Kalbine fesat soktum. rakı, içki içerin,
 "Dayakla canın aldım, insanla doğuşenin!
 Suya girenlerin de, aklımı alacağım,
 "Su dibine daldırıp, canın alacağım!
 "Ağaca çıkanların, kayaya çıkanların,
 "Ayağımı kaydırıp, ölüme atacağım!"
 Şeytanın bu sözüne, Tanrı da şöyle dedi:
 "Bir kat var sana göre, üç kat yerin dibinde,
 "Ne ay var, ne de güneş, karanlıklar içinde.
 "Seni gökten aşağı, sürüp indireceğim!
 "Seni yerin yerin altında tutup sindireceğim!"
 Bundan sonra da Tanrı, insana şöyle dedi:
 "Bekleme benden yemek, benden artık yardım yok!
 "Kendinize çalışınız, aşınızı yapın çok!
 "Bundan sonra ben size, görünmem artık bitti!
 Benim elçim Mai-Teren, sizinle yere gitti!
 "O artık ne gerekse, sizlere öğretecek!
 "Bana elçim olarak, haberi iletcek!"

*

Gönderdi Mai-Tere'yi, Tanrı gitti katına,
 Öğretti ne gerekse, insanın hayatına.

Arpalı kara ekmek, şalgam aşıyla doyduk,
 Tanrı aşı yerine, türlü soğanı koyduk.
 Günün birinde şeytan, Mai-Tere'ye giderek:
 "Ne olur ey Mai-Tere, ne olur benim için,
 "Tanrıya yalvarıver, varı benim için!
 "Kurtulur da çıkarım, belki Tanrı katına,
 "Belki de kavuşurum, göklerin hayatına!
 Mai-Tere kabul etti, Tanrı katına vardı,
 Altmış iki yıl derler, Tanrısına yalvardı.
 Tanrı gelip insafa, Şeytana şöyle dedi:
 "Ey şeytan bana eğer, düşmanlık yapmaz isen,
 "Affettim haydi seni, katımda otur," dedi.
 Tanrının affı ile, Şeytan göklere gitti.
 Tanrıya vardı bir gün, şöylece rica etti:
 Ne olursun ey Tanrı, ben de gökler yapayım,
 "Kut ver bana nolursun, payıma gök alayım!
 Bu rica üzerine, kut verdi Tanrı ona,
 Dedi: -"Sen gökler yap, al kendi hesabına"
 Şeytan kutu alınca, kendine gökler yaptı,
 Gökler Şeytanla doldu, cinlere köşkyer yaptı.
 Ayrıca gökler de, kutsal kişiler vardı,
 Tanrıya yardım eder, semada dururlardı.
 Mandı-Şire'ydi biri, düşünüp durdu birden,
 Şeytanları görünce, kalbi buruldu birden:
 "Bu ne kötü düzendir, Şeytanlar hep azarlar!
 "Tanrının insanları, yeryüzünde yaşarlar!
 "Şeytanın adamları, gökyüzünü basarlar!
 Tanrıya doğrusu bu, Mandı-Şire darıldı,
 Düşman oldu Şeytan'a, harbe hazırlandı.
 Şeytan da karşı geldi, vuruştular bir zaman,
 Mandı-Şire'yi yaktı, ateş püskürdü şeytan.
 Mandı-Şire kaçarak, yüzün Tanrıya sürdü,
 Onun haline bakan Tanrı solarak güldü:
 Dedi: -"Ey Mandı-Şire, bu gelişin nereden?"
 Mandı-Şire dert yandı, sordu, O ulu düzen neden?
 "Ey Tanrım şöyle bakın, bu ne kötü düzendir?
 Anlatayım size bir, beni en çok üzendir.

Şeytanın adamları, gökte hayat sürerler,
 "Tanrının insanları, kara yerde tünerler!
 Ben atıldım Şeltanı, gök yüzünden koğmaya,
 "Anladım ki bende güç, yok onları boğmaya!
 Mandı-Şire'yi duyan, Tanrı doğrulup dedi
 "Korkma ey Mandı-Şire, benden kuvvetlisi yok,
 "Şeytanın gücü şimdi, elbet senden daha çok!
 "Her şeyin zamanı var, bu çağ birgün gelecek,
 Bu gün git Mandı-Şire! Diye Tanrı diyecek!"
 Bekledi Mandı Şire, yata yata yıl geçti,
 Bir gün uykuda iken, güzel bir rüya seçti.
 Düşündü Mandı-Şire, o gün mü geldi diye,
 Şeytanla vuruşacak, hoş gün mü geldi diye.
 Demişti hani Tanrı, elbet bir gün gelecek,
 Mandı-Şire git hemen!" Diye Tanrı diyecek!
 Beklediğim o günler artık gelmiş olmalı,
 Aradan yıllar geçti, zaman dolmuş olmalı,
 Gerçekten Tanrı onu, görerek şöyle dedi:
 "Ey Mandı-Şire artık, sen bugün varacaksın!
 "Göklerden onu koğup, yerlere atacaksın!
 "Muradına kavuşup, orları koğacaksın!
 "Ondan kuvvetli olup, çok güçlü olacaksın!
 "Kutladım kutla seni, güçlüdür benim kutum,
 "Her işte sana yetsin, sendedir hep umudum!"
 Duyunca Mandı-Şire, güle güle katıldı,
 Bu ne biçim güç diye, sormak için atıldı:
 "Ne okum, ne okluğum, ne tüfeğim var benim!
 Ne kargım, ne mızrağım, ne kılıcım var benim!
 "Yalnız var elim kolum, biliyorsun ey Tanrım!
 "Bir kolun kuvvetiyle, ben ona ne yaparım?"
 Tanrı dedi: -"Ne ile gitmek istersin ona?"
 Mandı-Şire söz aldı, dedi ki Tanrısına:
 Benim hiç bir şeyim yok, görecekim ben onu,
 Kendi öz ayağımla, tepecekim hep onu.
 "Kendi kollarım ile, ben onu tutacağım,
 Havaya kaldırarak, onu fırlatacağım!"
 Tanrı dedi: -"Al şunu, al bu mızrağımı al!"

"Şeytanı görünce de, mızrağımı ona sal!
Mandı-Şire alınca, bu mızrağı eline,
Göklere çıkıp daldı, gitti şeytan iline.
Erlık'i buldu yendi, Şeytanı yakaladı,
Gökte neyi varsa, hepsini parçaladı.
Şeytanın her şeyini, göklerden ere attı,
Şeytan bunu görünce, kendi de gökten kaçtı.
Bundan önce dünyada, ne kaya, ne taş vardı,
Ne şimdiki gibi de, yükselen bir dağ vardı.
Şeytanın göklerinden, düşen parçalar ile,
Dünya karışmış oldu, kayalar taşlar ile,
Dünyanın her tarafı, dağla tepeyle doldu,
Dağların her yanı da, yamaçlı sarp, dik oldu,
Dümdüz iken dünyamız, dünyaya olan oldu,
Tanrının yarattığı hep böyle yaman oldu.
Şeytana tabi olan, kim varsa attı gökten,
Kimi suda boğuldu, tümü gökten düşerken.
Kimi düştü sığira, boynuzlarında öldü,
Kimi düştü ağaca, budaklarında öldü.
Kimi de taş çarptı, insanlara kimisi,
Elhasıl öldüler, ne var ne yoksa hepsi.

*

Şeytan Tanrıya vardı, gökte bir yer diledi:
"Benim gökte nem varsa, yıkıldı gitti," dedi.
Ne olursun, ey Tanrı, küçük bir yer ver bana!
Tanrı Şeytana dedi: "Yok veremem ben sana!"
Şeytan dedi: -"Ey Tanrı, küçücük bir yer olsun,
"Tarla yapayım ondan, benim de tarlam olsun."
Tanrı, dedi: "Olamaz!" Erlık:-"Bir yer ver bana
Yalnız beş kulaç olsun!" Tanrı vermedi ona.
Şeytan baktı olmuyor, gitti bir sopa buldu,
Sopayı yere sokup, sonra Tanrıya sordu:
"Tanrı bana bu kadar, yer ver başka istemem,
"Sopanın ucu kadar, olsun fazla istemem!"
Tanrı gülererek dedi: -"Haydi bu yeri alın,

Daha fazla değil ha! Ucu kadar sopanın."
 Şeytan yine başladı, kurmaya yuvasını,
 Yaymaya başlamıştı, kötülük havasını.
 Şeytanın niyetini, Tanrı görüp anladı,
 Tanrı kızıp bağırdı, sesi gökte çınladı:
 "İn yerin ta dibine, in artık in, burdan in!
 Neyin var neyin yoksa, al tümünü, burdan in!
 "Kur yerin en dibinde, ne istersen kendine!
 "Topla damın, deveni, in yerin en dibine!
 "Kendine ne istersen, ordunu askerini!
 "Kur yerin en dibinde, sarayını, kaleni!
 "Sönmez ateş alevi, gölerde hiç sönmesin!
 "Ne güneş ve ne de ay, gözüne görünmesin!
 "Yerin en diplerine, seni kapatacağım,
 "Bil seni kıyamette ancak çağıracağım.
 "Yaşarsın ışığımla, iyilikte yürürsen,
 "Kat kat indireceğim, kötülükte yürürsen!
 "Bil bunu! Sonun böyle!"
 Şeytan dedi :-"Ey Tanrı, düşündüm ki alayım,
 "Ölüleri yanıma yer altına varayım."
 Tanrı dedi: -"Olamaz!Ölüleri veremem!
 "şeytan eline verip, kötülükler edemem!"
 Şeytan Dede: -"Ey tanrı, ne aile ne halkım,
 "Var yerin diplerinde, ben nasıl yaşıyayım?"
 Tanrı dedi : -"Ey Şeytan ne sorarsın bunu sen?
 "Kut bile verdim sana, insan yarat istersen!"

*

Kutu alınca şeytan çekildi dünyasına,
 Şeytan yaptı bir körük, bir kerpeten yanına.
 Eline çekiç alıp, vurdu örse bir defa,
 Tam çekicin altından, fırladı bir kurbağa
 Bir vurdu yılan çıktı, kıvrılarak kayboldu.
 Bir vurdu ayı çıktı, kaçıp toz duman oldu.
 Bir vurdu domuz çıktı, domuzun en vahşisi,
 Bir vurdu Albis çıktı, kötü ruhum saçlısı.

Bir vurdu Şulmus çıktı, kötülükleri saçtı,
 Bir vurdu deve çıktı, Tanrının sabrı taşı.
 Tanrı kızarak geldi, topladı neyi varsa,
 Kerpeten, çekiç, körük, gibi ne şeyi varsa.
 Hepsi birden toplamp, ateşe atılmıştı.
 Körüğün alevinden, bir kadın fırlamıştı.
 Kerpetenle çekiçten er kişi türemişti.
 Tanrı kızıp kadının, yüzüne tükürmüştü.
 Kadın kuş oldu uçtu, Kordoy derler bu kuşa,
 Kokutur bataklığı, köpek havlar bu kuşa.
 Erkek te bir kuş oldu, adına derler yalban,
 Bacakları çok uzun, şekli ise çok yaman.
 Bu çok garip bir kuştur, nedense yok elleri.
 Arar bulur nerdeyse, atılmış çizmeleri.
 Bayıldığı tek şeyi, topuğu kemirmektir,
 Evdeki pisliklerle, ona güzel yemektir.

*

Tanrı halkına dönüp, nasihat verdi şöyle:
 "Davay yaratıverdim, aş olsun diye size!
 Dünyada akıp giden, suları yine size,
 "Arı ve duru yaptım, içiniz diye size!
 Yardım edin diyorum! Size yardım ederken,
 "Gidiyorum şimdi ben, dönmem artık pek erken!"
 Sonra yardımcı olan, ruhlarına da döndü:
 Bu senin görevindir, Ey Şal-Yime dinle sen!
 "Rakı içip de sarhoş, olanları koru sen!
 Küçük kuzuları, çocukları koru sen!
 Küçük buzağuları, toy tayları koru sen!
 "Sen koru insanları, iyi ölümle ölen,
 "Kabul etmeme kim varsa, kendisini öldüren!
 "Tanrıya hizmet için, Hakan'a hizmet için!
 "Harpte savaşıp ölen, hizmette ölmek için!
 "İnsanları sen topla, bana getirmek için!
 "Şeytanı senden uzak, ırak yerlere sürdüm,
 "İnsanoğlu şunu bil! Mutluluk olsun diye!

"Şeytan gelirse sana, yemek istemek için,
 "Korkma, ver kendi aşın, iyilik olsun diye
 "Eğer gelirse Şeytan, sana aş vermek için,
 "Bil yapıyor bu işi, kötülük olsun diye
 "Şeytan aş veriyorsa, düşün bu veriş niçin?
 "Arzuluyor, bil seni ulusum olsun diye!
 "Unutma bu sözümü, adımı her an için,
 "Büyük Tanrı başında, Hakanın olsun diye!
 "Adımı andıkça sen, ulusum olacaksın
 "Bana tâbi kaldıkça, kut bulup dolacaksın!
 "Çok uzak ülkelere, ben şimdi gideceğim,
 "Unutma çok geçmeden, ben yine döneceğim!
 Tanrı hiç gelmez diye aklını bozmayasın!
 De, 'Tanrı gelecektir' bunu unutmayasın
 "Görür şimdi gözlerim, bütün iyilikleri!
 Gözümünden de hiç kaçmaz, silin kötülükleri!
 "Dünya ulusu için, tayin ettim yerime,
 "Size baksın, Yapkara-Mandı-Şire, Şal-Yime.
 "İnsanlara iyi bak, ey Yapkara, Yapkara!
 "Şeytan bir gün gelirse, bil ki ruhu kapkara!
 "Ölen insanların, ruhunu çalacaktır!
 "Kendi ulusu için, yurdunu alacaktır!
 "Varma sakın üstüne, Mandı-Şire'ye söyle,
 "Mandı-Şire kutludur, onu, o yener böyle!
 "Dedi:-" Ey Bodo Sungkü, bekle ayla güneşi!
 "Mandı-Şire sen de bak, sakla ayla güneşi!
 "Fenaları iyiden sen uzak tut Mai-Tere!
 "Düşmanları kamimden, sen de ey Mandı-Şire!
 " Benim adımı hep an, tenine güç geldikçe,
 "Başkasına yaptırمام kötü şeyi bildikçe
 "Ölenlerin mirası, herkese eşit olsun,
 "Fayda bulsun öksüzler herkesle eşlik bulsun!
 "Adı çıkmışsa eğer bir Hakan iyi diye,
 "Sen sanma, inanma hiç, halkı da iyi diye
 "Öğret insanlara sen her dem iyi olmağı,
 "Öğret oltayla balık, ağla balık tutmağı.
 "Hayvan beslemenin de öğret yolu ne ise,

"Öğret sincap tutmağı, yapsınlar bir elbise.
 "Sevk et insanları hep, yollara senden iyi!
 "Ben varmışım gibi eğit hep, hem benden iyi!"

*

"Tanrı bunları demiş ordan uzaklaşmıştı,
 "Mandı-Şire dünyada yapayalnız kalmıştı.
 "Bir çengel bilip hemen, oltaya çengel taktı,
 "Kendiri eğirerek, bir ağ kendi yaptı.
 "Bir de kayak yaparak onlara balık tuttu,
 "Balığı çok olmuştu, artık kendi mesuttu.
 "Barutu icad edip tüfekte atıverdi.
 "Tüfegini kullanıp Sincap avlayıverdi.
 "Her şeyi iyi gitti, Tanrının sözüyle,
 "Her iş yolunda gitti, Tanrı öğütü ile!
 "Her şeyi yapabildi, her şeyi bulabildi,
 "Aç kalmadı Tanrıdan her şeyi alabildi.
 "Mandı Şire dedi ki, yine günlerden bir gün:
 "Bir rüzgar beni alıp, uçuracaktır bugün!"
 "Gerçekten bir rüzgar geldi, Mandı Şire'yi aldı,
 "Girdapları içinde uçurup göğe sardı.
 "Bunu gören Yapkara :-"Mandı-Şire'yi", dedi.
 "Tanrı kendi payını alarak bizden gitti!
 "Onu aramam artık, çünkü göremem artık,
 "Tanrının tek elçisi, şimdilik benim artık.
 "Sanki yeniden doğdum, geriye yeni döndüm,
 "Tanrının elçisiyim, dünyaya yeni döndüm.
 "Sakin yoldan çıkmayın, Tanrıdan öğrenilen;
 "Kuvvetin aslı budur, Tanrıdan bize gelen;
 Diye öğütler verdi, sonra da çıkıp gitti.

c)DİĞER ALTAY-TÜRK YARATILIŞ DESTANLARI

1-Bir Altay Türk Destanı⁷⁸

"Ülgen, insanoğlunu yaratırken,etlerini topraktan, kemiklerini de taştan

78) Ögel, Türk Mitolojisi, I / 465

yapıp, ona ilk örneğini verdi. Kadınıda erkeğin kaburga kemiklerinden meydana getirdi. Fakat bunların ruhu yoktu. Bir ruh bularak bunları canlandırmak lazımdı. Bunun için yola çıktı. Yola çıkmadan önce insanı koruması için tüysüz bir köpek yaratmayı da ihmal etmedi. Az sonra Şeytan Erlik çıkageldi. Köpek, Erlik'i görünce havladı ve insan örneklerinin semtine bile uğratmak istemedi. Fakat Erlik ona yanaştı: -"Ben sana tüy vermeğe , insan örneklerindeki canlandırmağa geldim. Sakın havlamal!"dedi. Köpek buna inandı ve sustu. Şeytan köpeğe pisliğinden attı ve "bunu ye" dedi. Köpek pisliğinden yeyince tüy sahibi oldu ve insanları şeytana bıraktı. Eline bir kamyş alan şeytan,kamyşı insanların arkasına soktu ve hızla üfledi. Sonrada gitti. Az sonra Tanrı Ülgen geldi. Ne görsün, kadın ve erkek canlanmış, çoktan ruh sahibi olmuşlardı. Ülgen şaşmıştı. Ne yapsındı, yeni bir insan mı yaratsındı?. Düşünürken bir kurbağa çıkageldi ve Ülgene yanaşarak şöyle dedi: --"Onları yok etmen neye ? Bırak yaşayamı yaşat, öleni de öldür."dedi. Ülgen de onları kendi hallerine bırakıp gitti."

2-Kara Orman Tatarlarının Efsanesi⁷⁹

"Çok, çok eski zamanlarda Payana insan şeklinde birşey yapmıştı. Ama ona can vermek için bir ruh bulamamıştı. Ruhu gökte arayıp bulmak lazımdı. Bunun için de Payana göğe doğru yola çıktı ve ruhu aramaya koyuldu. Yola çıkmadan önce de köpeği, bu insan şeklini korumak için onun yanına koydu ve şöylede tenbih etti:--"Sen burada kal, gelen olursa havla ve dikkat et!" O çağlarda köpek henüz daha tüysüzdü. Az sonra şeytan göründü ve köpeğe yaklaşıp şöyle dedi: --"Sen bu insanı bana verirsen, bende sana altın tüyler veririm ve kıl sahibi olursun." Köpek de altın tüylerim olsun diye, şeytanın sözüne kandı ve insanı şeytanın ellerine verdi. Erlik aldı insanı eline neresi varsa her tarafına tükürdü. Az sonra Tanrı insana ruh vermek için çıkageldi. Erlik Tanrının geldiğini sezince hemen oradan uzaklaşverdi. Tanrı gelince birde ne görsün, kendi yaptığı insan baştan aşağıya kadar tükruk içinde kalmış ve kirlenmişti. Tanrı ne yaptıysa insanı temizleyemedi. Baktı ki olmayacak , tersini yüzüne çevirdi. Bu yüzden insanın içi tükrukle dolu kaldı. Tanrı köpeğe kızıp, köpeği iyice döğdü. Ve döğerken de şöyle dedi: -"Sen ey köpek! sen hep böyle kötü kalacaksın. İnsanoğlu nasıl isterse sana öyle yapsın. Seni ister döğsün isterse öldürsün. Sen hep böyle köpek kal!"

79) Ögel, Türk Mitolojisi, I / 465

3-Veselovskiy'in Topladığı Bir Altay Rivayeti⁸⁰

"Bir gün Tanrı Ülgen deniz üzerinde bir çamur parçası gördü. Çamur nasılsa tıpkı bir insan şeklini andırıyordu. Tanrı ona can verdi. Bu yolla Şeytan Erlik meydana gelmiş oldu. Başlangıçta Erlik'in Tanrıya saygısı çoktu ve araları çok iyiydi. Ama gel zaman git zaman araları açıldı. Ve Erlik Tanrı'ya düşman oldu.

2- BU DESTANLARDAKİ DİNİ MOTİFLER

Kozmogoni, bütün dünya ve alemin meydana gelişi hakkındaki nazariye ve görüşlerdir. Bu görüşlerin hepsinin de, aynı millete ait olması, mitoloji araştırmalarının bir şartıdır. Yüksek seviyede Kozmogonilere sahip olan milletlerin düşünce bakımından da büyük gelişmeleri olmuştur. Bu sebeple kozmogonileri yüksek veya iptidai diye iki bölüme ayırmak lazımdır. Türklerde de seviye bakımından çeşitli kozmogonileri arasında birleşik ve yakın bazı görüşler olduğu bir gerçektir. Ancak bu destanlar çeşitli bölge ve şartlarda söylenmişlerdir. Büyük devletler kuran ve yüksek bir toplum hayatı yaşayan Türklerle ilgileri azalmış dağ başlarında yaşayan Türklerin söyleyişleri başka; Sibiryaya Tundıralarında sıkışmış, bezgin, görüşleri daralmış Türklerin ki ise başkaydı. Bununla beraber bunların hepsinde de ana çizgiler bakımından ortak olan noktalar vardı. Konu aynıydı fakat, konunun işlendiği sahne ayrıydı.⁸¹

Türk Milletinin dünyanın ve insanın yaratılışı hakkındaki duyuş, düşünüş, görüş ve inanışlarını anlatarak yakın çağlara kadar Orta-Asya Türk halkı arasında yaşama gücü gösteren bu yaratılış destanları özellikle Altay Dağları ve Yenisey havzasındaki Türkler arasında muhafaza edilmiştir.

Altay yaratılış destanlarına Mani Dininden tutalım, ta Budizm, Lamaizm ve hatta Hristiyanlık gibi türlü dinlerin türlü tesirleri girmiştir.

Verbitskiy, Altayların en orjinal inançlarını derleyen kişilerden birisidir. Yukarıda onun tarafından derlenen Altay yaratılış destanı tam olarak verilmiştir. Şimdi bu parçalarda geçen dini motifleri incelemeye çalışacağız.

a)VERBİTSKİY'İN DERLEDİĞİ DESTANLARDAKİ DİNİ MOTİFLER

Efsanede geçen "Tanrı Ülgen" ikinci derecede ve yardımcı bir Tanrıdır.

80) Ögel, a.g.e., I / 466

81) Ögel, a.g.e., I / 431-432

Dünyayı yaratmadan önce büyük Tanrının kutsal bir ilhamı Bay Ülgen'in bütün varlığını sarmıştır. Dünya sonsuz bir deniz durumundadır. Bay Ülgen, bütün varlığın ve kainatın yaratıcısı durumunda değildir.⁸²

Efsanede geçtiği üzere Ülgen Ak-Ana'nın tavsiyesi üzerine yeryüzünü yaratmıştır.⁸³

Ülgenin hem Altay Türklerinin yaratıcısı Tanrısını hem de diğer Türklerin eski ve müşterek Tanrı tipini temsil ettiği söylenebilir.⁸⁴

Altay yaratılış efsanesinde kainatın başlangıcında yalnızca iki varlık vardı. Bunlar Tanrı Ülgen ile Kişi Oğlu (Erlik) dur. Bu durum Orta-Asya ve Sibirya efsanelerinde de aynıdır. Bu bakımdan Altay yaratılış efsaneleri, efsane motifleri bakımından Orta-Asya'nın yerli inanışlarına uygundur.⁸⁵

Bilindiği gibi ikili düşünce prensibi (Dualisme) dualizm, İran Mitolojisinin önemli bir özelliğidir. İran Dinleri üzerinde önemli bir etkisi olan Zerdüşt'e göre alemde mücadele eden iyilik ve kötülük diye adlandırılan iki asli ruh vardır.⁸⁶ İran Mitolojisinde yer alan Hürmüz iyilik Tanrısını Ehrimen ise kötülük Tanrısını ifade eder. Türklerin yaratılış destanlarının tümünde, kainatın başlangıcından beri başlıca iki varlık vardı. Tanrı ve Şeytan. Bu düzen prensipler bakımından eski İran Mitolojisinin temel sistemine benzer. Tanrı insanı yeryüzü yaratıldıktan sonra yaratmıştır. Halbuki Altay yaratılış efsanesinde insanoğlu, kainatın daha başlangıcında bile vardı. Bu Altay efsanesini diğerlerinden ayıran bir özelliktir. Bu durum bir yanlışlık eseri de olabilir. Veya bilmediğimiz bir mitolojik temelden de gelebilir. Altay yaratılış destanın da henüz daha hiç bir şey yok iken iyiliğin sembolü Tanrı Ülgen ile kötülüğün sembolü olan Şeytan Erlik büyük deniz üzerinde uçup duruyorlardı. İfadelerinden de anlaşılacağı üzere iki prensip mevcuttur.⁸⁷ İran Mitolojisi ile Türklerin yaratılış destanları arasında bir benzerlik vardır. İrandaki Ehrimen ve Hürmüz. Türk Mitolojisinde Tanrı Ülgen ve Şeytan Erlik olarak geçer. Burada Tanrı Ülgen daha güçlü bir durumda gösterilirken İran Mitolojisinde her iki Tanrı arasında bir kuvvet dengesi vardır. Ayrıca Tanrı Ülgen ile Şeytan Erlik başlangıçtan beri dost halindedirler. Bu durumsa Mani dini ile ilgili olarak nakl edilen şu hususu çağırıştır. "Başlangıçta ne gök ne de yer vardı. Yalnızca bir yanda karanlık ve diğer yanda da aydınlık

82) Ögel, a.g.e., I / 437

83) Bkz. Verbitskiy'in derlediği destan, str. 20 v.d.

84) Ögel, a.g.e., I / 426

85) Ögel, a.g.e., I / 421

86) Günay Tümer-Abudurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara 1988, s. 77

87) Ögel, a.g.e., I / 451 v.d

bulunuyordu. Aydınlığın temeli ve tabiatı akıl ve iyiliktir. Karanlığın temeli ise budalalık ve kötülüktür. Birinci çağda bu iki prensip ister hareket halinde isterse istirahat halinde olsunlar hiç bir zaman birbirlerine karşı cephe almamışlar ve düşmanlık gütmemişlerdir.⁸⁸

Türklerin menşe' efsanelerinin hepsinde "Tanrı-Şeytan" ikilisi hep göze çarpmaktadır. Fakat kuvvet dengesi daima Gök Tanrı lehindedir. Verbitskiy'in derlediği Altay yaratılış efsanelerinde Şeytan ile Ehrimen ortada gözükmez. Bu, Türklerin tek Tanrılı düşüncesi çerçevesinde efsaneyi ele almış olmalarından kaynaklanabilir.

Burada dikkati çeken diğer bir husus da Ak-Ana motifidir.

"Bir Ak-Ana vardı yaşardı su içinde
Ülgen'e şöyle dedi, göründü su yüzünde"

şeklinde geçen ifadelere göre, Ak-Ana Tanrı Ülgen'e tavsiyelerde bulunmuştur. Bu motif araştırmacılar tarafından pek anlaşılabilir olarak kabul edilmiştir. Zira ifade geçen Ak-Ana'nın "yaptım olmadı" sözleri pek açık bir fikir vermemektedir.⁸⁹ Verbitskiy'nin topladığı Altay yaratılış destanındaki en önemli motif, dünyamızın üzerinde durduğu büyük balıktır. Budizm ve Çin kültürü etkisi altına girmiş olan halklara göre ise dünya bir kaplumbağa üzerinde durmaktadır.⁹⁰ Altay yaratılış destanında üç balıktan söz edilmektedir.

"Bu büyük balıkların üstüne dünya konmuş
Balıklar çok büyümüş dünyaya destek olmuş
Dünyanın yanlarına ikide balık konmuş
Dünya gezer olmamış bir yere kalıp donmuş".

Bu ifadeye göre dünyanın destekleyicisi durumunda olan her iki yandaki balıktan daha ziyade büyük olan ve dünyayı taşıyan ortadaki balık önemli sayılabilir.

Hint mitolojisinde de Meru dağının bir balıkla ilgisi vardır. Siyam halklarına göre dünya bir balık üzerinde durur. Fakat bu güney efsaneleri oluş ve anlatılış bakımından Altay efsanelerinden farklıdır. Dünyanın balık üzerinde durduğu ve zelzelelerin bunlarla ilgili olduğu rivayetleri Altay dağlarından

88) Ögel, a.g.e., I / 425

89) Ögel, a.g.e., I / 444

90) Ögel, a.g.e., I / 441

Sibirya, Rusya ve Anadolu'ya kadar uzanmaktadır.⁹¹

Güney Sibiryada söylenen türkçe destanlarda da dünyanın altında kırk boynuzlu bir öküz ile Kiro Balak adlı büyük bir balık bulunmaktadır. Yakut Türklerine göre "Doydu-Balıga" denen bu dünya balığının ağzı gırtlığının altında ve gözüde ensesinde idi. Yakutlar aynı balığa "Ölüg - Balıga" yani "Ölüm Balığı" veyahutda "Ölüm yeri Balığı" da derlerdi.⁹²

Altay Şamanizminde de yer altında yaşayan Abra ve Yutpa adlı timsaha benzer, iki büyük canavar vardır. Bilhassa bunlardan Abra adlısı, yeraltı dünyasındaki büyük bir denizde yaşardı.⁹³

Kur'an-ı Kerim'de zikr edilen, "Göklerde ve yerde, her ikisi arasında ve toprağın altında bulunanlar O'nundur"⁹⁴ şeklindeki ayette geçen "toprağın altı" ifadesine çeşitli izahlar getirilmiştir. Bu konuda İbn Abbas'a dayalı olarak nakledilen bir rivayet şöyledir: Yer, "Nûn"un üzerinde, Nun denizin üzerindedir. Nun'un iki tarafı, yani başı ve kuyruğu Arş'ın altında birleşir. Derya, gökyüzünün yeşilliğini kendisinden aldığı yeşil bir kaya üzerindedir. Bu kaya da Cenab-ı Hakk'ın : "Oğulcağızım hakikat (Yaptığın iyilik ve kötülük) bir hardal tanesi kadar olsa dahi bir kaya içinde, ya göklerde, yahut yerin içinde gizlenmiş olsa bile Allah onu getirir..." ayetinde işaret ettiği kayadır. Bu kaya bir öküzün boynuzu üzerinde, öküz de ıslak toprağın üzerindedir. Bu ıslak toprağın altında neyin bulunduğunu Allah'tan başkası bilemez.⁹⁵

Görüldüğü gibi dünyanın bir hayvan (Öküz) üzerinde durduğu şeklindeki efsanevi rivayetler israiliyatta olsa tefsir kitaplarına kadar girmiştir.

Verbitskiy'in topladığı efsane daha ziyade batı Türklerinin te'siri altında bulunuyordu. Bu yaratılış efsanesinin sonu Budist ananelerle tamamlanır ve sonra ikinci bir efsane başlar. Bu başlangıçta da İran mitolojisinin te'sirleri kendisini gösterir.⁹⁶

Çünkü, birinci destan Budist dünyalar ve cehennemlerin tarifleri ile sona erdikten sonra su katılmamış yeni bir destan yeniden başlar. Burada da esas bütün dünyayı kaplayan ilk okyanustur. Sonra toprak ve sonra kil'in şekillenmesinden insan meydana gelir. Kil-Şah ile ilgili motifler, İran Mitolojisine aittir.⁹⁷ Batı Türklerinin yedi rakamını önemli saymaları bu destanlarda onların tesiri

91) Ögel, a.g.e., I / 442

92) Ögel, a.g.e., I / 440

93) Ögel, a.g.e., I / 440

94) 20-Tâhâ, 6

95) Abdullah Aydemir, Tefsirde İsrailiyat, Ankara-1979, s.84

96) Ögel, a.g.e., I / 415-428

97) Ögel, a.g.e., I / 380-384

olduğunu açıkça gösterir.⁹⁸ Nitekim Verbitskiy'in derlediği destanda;

"Dünyanın yaratılışı altı günde olmuştu,
Yedinci günde ise Bay ülgen uyumuştur."

şeklinde yedi rakamı zikredilir. Burada bulunan önemli bir motif de dünyanın altı günde yaratılmış olmasıdır.

Görünüşte de olsa Tevrat ve Kur'an'ın, göklerin ve yerin yaratılışı ile ilgili kıssaları arasında benzerlikler vardır. Bu benzerlikle arasında ard arda cereyan eden yaratılış evrelerini toplam sayının aynılığı gelir. Zira Tevrat'ın bildirdiği altı gün, Kur'an'ın bildirdiği altı güne tekabül eder.⁹⁹ Hatta Tevrat'ta geçen ifadeler çok büyük bir benzerlik arzeder. "Ve gökler ve yer ve onların bütün orduları itmam olundu ve Allah yaptığı işi yedinci günde bitirdi. Ve yaptığı bütün işten yedinci günde istirahat etti. Ve Allah yedinci günü mübarek kıldı ve onu takdis etti. Çünkü Allah yaratıp yaptığı işten o gün istirahat etti. ¹⁰⁰ Görüldüğü gibi burada geçen yedinci gün dinlenmeye tahsis edilmiştir.

Kur'an'da zikr edilen şekliyle altı gün ifadesi aynen kullanılmasına rağmen bir dinlenme ve istirahattan bahsedilmez. Ayrıca altı gün ifadesi doğrudan dünya için değil, gökler yer ve ikisi arasındakiler için kullanılır.¹⁰¹

b)RADLOFF'UN DERLEDİĞİ DESTANDAKİ DİNİ MOTİFLER

Orta-asya ve Sibiryada söylenen yaratılış efsaneleri içinde en büyük ve en doğru olan W. Radloff tarafından derlenmiş Altay Türklerine ait efsanedir.

Dünyanın yaratılışı hakkındaki efsaneler çoktur. Ve bunlar yaratılış efsanesinin cereyanını farklı farklı anlatırlar. Fakat dünya mitolojilerinin ortak bir özelliği sayılabilecek bir motif, yaratılıştan önce dünyanın su ile kaplı olmasıdır. Altay bölgesinde yaşayan Türklerden derlenmiş olan yaratılış destanlarında da önceleri her tarafın sularla kaplanmış olduğu belirtilir. Bu durum Hint Mitolojisinde de aynıdır.¹⁰² Yaratılış destanında bu durum şöyle ifade edilir;

"Daha yer ve gök yaratılmadan evvel her şey sudan ibaretti
Ne toprak ne sema, ne güneş, ne de ay vardı."¹⁰³

98) Ögel, a.g.e., I / 446

99) Maurice Bucaille, Müsbet İlim Yönünden Tevrat, Inciller ve Kur'an, Çev: Mehmet Ali Sönmez, İstanbul 1987, s.219

100) Kitab-ı Mukaddes, Tekvin 2 / 1-3

101) 25-Furkan, 59; 57-Hadid, 4; 7-Araf, 54; 10-Yunus, 3

102) Ögel, a.g.e., I / I / 474

103) Radloff, a.g.e., s.215; Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, s.45; M.Necati Sepetçioğlu, Yaratılış

Kur'an'da geçen bir ayette de bütün canlıların sudan meydana getirildiği ifade edilir.¹⁰⁴

Kitab-ı Mukaddes'in Eski Ahid bölümünde Tekvin kısmında su motifi şöyle anlatılmaktadır: "Tanrı ilk önce gökleri ve yeri yarattı, yer tenha ve boş idi. Boşluğu karanlıklar kaplamaktaydı. Sular üzerinde de Tanrı'nın ruhu hareket ederti."¹⁰⁵

Destan'ın devamında Ak-Ana'nın tavsiyesi üzerine Tanrı Er kişiyi yaratır.¹⁰⁶ Bu Tanrı Tengere-Kayrakandır. Bu Tanrı Semanın onyedinci katında oturur ve oradan kainatın kaderini idare eder. Sudür yoluyla bundan üç ilâh meydana gelir.¹⁰⁷

Radloff'a göre Kayrakan'dan sudur yoluyla onaltıncı katta bulunan Bay-Ülgen dokuzuncu katta oturan Kızagan Tengere ve yedinci katta da Mergen Tengere bulunur.¹⁰⁸ Bu konuda Hikmet Tanyu ise şöyle izah getirir; "Tanrı Kara Han adı bir çok yerlerde geçtikten sonra "Tanrı Ülgen" adını kullanıyor, Tanrı Ülgen, Tanrı kara Han'ın aynıdır, adı değişiyor. Yeryüzünü yaratandır."

"Tanrı Ülgen konuşurken yer ve gök ve cümle yaratılan hepsi susmuştu. Kainat ilk yaratıldığında ki o ulu ve dolu su sessizliğinde ve gökle yer arasındaki boşluk o ilk ıssızlığındaydı."

Tanrı Ülgen, önce Tanrı Kara Han olarak beliriyor. Bunlar Tanrının çeşitli sıfatlarıdır.¹⁰⁹

Verbitskiy'in derlediği yaratılış destanında Erlik insan olarak zikredilmektedir. "İnsanda toplanmıştı, her çeşitten yeterlik, bu ilk insanın ise adı olmuştu "Erlik". Fakat Türk destanlarında geçen Erlik, Kötülük Tanrısı ve Şeytandır. Bu da İran Mitolojisindeki Ehrimen ile aynıdır. Türklere maniheizm dini veya daha önce Soğdica konuşan Orta-Asyalılar tarafından getirilmiş olabilir. Türk destanında Erlik Ülgen'le beraber ebediyete kadar kalacaktır."¹¹⁰

Radloff'un derlediği Altay Yaratılış Destanında geçen Erlik insanları kötü yola sevk ederek kendisi hakimiyeti altına almıştır. Bu şekliyle Erlik adeta Şeytan konumundadır.¹¹¹

ve Türeyiş Türk Destanı, İstanbul 1981, s.19

104) 21-Enbiya, 30

105) Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, I / 1, 2

106) Sepetçioğlu, a.g.e., s.19

107) Radloff, a.g.e., s.218

108) Radloff, a.g.e., s.218

109) Tanyu, Türklere Tek Tanrı İnancı, s.43-44

110) Ögel, a.g.e., I / 429

111) Radloff, a.g.e., s.216

Türk yaratılış destanlarında Erlik her zaman kendi istek ve yaratılışına dayalı olarak kötü şeyleri seçer, kötü şeyleri yapmayı tercih eder. İyi işlerin temeline ve köküne muhaliftir ve onlara kendiliğinden karşı çıkar.¹¹² Burada zikredilen Erlik'in konumu Kur'an'da "Şüphesiz Şeytan size kötülüğü, hayasızlığı, Allah'a karşı da bilmediğiniz şeyi söylemenizi emreder."¹¹³ "Elbette senin kullarından belli bir kısmını alıp onları saptıracağım, onlara kuruntu kurduracağım....."¹¹⁴ şeklinde geçen Şeytanın konumuyla aynıdır.

Destanda geçtiği şekliyle Erlik güzel semâyı gördükten sonra bir semâ yapmaya karar verir. Kayra kan'dan müsâde alarak kendi emrindekileri oraya yerleştirir.¹¹⁵ Bu ifadelerde yine Kur'an'da Şeytan hakkında geçen şu ayete çok büyük benzerlik arz etmektedir. "İnsanların tekrar dirilecekleri güne kadar bana mühlet ver dedi. Allah, "sen mühlet verilenlerdensin" dedi. (Şeytan) : " Beni azdırdığın için, andolsun ki kullarına karşı duracağım; sonra önlerinden arkalarından, sağlarından ve sollarından onlara sokulacağım; çoğunu sana şükreder bulamayacaksın" dedi.¹¹⁶

Altaylılar'ın tasavvuruna göre, yeraltı ruhlarını Körmös (Karatös) temsil eder. Erlik'te bu Karatös akidelerinin merkezi durumundadır. En ağır hastalık ve felaketler bu Erlik'in faaliyetiyle ilgilidir. Buna dayalı olarak da ona kurban sunulması gerekmektedir. Bundan maksat Erlik'in gönlünü yumuşatmaktır.¹¹⁷

Bir motif olarak Altay yaratılış destanlarında geçen May-Tere, Mandı-Şire, Şalyime, Yapkara gibi ifadeler İran Mitolojisinde tanrı hürmüz tarafından yaratılan melekler "Ameşaspenta"larla mukayese edilebilir. Altay yaratılış destanlarında Tanrının devletinden ve onun teşkilatlanmasından da bahsedilmiştir. Ancak insanların yönettiği devletlere yer verilmez. İnsanlığın idaresi ile ilgili vazifeler, May-Tere, Mandı-Şire, Şalyime, Yapkara gibi Kutsal ruhlara verilmiştir. Yani Tanrı bu görevleri "kut" verdiği bir insan oğluna değil yine kendi meleklerine vermiştir. İran ve Mani dinindeki mitoloji bizzat Tanrı tarafından yeryüzünün idare edildiği yolundadır. Veda mitolojisinde de Tanrı "Asura" Türk yaratılış destanında olduğu gibi bir kabineye sahiptir.¹¹⁸

Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim'de de yeryüzündeki bir takım işlerin

112) Ögel, a.g.e., I / 429

113) 2-Bakara, 169

114) 4-Nisa, 118-119; 6-Enam, 128; 9-Araf, 200

115) Radloff, a.g.e., s.217

116) 7-Araf, 14-17; 15-Hicr, 36-37; 17-İsrâ, 62

117) İnan, Makaleler ve İncelemeler, I / 404., v.d.; Radloff, a.g.e., s.226

118) Ögel, a.g.e., I / 425

melekler tarafından idare edildiğini beyan eden ayetler¹¹⁹ mevcuttur.

Altay yaratılış destanlarında geçen Mandı-Şire Budizm'de "Bodhisattua Maltreya" adlı Tanrının Maniheizm yoluyla Orta-Asya lehçelerine geçmiş şeklidir. Budist'lere göre dünyanın gerçek yaratıcısı bu Tanrıdır ve kablumbağa şekline girerek dünyayı meydana getirmiştir.¹²⁰

Altay yaratılış destanlarında insanın yaratılışı konusu da bir motif olarak ortaya çıkar. Daha öncede bahsettiğimiz gibi Verbitskiy'i insan ve Erlik'i aynı kabul eder. Radloff'ta geçtiği şekliyle Tanrı Kara Han, kendisine benzer bir mahluk yaratmış ve ismine "kişi" demiş.¹²¹ Tevrat'a göre Adem'i bizzat Tanrının kendisi yaratmıştır.¹²² Kur'an'da da bu durum aynıdır.¹²³

Burada önemli olan bir diğer hususta, insanın neden yaratılmış olduğudur. Destanlarda geçen şekliyle insan toprak üstündeki "Kil" den yaratılmıştır. Altay ve Sibiry Türklerinin insan yaratılışı ile ilgili efsanelerinde de Toprak ilk ana motif olarak kabul edilir. Şamanist Türklere göre, Tanrı ilk insanın şeklini de topraktan yapmış ve bu ilk insan şeklini tüysüz köpeğin muhafazasına bırakarak kendisi de can bulmak için göklerde ruh aramaya gitmiştir.¹²⁴ Meleklerin getirmiş olduğu topraktan yapışkan çamur halinde insana şekil verilmesi kırk gün süreyle yerde bekletilmesi içi boş durumdaki bu insan şeklinin içinde şeytanın dolaşması v.b. şekildeki bu hususlar israiliyat rivayetler olarak nakledilmektedir.¹²⁵

Bilindiği gibi insanın toprak ve toprak cinsinden olan şeylerle yaratılması hususu Kur'an-ı Kerim'in bir çok ayetinde zikredilmektedir.¹²⁶

Kur'an'daki ayetlerle, çağımızda sahip olduğumuz insanın yaratılması hususundaki fen bilgileri birbirleri ile mutabıktırlar.¹²⁷

İnsanın topraktan yaratılmış olduğu hususu, "Ve Rab Allah yerin toprağından adamı yaptı ve onun burnuna hayat nefesini üfledi ve adam yaşayan can oldu"¹²⁸ şeklindeki ifadesiyle Tevrat'ta da yer almaktadır.

Altay yaratılış destanlarında Tanrı, insanın dış kalıbını topraktan yapmış,

119) 51-Zâriyât, 4; 79-Nâziât, 5

120) Ögel, a.g.e., I / 446-447; Radloff, Sibiryadan Seçmeler, s.218; Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, s.47

121) Köprülü, a.g.e., s.45

122) Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, 2 / 7

123) 3-Âl-i İmran, 59; 4-Nisa, 1; 6-En'âm, 2; 82-İnfîâr, 6-8

124) Ögel, a.g.e., I / 486

125) Aydemir, a.g.e., s.248 v.d.

126) 2-Bakara, 28-30; 3-Âli imran, 6; 6-Enam, 2; 82-İnfîâr, 6-8

127) Bucaille, a.g.e., s.315 v.d

128) Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, 2 / 7

ruhunu ise gökte bulup getirmiştir. Yine bu destanlarda insanın hayvanlar gibi tüylü oluşu dikkati çeker. Zaman zaman da insan şeytan gibi gözükmetedir.¹²⁹

Adem ile ilgili olarak destanlarda geçen motiflerden biri de "Yasak meyve" motifidir. Destanlarda çok uzun bir bölüm yılanın yasak meyveden yemesi, şeytanın yılan içinde gizlenmesi ve yasak meyveyi yedirmesi konusuna ayrılmıştır.¹³⁰ Yaratılış destanlarının bu bölümünde eski Tevrat'ın tesiri altında kalındığı açıkça gözükmetedir. Zira bu olay Tevrat'ın Tekvin bölümünün üçüncü babında Adem-Havva ile ilgili olarak hemen hemen aynı şekilde yer almaktadır.¹³¹ Kur'an-ı Kerim'de "...Şu ağaca yaklaşmayın"¹³² ifadesiyle zikredilen yasak ağaç motifi değişik şekilde yorumlara tabi tutulmuştur.

Yukarıdaki biçimiyle nakledilen yasak ağaç ya da yasak meyveden yenilmesi hususu israili rivayetler arasında yer almış fakat Adem'e yasak ağaçtan yediren Havva olduğu hususunda fikir birliğine varılmıştır.¹³³

c)DİĞER ALTAY DESTANLARINDAKİ DİNİ MOTİFLER

Verbitskiy ve Radloff tarafından derlenen Altay-Türk yaratılış destanları dışında yer alan diğer Altay-Türk yaratılış destanlarındaki dini motiflerden biri erkeğin kaburga kemiğinden kadının yaratılmışlığı meselesidir. Bu husus Tevrat'ta şu şekilde ifade edilmektedir. "Ve Rab Allah adamın üzerine derin uyku getirdi ve O uyudu ve onun kaburga kemiklerinden birini aldı ve yerini etle kapladı ve Rab Allah adamdan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı ve onu adama getirdi. Ve adam dedi : Şimdi bu benim kemiklerimden kemik ve etimden ettir. Buna nisa denilecek çünkü insandan alındı."¹³⁴

Destan da ise bu konu "...kadını da erkeğin kaburga kemiklerinden meydana getirdi...."¹³⁵ ifadesiyle geçer. Aynı şekilde farklı ifadelerle kadının erkeğin sol ege kemiğinden yaratılmış olduğu israili rivayetler olarak nakledilmiştir.¹³⁶ Ancak kadınlarla ilgili davranış biçimini anlatan hadisler de sol ege kemiğinden yaratılma ifadesi geçer. Fakat burada kadınların yaratılışı ile ilgili bir malumat elde etmek imkansızdır.¹³⁷

129) Ögel, a.g.e., I / 475 v.d.

130) Ögel, a.g.e., I / 455 v.d.

131) Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, 3 / 1 v.d.

132) 2-Bakara, 35

133) Aydemir, a.g.e., s.256 v.d

134) Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, 2 / 21-23

135) Ögel, a.g.e., I / 465

136) Aydemir, a.g.e., s.252

137) Buhari, a.g.e., Nikah, 79-80

Bu destanlarda Erlik Şeytan olarak geçmektedir.¹³⁸ Halbuki diğer destanlarda Erlik kötülükler ve karanlıklar Tanrısı olarak geçmişti.

Veselovskiy'nin topladığı bir Altay rivayetinde monoteist bir inamışa doğru gidişin var olduğu kabul edilebilir. Orada da Erlik Şeytan olarak takdim edilir. Başlangıçta Tanrıya sonsuz saygısı vardır. Fakat sonraları şeytan Erlik, Tanrıya düşman olmuştur. Şeytan Erlik'i yaratan Tanrının kendisidir. Fakat Erlik, Tanrı'ya sonradan düşman olmuştur. İslam Tarihinde de İblis'e insan üzerinde mutlak bir güç tanınmaz ve bizatihî kötü değildir. Allah'ın bir yaratığıdır. Ve O'nun ellerinde bir araçtır.¹³⁹ Bu şekildeki ifadeler bu efsanede Tevrat ya da İslamiyetin tesirinde kalındığını göstermektedir. Fakat Altay söylenişi, ya söylenen ya da derleyenler tarafından değiştirilmiş de olabilir.

Altay yaratılış destanlarında insanın yaratılması ortaklaşa ele alınmış bir motiftir. Bu destanlarda da ilave olarak kadının erkekten yaratılması zikredilmiştir. Altay yaratılış destanlarının esas konularından biri de şeytan ile insanın rekabetidir. Şeytan sürekli insanoğlunu kendi hakimiyeti altına almak ister. İran Mitolojisindeki Ehrimen'in en büyük arzusu da budur.

Eski Türkler insanoğluna kişiöglu derlerdi. Kişioöglu da bilindiğı gibi Türk Mitolojisinin önemli varlıklarından biridir. Şeytanın insanı kıskanmasının en büyük etkenlerinden biri Tanrının insanı kıymetli saymasındandır. Göktürk yazıtlarında da geçtiğı şekliyle gök ve yerden sonra Tanrının yarattığı en değerli varlık insandır.¹⁴⁰

Altay yaratılış destanlarında insan şekil olarak yaratıldıktan sonra köpeğın muhafazasına bırakılmıştır. Fakat şeytan köpeğı kandırmak suretiyle insana sahip olmuş ve onun sonsuza kadar mutluluğunu engellemiştir. Altay ve Sibirya mitolojilerine göre Tanrı insanı çamurdan yapmış ve bu cansız şekillere ruh bulmak için göklere gitmişti. Şeytanın bunları kıskamp da birşey yapacağından korktuğı için de, bu insan şekillerine sahip olsun diye, tüysüz köpeğini onların yanına bırakmıştı. Fakat şeytan köpeğın zayıf tarafını biliyordu. Altın tüyler verme sözüyle köpeğı kandırmış ve insan şekillerine yaklaşmıştır. İnsan şekillerine yaklaşan Şeytan onlara teker teker tükürmüş ve hepsini pislik içinde boğmuştur. Tanrı bu durumu görünce üzölmüş, insanları pislikten çevirerek onlara ruh vermiş ve canlandırmıştır.¹⁴¹

İnsanların etlerinin, topraktan ve kemiklerinin kamıştan yaratılmış olması

138) Ögel, a.g.e., I / 465

139) Anne Marie Schimmel, Tasavvufun Boyutları, Çev. Ender Gürol, 1982, s.172-173

140) Ögel, a.g.e., I / 475 v.d.

141) Ögel, a.g.e., I / 481

yeni bir efsane motifidir.

Bir Altay yaratılış da geçtiği üzere insanın eti topraktan, kemikleri karnıştan yaratılmıştır. Yine bu destan da geçen kurbağa Budist deyimlerinin yaratılış destanlarındaki etkisini göstermektedir. Zira, Budizmde dünyanın gerçek yaratıcısı olan "Bodhisatva Manjuçri" kaplumbağa şekline girerek sırt üstü yatmış ve göbeği de yer yüzünü meydana getirmiştir.¹⁴²

C- YAKUT (SAHA) TÜRK YARATILIŞ DESTANLARI VE DİNİ MOTİFLER

1) YAKUT (SAHA) TÜRKLERİ VE YARATILIŞ

Yakut (Saha)lar, Doğu Sibirya'nın yerli abalisinin en ileri gelen kabilelerinden olup Türk ırkına mensupturlar. Yakut (saha)lar kendilerine "Saha", dillerine de "Sahatıla" (Saha dili) diyorlar. Destanı hikayelerinde bunların kendilerine "Urenha Saha" dedikleri anlaşılmaktadır. Yakut adı Avrupa'ya Ruslar vasıtasıyla yayılmıştır.¹⁴³

Türklerin en uzak grubunu teşkil eden Yakutlar'ın uzun süre diğer Türk grupları ile ilgileri kesilmiş olup, Türk kavimlerinin en kuzeydoğusunda yaşadıkları söylenmektedir.¹⁴⁴

Saha kelimesinden hareketle Yakut kabilesinin Yenisey havzasında Sogay Türklerinden ayrılmış bir grup olduğunu söyleyenler de vardır.¹⁴⁵ M.Ö. VII / 4. asırlarda Orta Asya da hakim göçebe milletler. Sakalar'la Masaget'lerdir. Bu iki kavme daha sonraları İran Unsuru (Sakalara Soğutlar, Masagetlere de Alan ve Khorezm İranileri) karışmışsa da her iki kavmin menşe' itibarıyla Türk olduğu kanaati vardır. Dârâ kitabesinde zikrolunan üç Saka grubundan Saka-Tigrahkuda'nın Türk olduğu ve Göktürk ile kendilerini bugün bile Saka diye adlandıran Yakutların ve Sogayların bunlardan neşet ettikleri söylenmektedir.¹⁴⁶

Yakutların ırkı meseleleri araştırmacılar arasında münakaşalara sebep olmuş, fakat dil, etnoloji ve tarih tetkikleri bunların Türk boylarının en eski kalıntılarından olduğunu isbat etmiştir. Bu günkü Yakutlar Buryat ve Hori'lerle

142) Ögel, a.g.e., I / 442

143) İnan, Makaleler ve İncelemeler, I / 20

144) Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul, 1988, I / 30-31

145) İnan, Aynı eser.

146) A. Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1981, s.23

komşudurlar ve Yakutlar da "Hori" oymakları vardır.¹⁴⁷

Yakut Türklerinin dini hakkında önemli araştırma Troşçanskiy tarafından yapılmıştır. Ona göre Yakut Türkleri dünyanın yaratılışı ile pek ilgilenmemişlerdir. Çünkü onlar, dünyanın başlangıçtan beri var olduğuna inanıyorlardı. Var olan bir şeyin yeniden yaratılması ise anlamsız olacaktı.¹⁴⁸ Bazı efsanelerden anlaşıldığına göre eski Yakutlar kainatın ezeli olduğunu kabul ediyorlardı. Onlara göre yaratıcı Tanrıların görevleri ezili göklerde hazır olan nesnelere yere indirmekten ibarettir.¹⁴⁹

Yakut Türk Yaratılış Destanlarında iki temel esas vardır:

a- Dünyanın Yaratılışı

b- İnsanın Yaratılışı

Burada örnek olması bakımından Yakutlardaki yaratılış efsanelerini genel çizgileriyle vermeye çalışacağız. Seroşevski tarafından derlenen bu efsaneler Altaylarda söylenen yaratılış destanlarına büyük bir benzerlik gösterir. Dünyanın yaratılışı ile ilgili iki ayrı efsane örneği, insanın yaratılışı ile ilgili ise bir örnek metin aşağıdaki şekildedir.¹⁵⁰

a) DÜNYANIN YARATILIŞI¹⁵¹

"Büyük Ak yaratıcı Urung-Ayığ-Toyan, ta başlangıçlarda, büyük denizin üzerinde, yükseklerde durup dururken, su üstünde yüzen bir köpük gördü. Tanrı durdu ve köpüğe sordu: -"Sen kimsin?" diye. Köpük baktı Tanrıya dedi: "Ben bir şeytanım. Ta su dibinde yerde, ben orada yaşarım." Tanrı döndü şeytana -"Gerçek mi bilmem sözün! Var mı su altında yer! Öyleyse getir bana, yerden bir parça toprak!" Şeytan daldı denize, epey bir zaman geçti. Sonra Şeytan göründü, elinde az toprakla. Tanrı eline aldı, Kara toprağa baktı. Takdis etti toprağı, elinden suya attı. Sonra şeytan döndü, şu Tanrı'yı ben nasıl, suya batırayım da, suda boğayım diye. Fakat tam bu sırada, toprak nasıl olduysa, başladı büyümeğe, etrafa yayılmağa. Sertleşti katılaştı. Denizin büyük kısmı hemen toprakla doldu."

Diğer bir rivayette dünyanın yaratılışını şöyle anlatmaktadır.

"Şeytan, Hz. İsa'nın büyük kardeşi idi. Ama kardeşi nasıl iyiye, o da o kadar kötü idi. Tanrı durmuş, düşünüyordu. Bir dünya yaratayım ama, nasıl yaratayım diye. Düşünüp dururken Tanrı, Şeytan'a şöyle dedi: -"Sen hep parlaksın,

147) İnan, aynı eser.

148) Ögel, a.g.e., I / 430

149) İnan, Şamanizm, s. 13

150) Ögel, a.g.e., I / 445-446

151) Ögel, a.g.e., I 448

hep kuvvetlisin, her şeyi yaparım" diye, öğünür durursun. Gel öyle ise, gel de denize dal ve denizin dibinden bana biraz kum çıkar. Şeytan denize daldı. Az sonra yine çıktı. Çıktı, çıktı ama, kum da avucundan akıp gitti. Şeytan ikinci defa yine daldı. Fakat eli boştu yine. Baktı ki şeytan olmayacak. Hemen bir kırlangıç olup, daldı denizin dibine, gagasına bir parça, balçık aldı ve suyun yüzüne çıktı. Tanrı balçığı aldı ve takdis etti. Sonra da denize attı. Bu suretli yeryüzü yaratılmış oldu. Ama başlangıçta dünya, dümdüz, tıpkı tepsi gibi idi. Tanrı böyle istemişti ve böyle olmuştu. Fakat şeytan daha önceden Tanrı'nın isteğini anlamış ve ağzında bir parça toprak saklamıştı. Niçin Tanrı'nın dünyası olsun da, benim olmasın diye. Çok geçmedi ve Tanrı bunu sezdi. Çağırdı şeytanı yanına eliyle vurdu ensesine. Şeytan tokadı yeyince, ağzındaki çamurlar sıçradı etrafa. Her taraf bu çamurla dağ, taş oldu. Tanrı'nın o güzelim dünyası da bu günkü dünya oldu."

b) İNSANIN YARATILIŞI¹⁵²

"Tanrı, insan şeklinde 7 tane şekil yapmıştı. Hepsine can (kut) verip, 7 tane erkek yaptı. Ayrıca dört tane de kadın yapmıştı. Bu kadınları, insan oğlunun 4 ü ile evlendirdi. Ama geriye kalan üç kişi kadınsız kaldı. Gidip Tanrıya şikayet ettiler. Böyle olur mu diye! Fakat Tanrı hiç oralı olmadı. Ne cevap verdi, ne de kadın. Tabii bu üç kişi boş durmadılar. Kadınların etrafında dolanmaya başladılar. Ne olduysa böyle oldu, insanoğlu vefasız oldu. Kadınların vefasızlığı da, hep burdan gelirmiş. Ama sonunda diğer üç erkek nasıl bulmuşlarsa, üç kadın daha bulmuşlar. Evlenmişler ve üç oğulları olmuş. Diğer 4 insanın da 4 kızı olmuş. Evlendirmişler bunları birbirleriyle. Ama kızlardan biri açıkta kalmış. Erkeklerden biri de onu karısının üstüne almış. Bu suretle çok kadınla evlenme adeti (Polygamy) meydana gelmiş. Ama erkekler, bu alan kızı, ben alayım diye, uğraşırken vefasız olmuşlar. Erkeklerin vefasızlığı da buradan gelir."

2- DİNİ MOTİFLER

a) DÜNYANIN YARATILIŞINDAKİ DİNİ MOTİFLER

Yakut Türk yaratılış destanlarında her yeri kaplayan ilk deniz (Okyanus) temel motif olarak ortaya çıkmaktadır. Yine eski Türk kavimlerinde kutsal kabul edilen yedi rakamının da bu destanlarda büyük bir önemi vardır.

Yakut Türklerinde büyük bir yaratıcının varolduğuda göze çarpmaktadır.

Yakutlar bu büyük yaratıcıya "Ürüng-Ayıg-Toyan" ismini vermişlerdir. "Ürüng" beyaz, "Ayıg" yaratan "Toyan" ise Tanrı, efendi anlamındadır. Yakutçada ve eski Türklerde, Mani dinine girmiş olan Uygurlarda Toyan, rahip ve şaman anlamında kullanılmıştır. Yakutlar da "Ayıg" sözü yaratıcılık ve iyilikle ilgili şeyleri temsil eden iyi ruhların ve meleklerin genel adıdır. "Ürüng" ise diğer yaratıcıların üstündedir. O iyi bir varlık ve iyi bir ruhtur. Kainatı yaratan o dur. İnsana can (kut)'da veren odur. "Toyan" sözü rahip, şaman, efendi anlamına kullanılan bir deyimdir. Fakat Yakutlar büyük yaratıcı için "Ayıg Tangara" yani "Yaratıcı Gök" terimini de kullanmışlardır.¹⁵³

Umumiyetle Şamanist Türklerin kozmogonisi "Yaratıcı Tanrıları" (ayıst, yayucu) tanıyorsa da yaratma mefhumunu "yoktan varetme" olarak anlamaktan çok uzaktır. İlk akla gelen Tanrıların bile dayanacak yerleri o veya bu nesneyi "yaratmak" için ellerinin altında ezelden beri mevcut maddeleri bulunmuştur. Yakutların kendi menşeylerine dair söyledikleri rivayetlere göre, ilk Yakut (Saha) yani ilk insan, gökten inen bir yaratıktan türemiştir, bu yaratık yarı at, yarı insan şeklindedir.¹⁵⁴

Yakutlarda Tanrılar, milli birliğin simgesi, barışın koruyucusu, mutluluğun kaynağı, eşit biçimde adaletli ve herkes için yararlı bir birlik meclisi kişiliğindedir. Dikkate değer olan, Yakutlarda İl'in iki koldan oluştuğu gibi ilahlarında iki kola ayrılmasıdır.¹⁵⁵

Bilindiği gibi Altay Yaratılış destanlarında da Ülgen denize bakarken bir toprak parçası görmüştü bu toprak parçası üzerinde insan vücuduna benzeyen kil tabakası vardı. Bu toprak daha sonra "kişi" olmuştu. Bu anlatış biçimiyle, büyük Ak Yaratıcı deniz üzerinde durup duruken su yüzünde yüzen bir köpük gördü. Sen kimsin diye sordu. Köpükte ben şeytanım su dibinde yaşarım dedi, şeklindeki anlatış biçimi hemen hemen aynıdır. Altay yaratılış destanlarındaki Ülgen'in yerini burada Ak yaratıcı Erlik'in yerini de Şeytan almıştır.

Altay, Yakut gibi birbirinden çok uzakta bulunan Türklerin Yaratılış destanlarının tümünde Tanrı ve Şeytan kainatın başlangıcından beri varolan başlıca iki varlıktır. Bu şekildeki bir sistem İran mitolojisinin temel sistemine benzer. Dünyanın yaratılışı ile ilgili olarak verdiğimiz ikinci metinde geçen Hz. İsa ifadesi Yakut Türklerine Hıristiyanlığın açıkça tesis ettiğini göstermektedir. Burada Türk Tanrısının yerine Hz. İsa, Şeytanın yerine de Hıristiyanların şeytanları konmuş

153) Ögel, a.g.e., I / 430-431

154) İnan, Şamanizm, s.13

155) Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, Haz: Yalçın Tokar, İstanbul 1989, s.49; Geniş bilgi için bakınız. Z.Gökalp, Türk Töresi, İstanbul,1972, s.60

fakat efsane yine eski Türk Yakut efsanesi olarak kalmıştır.¹⁵⁶

Dünyanın yaratılışı ile ilgili olarak nakledilen Yakut Türk yaratılış destanlarında Altay Türklerinin tesiri açık bir şekilde gözükmemektedir. Zira, söyleyiş tarzı bakımından yaratılış efsaneleri aynı şekilde nakledilegelmiştir.

b) İNSANIN YARATILIŞINDAKİ DİNİ MOTİFLER

Bu yaratılış efsanesinde Tanrının "7 insan" yaratmış olması ifadesi diğer efsanelerde geçmez. Bu efsanenin başlangıcında da Tanrı, ilk insanı yaratıp köpeğin muhafazasına bırakır. Ona gökten ruh getirmeye gider ve şeytan köpeği kandırarak insanı eline geçirir. Onu tükürüğe boğar. Daha sonra efsane Tanrının 7 insan yaratması ve onlara can vermesi şeklinde devam eder.

Efsanenin sonunda kadın ve erkeğin vefasızlığından ve çok evlilikten bahsedilir.

Bu efsanede Tanrının ilk olarak yaratmış olduğu insanı beğenmeyerek yeniden yedi insan daha yaratması dikkati çekmektedir. Bu da destanın Batı Türklerinin tesiri altında oluşturulduğunun bir göstergesidir. Yedi rakamı İran ve Mani dinindeki mitolojilerde de geçmektedir. Onlara göre dünya yedi bölgeye bölünmüştür. Ve yedi nazır tarafından yönetilmektedir.

Yakut Türkleri arasında toplanmış "Er Sogotoh" destanında da yedi rakamı gök ve cennetle ilgili olarak kullanılmaktadır.¹⁵⁷

Yedi rakamı Kur'an-ı Kerim'de de aynı şekilde gökle ilgili olarak kullanılmaktadır.¹⁵⁸

Büyük ve iyi bir Tanrı olarak Altaylarda muhafaza edilmiş olan Ülgen içinde yedi rakamı kullanılmaktadır. Mesela, Altaylılar Ülgen'e yedi göbek babalarının tâzim ettiklerini, yer yaradılalı ona taptıklarını söylerler. Ülgen yedi oğula, dokuz kıza sahip bir Tanrıdır. İyi ruh Ülgen gibi Kötü ruh Erlik'te çoluk çocuk sahibidir. Onun da yedi, başka bir rivayette dokuz oğlu, dokuz kızı vardır.¹⁵⁹

Yedi rakamı Macar efsanelerinde de işlenmiştir. Efsaneye göre, bir seferde Macar ordusundan herkes öldürülmüş geriye sadece kulağı kesilmiş halde yedi kişi kalmıştır. Gel zaman git zaman Macar milleti bu yedi kişiden meydana gelmiştir. Şunu da belirtelim ki Yakut Türklerinde bu ilk "Yedi Ata" ananesi daha açık ve sağlam bir şekilde belirtilmiştir. Tanrının yarattığı yedi insan bütün Yakut

156) Ögel, a.g.e., I / 420

157) Ögel, a.g.e., I / 100

158) 2-Bakara, 29

159) İnan, Şamanizm, s.32 v.d.

boylarının ve hatta bütün insanlığın atası durumundadır.¹⁶⁰

D- TÜRK MEMLUK YARATILIŞ DESTANI VE DİNİ MOTİFLER

Memluklar devrinde Mısır'da yaşamış olan Türk tarihçisi Ebu Bekr b. Abdullah b. Ay-Bek ed-Devvari Türklerin menşei ile ilgili olarak bir efsane nakli etmiştir. Ona göre "Ulu Han Ata Bitikci" adlı Türkçe bir kitap vardır. Bu kitabı bulan Cebri b. Bahtesyu adlı bir tabibdir. İran tarihçisi olan bu zat kitapta anlatılan şeyleri türkçeden farsçaya tercüme etmiştir. Bu farsça tercüme de Ay-Bek ed-Devaderi bulmuş ve kitaptaki bilgileri olduğu gibi kendi kitabına almıştır.

Efsanede geçen Ata-Mağarasının bulunduğu Kara Dağ'ın adı ile Türklerin ve insanlığın atası olan Ay Atam'ın adı Türkçedir. Buradan hareketle efsanenin tamamının uydurma olmayıp yine Türkler arasında derlenmiş bir rivayet olduğu kabul edilebilir. Ana motifler itibariyle uydurma olmayan bu efsanenin Türklerle ilgisi oldukça azdır.¹⁶¹

Efsaneye göre ilk çağda yağmurdan hasıl olan seller Kadağcı denilen bir dağdaki mağaraya çamurları sürükleyip getirmiş ve insan kalıbına benzeyen yarıklara dökmüştür. Dört unsurun etkisiyle bu mağara kadın rahmi vazifesi görmüş ve dokuz ay sonra Ay-Atam denilen insan şeklinde bir mahluk oluşmuştur. Aynı şekilde sellerin akması sonucu ve güneşin burçtaki durumuna göre bir kişi daha meydana gelmiştir. Fakat bu dişi durumdadır. Buradan ay yüzlü anlamında "Ay-Va" denilmiştir. Ay-Atam ile Ay-Va'nın evlenmesinden çocuklar ve onların devamıyla da insanlık oluşmuştur.¹⁶²

Görüldüğü gibi bu efsane de Oğuz menkıbeleri ile Moğol devrinde söylenen değişik rivayetler birbirine karışmıştır. Ayrıca İran ve Yunan mitolojileri ile ilgili husular da bu efsaneye oldukça tesir etmiştir.

Nitekim insanın yaratılışını dört unsur ve balçık esasına dayandıran inanç şekli daha ziyade Ön Asya ve İran mitolojisine aittir. Öyle anlaşılıyor ki bu inanç geç zamanlarda da olsa Türkler arasına girmiş ve Türkler efsane de adı geçen yer ve kişi adlarını kendilerine mal etmişlerdir. Bununla beraber Ata Mağaraları Türk mitolojisine yabancı değildir. Zira, Göktürklerin menşei efsanelerindeki Kurtla çocuğun sığındıkları yer bir mağaradır. Yine Ergenekonda da durum aynıdır.¹⁶³

160) Ögel, a.g.e., I / 591

161) Ögel, a.g.e., I / 485; İnan, Şamanizm, s.21

162) İnan, a.g.e., s.21

163) Ögel, a.g.e., I / 485

Destanda geçen mağarada Karadağcı adlı dağı üzerinde bulunan bir mağaradır. Efsanede en çok dikkat çeken hususlardan biri ilk insanın meydana gelişinde tabiatçı bir görüşün hakim olup Tanrıyı, insanın yaratılışı ile ilgili olarak devre dışı bırakmış olmasıdır.

İşrâki felsefenin Endülüsteeki en önemli temsilcilerinden biri de İbn Tufeyl'dir. (1106-1168) Onun tarafından kaleme alınan "Ruhun Uyanışı" adlı eserde de insanın salt topraktan türediği belirli bir bölüm içerisinde anlatılmıştır.¹⁶⁴

1) TÜRK MEMLÜK YARATILIŞ DESTANI¹⁶⁵

- Yıllar sayılamaz çok çok eski bir çağmış,
- Gökler sanki delinmiş, çok çok yağmurlar yağmış,
- Dünya sele boğulmuş, bu şiddetli yağmurla,
- Yeryüzü hep kaplanmış sürüklenen çamurla,
- Sellerin önündeki, çamurlar bir yol bulmuş,
- Kara-dağcı dağında, bir mağaraya dolmuş,
- Mağaranın içinde, kayalar yarılmışmış,
- Yarıkların bazısı, insanı andırırılmış,
- Kayaların yarığı, insan kalıbı olmuş,
- Kalıpların içi de kille, çamurla dolmuş
- Aradan zaman geçmiş yıllar asırlar dolmuş
- Yarıklarda bu toprak, sular ile hallolmuş
- Saratan burcu derler, bu burca gelmiş güneş,
- Havalar çok ısınmış, ateş ile olmuş eş
- İnsan kalıbındaki su ile toprak pişmiş
- Birbirine karışmış Zerreleri ise pişmiş
- Onlara göre mağara sanki bir kadınmış
- İnsana vücut veren, içi de bir karınmış
- Güneşin ateşiyle su ile toprak pişmiş
- Dokuz ay süreyle de serin bir rüzgar esmiş
- Su, ateş, toprak, rüzgar, dört unsur derler buna
- Bunlar temel olmuşlar ilk insan vücuduna
- Tam dokuz ay geçince bir insan çıkıvermiş
- Nedense adım da "Ay-Atam" alıvermiş.

164) İbn Tufeyl, Ruhun Uyanışı, Haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul, 1985, s.54, v.d.

165) Ögel, a.g.e., I / 483-485

- Ay Baba'yla, Ay-Dede türkçeye burdan kalır.
- İnsanın ilk cediti de kökünü aydan alır.
- Ay-Atam adlı ata göklerden yere inmiş.
- Bu yerin suyu tatlı, havası da serinmiş
- Sonra başlamış yine büyük sellern yağmurlar
- Mağarayı doldurmuş, yine killer çamurlar
- Sünbüle denen burca, güneş de gelmiş inmiş
- Bu burçsa Saratan'dan daha aşağı inmiş
- Güneş alçak burçtayken, yeniden toprak pişmiş
- İkinci yaratıkta da birinciye tam eşmiş
- Birincisi Ay-Ata, nesil idiyse kişi
- Bu ikinci şahısta, yaratılmıştı dişi
- Ay-Va demişler herkes bu dişinin adına
- Ak yüzlü anlamına böyle dermiş kadına
- Ay-Atam ile Ay-Va birleşip evlenmişler
- Kırk çocuğun yarısı nasılsa erkek doğmuş
- Diğer yarısı ise tesadüfle kız olmuş
- Evlenmişler çocuklar nesilleri bol olmuş
- Soyları büyüyerek ulusları çoğalmış
- Anne ve babaları zamanla ölüp gitmiş
- Çocuklar mağaraya onları gömüp gitmiş
- Ama bu mağarayı hiç kimse unutmamış
- Hiçbir kutsal şey onun yerini tutamamış
- Altın kapıları ise kapamışlar ağzını
- Çiçekle süslemişler mağaranın yanını

2- TÜRK MEMLÜK YARATILIŞ DESTANINDAKİ DİNİ MOTİFLER

İlk insanın balçık ve topraktan yaratılmış olması inancı eski çağlardan beri Türkler arasında yaygındır. Nitekim Altay ve Sibiryada Türklerinin yaratılış efsanelerinde toprak ana motifi olarak ele alınmıştır. Önceki bölümlerde de belirttiğimiz şekilde Türklere göre ilk insanın şeklini de topraktan yapmıştır.

İran mitolojisinde de ilk insan balçıktan yaratılmıştır. Burada dikkati çeken ilk insanın meydana gelişinde, Tanrının hiç bir fonksiyonunun olmayışdır. Halbuki İran Mitolojisinde bu fonksiyonu Kil-Şah, Sibiryada da Tanrı yüklenmiştir.

Nitekim insanın çamurdan yaratılmış olduğu hususu ve Tanrının buradaki rolü İslam dininde de vardır. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilir. "Yarattığı her şeyi güzel yaratan, sonra onun soyunu, bayağı bir suyun özünden yapan, sonra onu şekillendirip ruhundan ona üfleyen Allah'tır. Size kulaklar, gözler, kalpler vermiştir. Öyleyken pek az şükrediyorsunuz."¹⁶⁶ Yine Kur'an-ı Kerim'de insanın balçıktan yaratılmış olduğu hususu da ayetlerde zikredilmiştir.¹⁶⁷ Hatta bazı ayetlerde çamur ve balçık sözü birlikte kullanılmıştır. "O, insanı pişmiş çamur gibi kuru balçıktan yaratmıştır." şeklindeki ayet bu hususu açık bir şekilde ifade eder.¹⁶⁸

İnsanın yaratılışında zikredilen dört unsur İran ve Ön Asya mitolojisinde büyük bir öneme sahiptir. Altay ve Sibiryta mitolojisinde bu dört unsura pek rastlanmaz. Ancak dört unsur Uygurlar'da geçmektedir. Bu tesirin de İran yoluyla olduğu kabul edilmiştir. Karahanlılar çağında da dört unsur burçlarla ilgili olarak kullanılmıştır.¹⁶⁹

Eski Türk tasavvuf ve özellikle bektâşî edebiyatında dört unsura bir hayli rastlanmaktadır. Dört unsurun geçtiği bu terennümleri anlayabilmek için "Devir, Devriyeleri" iyi bilmek gerekir. Bir çok büyük dinlerde önemli bir yer tutan devir ya da devriye ilim dilinde "Transmigration" olarak adlandırılır.¹⁷⁰

Tasavvuf felsefesinde südür ve tecelli nazariyesinden insan-ı kamil telakkisi doğduğu gibi bununla alakalı olarak devir telakkisi de doğmuştur. Tasavvufî edebiyattaki meşhur devriyeler bunun neticesidir. Buna göre mevcut alemlerin en süflisi olan bu maddi aleme düşen bir varlık önce cemâd, sonra nebât, sonra hayvan, sonra insan şekillerinde tecelli ederek ondan da insan-ı kamil durumuna gelir ve hakka vâsıl olur.¹⁷¹

Devir fikri Mevlana'da da ortaya çıkmaktadır. Fakat bu tenasüh fikri değildir. Bazı eserlerinde Mevlana devri şu kelimelerle izah eder. "Önce toprak ve cemâd'dın, seni bitki alemine getirdi, bitki aleminden alaka ve mutka alemine yolculuk ettin. Bundan hayvanlık alemine, hayvanlıktan insanlığa sefer ettin."¹⁷²

Budizm'deki tenasüh nazariyesi (öldükten sonra tekrar zuhur etme) devirle benzerlik arzeder. Zira, tenasüh nazariyesine göre günahkar olan bir

166) 32-Secde, 7-9

167) 15-Hicr, 26

168) 55-Rahman, 14

169) Ögel, a.g.e., I / 487

170) Ögel, a.g.e., I / 488

171) Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s.222

172) Mevlana Celaleddin-i Rûmî, Fîhi Mâfih, Çev. M.Ülker Tankâhya, İstanbul, 1985, s.32 ve 185

kimse ancak öldükten sonra üç şekilde ceza görür. İlk defa şeytan olarak, sonra cehennemde, sonra da hayvan kılığında yeniden doğar.¹⁷³

Budizm'de nirvanaya ulaşanlar tekrar Mayrı Burkan ile birlikte yeniden doğarlar.¹⁷⁴

Bektaşiler ikinci defa dünyaya gelişte kötü insanların bir tavşan veya yılan şeklinde görülebileceğine inanırlar. Tavşan etinin Aleviler tarafından yenilmemesinin sebebi tavşanı da bir kadın gibi hayz gören Muaviyenin bacaklarının arasından çıkmış kabul etmeleridir. Bu daha ziyade Buddizm'deki tenasühü hatırlatmaktadır. İslam felsefesindeki sudur, tecelli ve devir Buddizm'deki tenasüh değildir.¹⁷⁵

Ölümden sonra ruhum yeniden insan bedenine girerek dünyaya tekrar gelmesi inancına "Reenkarnasyon" denir. Bu inanç dünyanın en eski inançları arasında yer alır. Hind kaynaklı olduğu söylenen bu inanç Gulat-ı Şia'da da mevcuttur.¹⁷⁶

Altay ve Sibirya Türk mitolojisinde insanın yaratılması konusunda güneşe pek fazla bir rol verilmemiştir.¹⁷⁷ Halbuki bu destanda geçtiği şekliyle güneş saratan burcundadır ve sıcaklığı çok kuvvetlidir. Bu sıcaklığı ile güneş, su ve toprak döküntülerini kızdırıp pişirmiş ve bu suretle de Türklerin erkek ataları durumunda olan Ay-Ata meydana gelmiştir. Güneş sümbole, yani başak burcundayken sıcaklığı biraz düşmüş ve topraktan yaratılan kişi dişil olmuştur. Bu da Ay-Va demilen Türklerin türemesindeki dişil unsurdur.¹⁷⁸

Bilindiği gibi saratan yani yengeç burcu yaz başına, Haziran ayına, başak burcu da Ağustos ayının ikinci yarısına rastlar. Güneşin burada sıcaklığı yavaşlamış durumdadır.¹⁷⁹

Güneş ve Ay Orta-Asya kavimlerinde eski çağlardan beri bir kült durumundadır. Altaylı Şamanistler güneşle and içerler ve onlara göre güneş ana, ay atadır. Güneşi yerde ateş temsil etmektedir. Yakutlara göre güneş ve ay iki kardeş olup her ikisi de Tanrıdır. Bazı kahramanlar güneşin lutfuyla türemiş ve onun himayesinde barınmışlardır.¹⁸⁰

173) W. Ruban, Budizm Tarihi, Ankara, 1974, s.34

174) Şinasi Tekin, Uygurca Metinler II, Ankara 1976, s. 329

175) Ögel, a.g.e., I / 489-490

176) Celal Kurca, İslam Dinine Göre Reenkarnasyon, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ş.3, Kayseri 1986, s.225

177) Ögel, a.g.e., I / 487

178) İnan, Şamanizm, s.21

179) Ögel, a.g.e., I / 487

180) İnan, a.g.e., s.29

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK TÜREYİŞ DESTANLARI VE DİNİ MOTİFLER

A-TÜREYİŞ DESTANLARI

Bu başlık altında Uygurların Türeyiş Efsanesi ile Yakut Türklerinin "Er-Sogotoh" ağaçtan türeme efsanesini ele alacağız.

Türk destanlarının muhtelif parçaları Türk tarihinin genel tekamül safhalarına göre çeşitli tarihi devirlere bölünmüş "gruplar halinde" sınıflanabilir. Bu başlangıçtan hareket edildiği takdirde İslamiyetten evvelki devirde milli destanların bir nevi başlangıcı sayılan "yaratılış" usturesini takip eden şu üç büyük grup ortaya çıkmaktadır.

- 1- Eski Türk veya "Hiyung-nu"
- 2- Göktürk veya "Tu-kiie"
- 3- Uygur¹

Üçüncü grupta yer alan Uygurların türeyiş efsanesi ile ilgili önemli kaynaklardan biri İran Tarihçisi Cüveynî'ye ait olan "Tarih-i Cihangûşa" dır. İkinci kaynak Uygur hükümdarı, Temür-Buka adına dikilmiş olan mezar taşı yazıtıdır.²

Cüveynî tarafından Uygur kaynaklarına dayanarak bu menkıbe nakl edilmiştir. Cüveynî kendi rivayetine göre Uygur kitaplarından ve kitabelirinden

1) Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, s.44

2) Ögel, Türk Mitolojisi, I / 78

istifade etmiştir.³ Biz de bu çalışmamızda Cüveynî'den nakledilen rivayeti esas aldık.

Uygurlar Göktürk devletinin 630'da yıkılmasından sonra Buddizm ile temasa gelmişler ve bu dini benimsemeye doğru gitmişlerdir. 744 de Uygur devleti bir Kağanlık halinde kurulunca genişlemeye başlamıştır. Doğu Türkistan şehirlerini de sınırları içerisine alan Uygurlar, Buddizm'in bir nevi kaynağı sayılan şehirlere yerleşmişlerdir. Bu da ister istemez Buddist Türklerin ortaya çıkmasına imkan vermiştir.⁴

Göktürkler toplumun savaşçı ruhunu yok edebileceği düşüncesiyle güneyden gelen dinleri kabul etmezken Uygur Devletini kuran Dokuz Oğuzlar Göktürklerin bu siyasetini terk etmişlerdir. 762 yılında Lo-Yong'a girip ülkeyi feth eden (Böğü Kağan) bu ülkede Mani Din adamlarıyla karşılaşmış olanlardan dört tanesini beraberinde Ordu-Balık'a getirmiş ve kendisi de Mani dinini kabul etmiştir.⁵

Böğü Kağanın bu hareketi Orta Asya tarihinde kendisine büyük bir şöret sağlamıştır. İşte Uygurların Türeyiş efsanesinin kahramanı gibi görünen Böğü Kağan Mani dinini kabul eden ve yayan bu kişidir. Efsanenin gerek konu ve gerekse dayandığı inançlar bakımından, Mani dininin prensipleri ile kurulmuş olması gerekirdi. Fakat durum, Mani dininin lehinde inkişaf etmemiştir. Eski Türk inanç ve efsaneleri ağır basmış ve efsanesinin ana motifleri, eski Orta Asya Şamanizm'inin unsurları ile donanmıştır. Bu sebeple eski Türk inançları Maniheizm ile Budizm'i adeta efsanenin dışına itmişlerdir.⁶

Yakut Türklerinin bir nevi milli destanı olan Er-Sogotoh destanı konu itibariyle bir yaratılış ve türeyiş efsanesidir. Bu destan bir kaç ayrı seyyah ve araştırmacı tarafından toplanarak yayınlanmıştır. Destan aynı olmasına rağmen araştırmacıların metinleri arasında önemli farklar vardır. Bütün araştırmacıların metinlerini ayrı ayrı olarak burada vermek tabii olarak imkansızdır. Bu destanın en iyi metnini derlemiş olan Alman dilcisi O. Böbting'in bir özetini burada vermek daha yerinde olacaktır. Zira, o bu alanda uzman araştırmacılardan biri sayılmaktadır.⁷

3) Köprülü, a.g.e., s.60

4) Ögel, a.g.e., I/73

5) Harun Güngör, Maniheizm, E.U. İlahiyat Fak. Dergisi, S.5, Kayseri, 1988, s.151

6) Ögel, a.g.e., I/73

7) Ögel, a.g.e., I/97-103

1) UYGURLARIN TÜREYİŞ DESTANI⁸

Uygurların Yurtları:

"Bundan önce, Uygurların durumundan ve onların kitaplarında nasıl yazıldı ise, inanışlarından ve kendi dinlerinden birazını da yazmıştık... Onların inanışlarına göre ilk türedikleri yer, Arkın (orhun) nehri kenarı idi. Bu nehir kaynağını, Kara-Korum denilen dağdan alırdı. O dağda, (Ögedey) Kaanın yaptırılmasını emrettiği şehrin adı da (Kara-korum) du. Dağdan otuz tane çay ve dere çıkardı. Her çayın kıyısında da bir boy otururdu. Uygurların Arkun nehri kıyılarında, başlıca iki boy grubu vardı.. Sayıları artıp da, nüfusları çoğalınca, bunlarda diğer kavimler gibi toplandılar ve kendi aralarında birini başkan yaparak ona itaat ettiler. Böylece, aradan 500 senelik bir süre geçti. Bundan sonra Bögü Han onların başlarına geçti. Söylendiğine göre Bögü-Han Efresiyap'dır. Bir kuyuya da bu ad verilmişti. Kara-Korum'un kenarındaki büyük bir kaya da, aynı adı taşırdı. Bu kuyu Bijen adlı pehlivanın atıldığı bir kuyudur. Çayın kenarında bulunan ve Ordu-Balığ adı verilen büyük şehrin adı da böyledir. Bu gün bu şehre, Mawu-Balığ adı verilir. Şehrin dışındaki kayalar üzerine, bir saray resmi oyulmuştur. Ben, bunların hepsini gördüm. (Ögedey) Kaan zamanında, bu kayaları kazdılar. Kayalar altında bir kuyu ve bu kuyunun ağzına da bir taş levha koydular. Bu levhanın üzerinde bazı yazılar vardı. Bu yazıların ne olduğunun anlaşılması ve ne dediğinin sökülmesi, Kaan tarafından emredildi. Bunun üzerine oraya bazı adamlar geldiler. Fakat hiç kimse bu yazıları okuyamadı. Hitay'da bir kavim vardır. Onlara.....derler. Onlardan bazı kimseleri de getirdiler. Bu yazıların onlara ait olduğu anlaşıldı.

Uygurların Türeyişi:

"Kara Korum çaylarından sayılan iki nehir vardır. Bunlardan birine Toğla ve diğerine de Selenge adı verilirdi. Bu nehirler akarak, kamlancu adlı bir yerde birleşirlerdi. Bu iki ırmağın arasında da iki tane ağaç vardı. Bu ağaçlardan biri fusuk ve diğeri de farpların naj adını verdikleri ağaca benziyordu. kışın bile bunların yaprakları, servi gibi dökülmezdi. Meyvesinin tadı ve şekli ise, tıpkı çam fıstığındakine benzerdi. Öbür ağaca da Tur (?) ağacı derlerdi. Bu iki ağaç da, iki dağın arasında yetişerek büyümüştü.

8) Ögel, a.g.e., I / 73 ve devamında Cüveyni'ye göre Uygurların türeyiş efsanesi nakledilmiştir. Bizde aynı buraya aldık.

"Bir gün bu iki ağacın arasına, gökten bir ışık inmişti. Bunun üzerine, iki yandaki dallar yavaş yavaş büyümeğe başladılar. Bu durumu gören halk ise, hayretler içinde kalmıştı. İçlerinden büyük bir saygı duyarak, Uygurlar oraya doğru yaklaştılar. Tam yaklaştıkları bir sırada, kulaklarına çok tatlı ve güzel müzik nağmeleri gelmeye başladı. Her gece bura, bir ışık inmeğe ve ışığın etrafında da otuz defa şimşek çakmağa başladılar. Diğer bir günde aynı yerde, ayrı ayrı kurulmuş beş tane çadır gördüler. Bunların her birinde ayrı ayrı birer çocuk oturuyordu. Her çocuğun karşısında da, onları doyurmağa yetecek kadar süt dolu emcikler asılıydı. Çadırın tabanı da baştan aşağıya kadar gümüşle döşenmişti.

"Bütün boyların reisleri ve halkları, bu garip şeyi görmek için yerlerini bırakıp koşmuşlardı. Bu manzarayı görünce, saygı ile diz çöküp, selam verdiler. Biraz sonra da çocukları alarak dışarı çıktılar. Beslenip büyütülmeleri için de onları süt annelerine ve dadılara verdiler. Her fırsatta onlara saygı gösteriyorlar ve ikramda bulunuyorlardı. Çocuklar artık, süt çocuğu olmaktan çıkipta, konuşmağa başlayınca, uygurlardan anne ve babalarını sordular. Onlar da, o iki ağacı gösterdiler. Bunun üzerine halk, çocukları alıp, ağaçların yanına gittiler. Çocuklar ağaçları görünce, onlara tıpkı evladın babasına gösterdiği saygıyı gösterdiler. Ağaçların karşısında diz çöktüler ve yeri öptüler. Bunun üzerine ağaçlar da dile gelip şöyle dediler :

"-Güzel huy ve iyi özelliklerle bezenmiş çocuklar, böyle olurlar ve anne ile babalarına böyle saygı gösterirler. Ömrünüz uzun, adınız ünlü ve şöhretiniz de devamlı olsun!"

"O bölgelerde yaşayan bütün kavimler, bu çocuklara hükümdar oğullarıymış gibi saygı gösterdiler. Çocukların doğdukları yerden şehre dönülünce, onların her birine birer ad koydular. En büyüğünün adı Son kur-Tegin, ikincisinin adı Kotur-Tegin, üçüncüsünün adı Tügel-tekın, dördüncüsünün adı Or-Tegin ve beşincisinin adı da, Böğü Tekin oldu. Çocukların doğuşundaki kutsal durumu görenler, bunlardan birinin hükümdar olarak seçilmesi kanaatine vardılar. Çünkü bunlar, Tanrı tarafından bu iş için gönderilmiş olmalıydılar.

"Bu çocuklar arasında Böki-Tegin, gerek güzelliği ve gerekse boyu, bosu, sabrı, iradesi, ileriye görüşü bakımından diğerlerinden daha ilerde idi. Ayrıca bütün milletlerin dillerini ve yazılarını da biliyordu. Herkes onun, Han olarak seçilmesi üzerinde birleştiler ve şenlikler yaparak onu Hanlık tahtına oturtular. O memleketi adaletle döşedi ve zulm sahifelerini de kapadı. Onun etrafındaki adamlar, mâiyeti, askerleri, atları ve kulları gittikçe çoğalmaya başladı."

Bögü-Han ve Akınları :

"Tanrı, ona bütün dilleri bilen üç karga göndermişti. Nerede mühim bir iş olursa, bu kargalar hemen oraya giderler ve o işin nasıl olup bittiğini gözlerler ve ondan sonra da Han'a haber getirirlerdi.

"Bögü-Han bir gece evinde uyurken, pencerenin önünde bir kızın hayali belirdi ve onu uyandırdı. Bu hayaletten korkan Bögü-Han, kızı görmemezlikten geldi ve kendisini uykudaymış gibi gösterdi. İkinci gece kız yine geldi. Fakat Han yine görmüyormuş gibi yaptı ve kendisini uykuda gösterdi. Sabah oldu. Han vezirine danıştı. Üçüncü gece kız yine gelince, vezirin öğüdüne uyarak, kızı alıp Ak-tağa gitti. Bu dağda sabaha kadar beraber kalıp kızla konuştular. Bu buluşma ve konuşma, yedi sene, altı ay ve yirmi iki gün, her gece devam etti. Ayrılacakları gün kız ona şöyle dedi :

"-Doğudan Batıya kadar bütün dünya, senin buyruğun altında kalacaktır. İşlerini sıkı tut ve iyi çalış. Ayrıca, insanların da değerini bil!"

"Bögü-Han, askerlerini topladı ve onlardan 300.000 kadar seçme askerini Sonkur-Tegin'in komutasına verdi. Ayrıca Sonkur Tegin'in Kırgız ve Moğol ülkelerine akın yapmasını emretti. 100.000 askerini de Kotur-Tegin'in komutasına verdi ve onu da akın için Tankut tarafına gönderdi. Tügel-Tegin'i Tibet yönüne gönderdi. Kendisi de 300.000 askerini emine alarak Hitay (Çin) yönüne yöneldi.

Diğer kardeşi (Or-Tegin'i de) kendi yeinde bıraktı. Etrafa giden orduların hepsi başarı kazanarak geri döndüler. Getirdikleri paralar, mallar ve ganimetler, sayı ile sayılmazdı. Her yerden bir çok adamlar topladı ve onların yardımıyla Arkun nehri kıyısında Ordu-Balığ adlı baş şehri kurdurdu. Doğudaki bu ülkeler bu suretle onların buyruğu altına girmişti.

"Bögü-han, bir gece uyurken, beyazlar giymiş bir ihtiyar gördü. İhtiyar ona yaklaştı ve çam kozalağı büyüklüğünde bir yeşim taşı vererek, Bögü Han'a şöyle dedi :

"Eğer sen bu taşı muhafaza edebilirsen, dünyanın dört köşesi, hep senin buyruğun altında toplanacaktır.!"

"Bögü Han'ın veziri de aynı gece, aynı rüyayı görmüştü. Ertesi sabah olunca hepsi toplandılar ve (aralarında görüşerek bu rüyaya bir mana vermeye çalıştılar) Bunun üzerine orduları buyruklarına alıp batıya yöneldiler. Gide gide Türkistan sınırına vardılar. Burada çayır ve çimenlerle döşenmiş, akar suları bol bir yere rastladılar. Herkes bu yeri çok beğenmişti. Bunun için de bu yere bir şehir kurdular. Bu şehir, şimdi Kuz-Balığ adı verilen, Bala-Sagun şehridir. (Bu şehirde yerleştikten sonra), etrafa ordular göndermeye başladılar. Bu yolla her

yeri ellerine geçirmiş oldular. Yeryüzünde onlara kafa tutan ve âsi görünen hiç bir kimse kalmamıştı.

"O kadar ileri gitmişlerdir ki, insana benzeyen acıb mahluklara da rastladılar. Bu insanların elleri ayakları tıpkı hayvanlara benziyordu. Bunları görünce, artık bundan sonra insanların bulunmadığını anlamışlar ve geri dönmüşlerdi. Bütün bu akınlar sırasında pek çok kıymetli şeyler toplamışlardı. Bunların hepsini bir araya getirerek Böğü Han da herkesin yaptığı hizmete göre, ele geçen bu malları aralarında bölüştü.

"Bundan sonra (Uygurların emrine giren hükümdarlar birer birer gelerek Böğü Han'a saygılarını sundular.) Bunlar arasında Hint Padişahı çok çirkindi. Bunun için de Böğü Han, bu padişahı huzuruna kabul etmedi. Böğü Han (Bu kabul töreninden sonra) bu padişahların hepsinin kendi ülkelerine dönerek bölgelerini idare etmelerini emretti. Bundan başka bu padişahların Böğü-Han'a ne kadar vergi verecekleri de, ayrıca (bir toplantı ile) karar altına alındı. Artık yeryüzü zaptedilmiş ve Böğü Han'ın karşısında bir engel kalmamıştı. Bunun için geri dönmeye karar verdi ve kendi yurduna geldi.

Uygurların Dinleri :

"Uygurların putlara tapmalarının sebepleri şunlardır: Uygurlar sihribazlığı iyi biliyorlar ve kendi büyücülerine de Kam adını veriyorlardı. Bu büyücüler, şeytanlar bize bağlıdır ve ne olup biterse bize gelip haber verirler diyorlardı. Onlara göre kendileri olmuş olacak herşeyi bilip ve (ona göre tedbirini alabilecek durumda idiler) Bu büyücülerin durumunu tetkik için, bazı kimseler onların yanlarına gitmişlerdi. Bu kişiler bana şöyle dediler:

"Güya şeytanlar, onların çadırlarının pencerelerinin önüne gelir ve bu büyücülerle konuşurlar. Büyücüler, insanlara kötülük getiren bu ruhların, bazıları ile dostluk ve bazıları ile de düşmanlık güdüyorlardı. Bu büyücü kamların en güçlü oldukları zaman, iyi veya kötü ruhlarla bağ kurdukları ve onlarla konuştukları günlerdi. Böyle günlerde Kamların cinsi hayatları söner ve kendilerinde şehvet diye bir şey kalmazdı. (İşte Uygurlar bu sihribazlara) Kam adını verirdi.

Moğollarda ise ilim ve mağrifet diye bir şey yoktu. Onlar, eskiden beri hep kamların sözlerine inanırlar ve onların emirlerine bağlı kalırlardı. Şimdi bile hükümdar ailesinden gelen Han oğulları ile torunları, onların sözlerine inanır ve verdikleri öğütleri yerlerine getirirler. Hatta ve hatta bir işe başlanacağı zaman müneccimlerle büyücülerin öğüt ve yolları arasında bir birlik gözükmezse o işi

durdururlardı. Bunun için de işe başlama emri verilmez idi. Moğollar, hastalarına da (onların öğütlerine göre) tedavi etmek isterler ve bu yolla hareket ederlerdi.

"Çin'de putlara tapma inançları vardır. (Bögü Han) bir gün, Çin'e elçi göndererek onların Tüviy nan (?) denen din ulularını yanına davet etti. (Bu Çin rahipleri Uygur ülkesine) gelince, bunları (Uygur Kamları) ile karşılaştırıp, aralarında bir münakaşa yapturdular. Münakaşada bunların hangisi galip gelirse, (Bögü-Han) da onların dinini kabul edecekti. Çin'den gelen bu rahiplerin kutsal kitaplarına, Nom adı verilirdi. Onlar, bu kitaptaki sözlere çok inanırlardı. Bu kitapta, bir çok akıl ermez ve batıl hikayelerle olaylar anlatılıyordu. Bunun la beraber bu kitap insanlara eziyet verilmesine ve zulüm yapılmasına karşı idi. Bu kitaba göre kötülüğü iyilikle karşılamak lazımdı. Hayvanlara eziyet etmek de günah sayılıyordu. Bu kitaba bunlara benzer, peygamberlerin getirdikleri dinlere ve yollara uygun pek çok güzel öğütler de vardı. Onların din yolları ve kaideleri çoktur. Bu din, umumi çizgileri ile genel olarak, daha ziyade Hulûli mezhebine benzer. Dediklerine göre bu dine inanan insanlar, bir kaç sene önce bile mevcut idiler. Onlar yalnızca iyilik yapar ve ibadetle meşgul olurlardı. Ruhların yükselme ve alçalmalarının, insanların işledikleri işlerle ilgili olduğuna inanır ve (kötü işleri yapmamağa dikkat ederlerdi). Kendilerini bu yola vererek bazıları padişahlık, bazıları vezirlik buldular. Bazıları da iyi bir teba olmaya çalıştılar. Aralarında dervişlik derecesine erenler de vardı. Onlara göre halk arasında ayrılık ve düşmanlık ekenlerin, insan öldüren veya iftirada bulunanların, halka zulmederek, onlara eziyet verenlerin ruhları, ölümden sonra eziyet ve ızdırap içinde kalacaklardır. Çünkü, bu ruhlar türlü kötü böceklerin vahşi hayvanların ve buna benzer kötü hayvanların vücudlarına girerek, onların şekillerine bürünerek ve böylece yaşayacaklardı. Kötü işler işlemiş insanların (yeniden insan olarak doğmaları) mümkün değildi. Bunun için de onlar, sonsuz bir keder ve ızdırap içinde kalacaklardı.

"Çin'den gelen rahiplerle (Uygur) Kamları arasında yapılan münakaşada, Çin'den gelenler galip geldiler. Bunun için de (Bögü-Han), puta tapanların dinini kabul etti. Bu dine sonradan, bir çok kavimler de inanmağa başladılar. Doğu ülkelerinde yaşayan, puta tapan halklar, dinlerine çok bağlı ve müteassıptırlar. Bunun için de Müslümanlara karşı düşmanlık güderler. Bögü-Han ölünceye kadar ömrünü sadet içinde geçirdi.

"Bana (söylenen) bu batıl şeyler ve yalan inançlar pek uzundur. Ben bunların ancak yüzde birini yazdım. Bunları yazmakla güddüğümüz maksad da bu halkların cehaleti ile ahmaklıklarının ne derece olduğu göstermek içindir.

Uygurların Göçü :

"Bir dostum da bana şöyle bir şey anlatmıştı "Bir kitapta okuduğuma göre vaktiyle yaşamış bir kişi varmış. Bu adam kendi yurdundaki iki ağacın arasında bir çadır kurmuş. Bu çadırın içine de sıra ile kendi çocuklarını oturtarak, çocukların arasına birer mum koymuş. Bir takım adamları da toplayarak bu acıip şeyi göstermek için oraya götürmüş. (Çadırdan içeri girince) hemen diz çökeder onlara saygı göstermiş (ve tapınmağa başlamış). Etrafındakilere de kendisi gibi yaparak (saygı) göstermelerini emretmiş. Cahil ve bilgisiz halkta buna inanmışlar ve tapınır gibi yerlere kapanmışlar. Bundan sonrada çocukları iyi bir bakım ve büyük bir saygı ile büyütmüşler. (Aradan zaman geçip ve) çocuklar büyüyünce, bunlardan birini alıp han yapmışlar.

"(Günün birinde) Uygurlar ile onlara bağlı olarak yaşayan halklar (Bazı garip şeyler hisseder olmuşlar). (Nasıl olmuşsa) atlar kişnemeye, develer böğürmeye, vahşi hayvanlar ile kuzular melemeğe, çocuklar da ağlamaya başlamışlar. Bu arada da her sestem "Göç! Göç!" diye bir söz duyulur olmuş. Uygurlar, (bu seslerden) artık eski yurtlarını bırakarak gitmenin zamanı geldiğini anlamışlar ve (Herşeylerini toplayarak) yola koyulmuşlar. Her konakladıkları yerde de "Göç! Göç!" seslerini duyar olmuşlar. (En sonunda bir yere gelmişler ve) orada Beş-Balığ şehri kurmuşlar. Artık bundan sonra da "Göç! Göç!" sesleri duyulmaz olmuş. Bu seslerin kesilmesini onlar, artık burada yerleşmeleri için bir buyruk olarak kabul ettiler ve orada yerleştiler. Ayrı beş mahalle yaptılar ve bu beş mahalleden meydana gelen şehre de Beş-Balığ adını verdiler. Bu şehir gün geçtikçe büyümeğe başladı ve bu çağdan itibaren de Uygurların soy ve çocukları bu şehirde hükümdarlık etmeğe başladılar. (Uygurların Hanlarına) "İdil-Kut" ünvanı verilmiştir. (Uygurların türedikleri) bu ağacın birer dalı da her Uygur evinde duvara asılı olarak bulundurulurdu."

2) YAKUT TÜRKLER'İNİN "ER SOGOTOH" AĞAÇTAN TÜREME DESTANI⁹

"Er-Sogotoh isminde bir er varmış. Anasız babasızmış. Gökten mi indi, yoksa yerden mi çıktı, kendisi de bilmezmiş. Bir garip ermiş. Boyu en geniş karış, eni dört geniş karış, bir omuzundan bir omuzuna kadar da beş karış tutarmış. Kolları tıpkı kurumuş bir kayın ağacı gibi. Gözleri, at dizgini halkaları gibi

9) Ögel, a.g.e., I / 104-106; Böhling'in derlediği destanın bir özeti Ögel tarafından bu şekilde nakledilmiştir.

yuvarlakmış. Burnu ise, bir ineğin kürek kemikleri kadar büyükmüş.

"Kuvvetine gelince, donmuş ağaçları bile kökten çıkarmak onun için bir hiçmiş. Kuru, koca kayın ağaçlarını tutup kırmak onun için bir zevkmış. Dikili ağaçları kökten çıkartıp atmak, onun için de neymiş!... Sözleri gök gürültüsünü, nefesi rüzgarı, sesi fırtınaları, bakışı ise yıldırımları andırırmış. Yurdundaki çayırlar tıpkı bir kalay gibi parlardı; ormanlar ise bakırdan yapılmış bir yer parçasına benzermiş. Suları gümüş gibi parlarmış...Yurdun da bir süt denizi varmış ve hiç kurumazmış. Er-Sogotah ırmaklarında yıkanır, ormanlarında avlanırmış... Hemen yurdunun kıyısında bir de büyük bir deniz varmış. Bu denizde kumlar cam parçası gibi, dalgaları da tıpkı beyaz bir gümüş gibi parlarmış.... Ormanlarında arslanlar dolaşır, kızgın ayılar gezer ve Boz-Kurt'lar (Kök-Börö) bulunurmuş....

"Onun yurdunda hiç kış yokmuş. Ağaçların üstünde kartallar çığlık atar ve kuşlar ötermiş. Ağaçlar yapraklarını da hiç dökmezlermiş.....

"Evi, onun yurdunun üstünde tıpkı mavi bir duman gibi görünürmüş. Kırk pencere, kırk köşeli bir evmiş. Her köşesi, gümüşten yapılmış imiş. Evin ortasında büyük bir salon varmış. Bu salonda da üç ocak bulunur ve her ocağın üstünde de bir baca tütermiş. Her ocağın başında da birer kadın otururmuş....

"Evinin doğu tarafında büyük bir çayır varmış. Tam evin önünde de büyük bir ağaç yükselirmiş. Bu ağaca Hakan-Ağaç derlermiş. Bu ağaç öyle büyük, öyle büyükmüş ki, ortadaki dalları bile gökte mavi bir duman gibi görünürmüş. Zirvesi dokuz göğü bile delip geçermiş. Onun dibinde de, insanlığa ölmezlik sırrını veren ebedi "Hayat Suyu" kaynarmış. İhtiyarlar, kuvvetten düşmüş inekler gelirler bunun diplerinde gezerler, bu sudan içtikten sonra, yine gençleşip kuvvetlenerek geri dönerlermiş. Uçan ve kaçan vahşi hayvanlar, bu ağacın dallarında gezerler ve onun usarelerini emerek, kutsal bir kuvvete sahip olurlarmış.

"Evden yine çıkıp güneye bakılınca, güneyde de büyük bir kayın ağacının yükseldiği görülürmüş. Bu kayın ağacı o kadar güzelmiş ki, tıpkı genç bir kızı andırırmış. Bir tepe üzerinde yükselir ve adeta bir adacık meydana getirirmiş.

"Batıda da fundalıklar uzanır, onun arkasını da lâ din ormanları kaplarmış. Kuzeye gelince, burada kadın Şamanlar bulunur, büyüler yapar ve dualar okurlarmış. Şamanların ötesinde de, ihtiyar bir "Ana" otururmuş.

"Er-Sogotah'un elbiseleri de fevkalâde idi....Silahlarına gelince bir yayı vardı ki, kemikten yapılmıştı ve altı kişi bile yığılsa bu yayı çekemezdi. Okları tıpkı çekice benzerdi ve ağaçtan yapılan balıkçı kulubeleri kadar büyüktü. Sivri uçlu bir okunu, bir obanın demircisi, kaşığa benzer okunu da başka bir obanın

demircisi uzun zaman çalışarak yaparlarmış... Bunlardan başka ağır bir mızrağı, topuzu ve kılıcı vardı. Onun atının tarihi ise çok uzundur.....

"Er-Sogotoh, 19 yaşına gelince, kalbi başka türlü atmağa ve kanı da için için kaynamağa başladı.... Baktı etrafına, kendine yandı. Dünya âlemde herkes çift çift geziyordu. Bu olmaz, ben de kendi eşimi bulayım diyerek yola koyulmuş. Gitmiş evinde uyumuş, sabah kalkınca ilk işi Hakan-ağaç'ın önüne gitmek olmuş. Ağacın önüne gitmeden önce de güneşe dönüp üç defa selam vermiş. Hakan ağacın önüne gidince, diz çökmüş ve ağaca şöyle demiş.

"-Benim ağaç Hakan'ım! Ey kutsal ruh! Ey Ulu Hatun! Benim yurdumun ruhu! Ben bir yetimden başka bir şey değildim.Sen aldın beni büyüttün! Ben küçük bir çocukken, sen beni büyük bir adam yaptın!.. Gel de benim ne olacağımı, geleceğimi de bildir! Ben ne yapacağım? Ben bundan sonra nasıl yaşayacağım? Ey ulu Anne!..."

"Er, bunları söyledikten sonra birden gökler kapanmış; bulutlar toplanmış ve gök de müthiş bir şekilde gürlenmeğe başlamış. Az sonra da iri, iri damlalı bir yağmur yağmış ve etrafı seller götürmüş. Gökten beyaz bir bulut uçmuş ve bu buluttan da yerlere yıldırımlar inmiş. Yer gök titremiş, ırmaklar taşmış ve denizler çalkalanmış. Az sonra, ak saçlı Ana-Tanrı görünmüş. Yavaş yavaş ağacın kökünden dışarı çıkmış ve oğlanın karşısında durmuş. Tıpkı keklik göğsü gibi, iki büyük tulum gibi de memeleri varmış. Oğlana dönmüş ve şöyle demiş:

"Dinle, ey çocuk! Senin baban Er-Toyon ve annen ise Kübey-Hatun idi. Seni doğuran ve dünyaya getiren onlardır. Göğün üçüncü katından bir emir geldi ve bu emirde, senin alınarak büyütülmen ve insanların atası olman buyuruldu. Bunun için de ben seni alıp büyüttüm. Şimdi atına bin de güneye git. Belki yolculuğun güç ve zahmetli olacak. Ama Tanrı yardımcın olsun, her şeyden başarı sana ulaşsın!...."

Ak saçlı Ana oğlana bunları dedikten sonra, birazda hayat suyu vermiş ve oğlan Sarı atına binip yola koyulmuş. Oğlan ayrıca 7 inekle 7 öküz de kesip etlerini pişirip, derilerini de tulum yaparak, azığını koymuş ve tulumları da atının kulağına asmış ve acıktıkca buradan uzanıp yemeğe başlamış..

"Epey yol aldıktan sonra, "Kaya Kapısı" na gelmiş. Oradan "Demirdağı" geçmiş. Demirdağı da geçtikten sonra "Kan Irmağı" na erişmiş. Bu ırmaktan, su yerine kan akarmış. Bu defa atı çaresini bulmuş ve uçarak sahibini ırmağın öte geçesine geçirmiş.

"Oradan Kara-Han'ın ülkesine gelmiş. Bu Kara-Han, Ulu-Toyon'un neslinden gelirmiş. Han-Tangara'nın da akrabasıymış. Kara-Han'ın 10 tane oğlu ve 9 tane kızı varmış. Kızları o kadar güzelmiş ki, bu kızların güzelliğini bilmeyen

yokmuş. Er-Sogotoh, baştan ayağa demire donanmış olarak gelmiş ve Kara-Han'ın ülkesine girmiş.

"Bundan önce de Kara-Han'ın ülkesinde bazı garip şeyler olurmuş. Gökler kararır, yerler titremiş ve cehennemın sahibi Buura-Dohsun gelmiş ve Kara-Han'ın canını almak istemiş... Kızlar ağlaşmışlar, oğlanlar bağrışmışlar. Tam bu sırada da Er-Sogotoh gelmiş... Kızlar böyle bir erin geldiğini görünce hemen önünü kesmişler ve olan biten her şeyi anlatarak, ondan yardım istemişler. Oğlan cehennem zebanisi Buura-Dohsu'u görünce hemen hücum etmiş ve başlamışlar döğüşmeğe. Ama cehennem zebanisi çok kuvvetli imiş ve başlamış ağır basmağa. Oğlan tam acze düşmüşken, bakmış ki, damarlarında tanrısal bir kan ve vücudunda da gittikçe çoğalan bir kuvvet ve tuttuğu gibi Cehennem zebanisinin başını kesmiş... Vucudunu da parça parça etmiş ve göklere savurmuş. Yalnızca kalbinin bir ucu kalmış. O da bir karga olup uçmuş. Onun için bu kuş kötü kötü bağırır..."

"Kara-Han, bu felakatten kurtulunca küçük kızını tutmuş Er-Sogotoh'a vermiş. Onlar da yeryüzüne inerek, Yakut Türklerini meydana getirmişler

B- TÜREYİŞ DESTANLARINDAKİ DİNİ MOTİFLER

1) UYGURLARIN TÜREYİŞ DESTANINDAKİ DİNİ MOTİFLER

Uygurların Böğü Kağan zamanında yani 763 senesinde kabul ettikleri Mani dini ile ilgili bir motif gökten ışık inmesidir. Maniheizm de ışık bir prensip ve felsefe halindedir. Bu efsanede Mani dinini kabul ederek Uygurlar arasında yayan Böğü Kagan'a büyük bir önem verilmiş olması da bu efsanenin Mani diniyle ilgisini gösteren başka bir delildir. Gökten ışığın inmesiyle gebe kalma olayı Çin'lilerde de görülmektedir.¹⁰ Aynı olay Moğolların tarihinde açıkca anlatılan "Alanguvan: Alageyik" Karahitay sülalesinin ilk validesi, sonra Kırgız menkıbesindeki "Kırk Kız"la "Kanklı" menkıbesindeki Han kızları, Karahanlılara mensup "Alanur Hanım" hep bu suretle hamile kalmışlardır.¹¹

Kuşlarla konuşulması Orta-Asya ve Anadolu masallarının önemli bir özelliğidir. Orta-Asya ve Batı Sibiryaya masallarındaki büyük hanlar ve ermişler bilhassa kaz dilinden çok iyi anlıyorlardı. Göçmen kuşlardan olan yaban kazları bölge halkının inancına göre Tanrı yerlerine gider ve dönüşlerinde de haber getirirlerdi. Şamanlarda kuşlarla konuşabilir özelliğe sahip idiler. Altay Türkleri ağaç kakan kuşunun Tanrı ile aralarında elçi kabul ederlerdi. Orta-Asya ve Sibiryaya

10) Ögel, a.g.e., I / 83

11) Köprülü, a.g.e., s.62

Şamanizmde yer alan Kartal'da Tanrının bir elçisi sayılırdı.¹² Bilindiği gibi kuş dili bilmek, kuşlarla konuşmak Hz. Süleyman Peygamberinde bir özelliğidir.¹³ Efsanede de Böğü Kağan'ın kargalarla konuşmasından bahsedilmektedir. Ayrıca kargaların Tanrı tarafından gönderilmiş olduğu ve Böğü Han'a ondan haber getirmeleri hususu da dikkati çekmektedir.

Türk Mitolojisindeki destan kahramanlarının evlendiği hanımlar genellikle Tanrı tarafından gönderilmiş kutsal kadınlardır. Burada da Böğü Kağanın hanımının aynı şekilde gönderilmiş olduğunu görüyoruz. Üst üste üç gece kutsal kızın hayali Böğü Han'ın penceresinde belirmiştir. Bu duruma alışık olmayan Böğü Kağan vezirine danışarak kızı alıp Ak Dağ'a gitmiş ve bu buluşmalar yedi yıldan fazla sürmüştür. Ayrıca Böğü Kağan bu kızın müjdesi ile yeryüzünü fethetmiş ve bunda başarılı olmuştur.

Bu destandaki bazı motiflerle Oğuz Kağan destanındaki motifler arasında büyük benzerlikler vardır. Böğü Kağan'ın askerlerini toplayarak savaşa hazırlanması ve yeryüzünü fethetmesi Oğuz Han'ın savaşlarını ve zaferlerini hatırlatmaktadır. Beyazlar giymiş bir ihtiyarın Böğü Han'a bir Yeşim (Yada) taşı vermesi ve onu muhafaza etmesini istemesi de bir motif olarak gözükmektedir. Türklerin Yada taşı dedikleri ve kendisinde sihirli bir kuvvetin varlığını farzettikleri bu taş Türkler arasında çok eskiden beri bir tılsım mahiyetinde düşünülmektedir.¹⁴ Bu husus menkıbelerin oluşumunda kendisini açıkça göstermektedir. Ya'da, Cada ve Yad şeklinde isim verilen bu taş Türk kavimlerinde sihirli bir taş kabul edilmiştir. Bu taşla istenildiği zaman yağmur, kar, dolu yağdırılabilir. Fırtına çıkarılabilir. Bu taş her devirde Türk kamlarının ve büyük Türk komutanlarının elinde bulunmuş Şamanistlere göre zamanımızda da Büyük Kamların ve Yada'cılarının ellerinde bulunmaktadır.¹⁵

Kaşgarlı Mahmud "Yat" ismini verdiği bu taşla ilgili olarak şunları söyler; Belli başlı taşlarla yapılan bir çeşit kahinliktir. Bu Türkler arasında meşhurdur. Yağmur ve kar yağdırılır, rüzgar estirilebilir. Yağma ülkesinde mevsim yaz olmasına rağmen bu suretle kar yağdırıldığına gözlerimle şahit oldum.¹⁶

İslam kaynaklarında Türklerin bu sihirli taşına yağmur taşı veya cada taşı denildiği kaydedilmiştir. Yakutlarda Yada taşına "Sata" denilmektedir. Onlara göre bu taş at, inek, ayı, kurt gibi hayvanların içinde bulunur. En kuvvetli Sata

12) Ögel, a.g.e., I / 86; Ayrıca bkz. I / 47

13) 27 / Neml, 16

14) Köprülü, a.g.e., s.61-62

15) İnan, Şamanizm, Ankara, 1986, s.60

16) Divanı Lügati't-Türk, Besim Atalay Tercümesi, Ankara, 1986, III / 3

taşı kurt'un karnından çıkartılan taşdır. Altay Şamanistlerinde de kamlardan başka "Yadacı" denilen kimseler vardır. Bu taşlar da bahsedilen özelliklere sahiptir.¹⁷

Aksakallı ihtiyar motifleri, Türk Mitolojisinin belirgin motiflerinden biridir. Oğuz Kağan destanında da yüksek bir maneviyata ve uzun bir tecrübeye sahip Ak sakallı asil bir insandan bahsedilmektedir. Bu bilge insan "Oğuz Han ve oğullarına uzun seneler vezirlik yapmış olan ırkıl Ata'dır."¹⁸

Destanlarda destan kahramanların isimleri de tertiplenen bir toy da Ak sakallı ihtiyarlar tarafından verilirdi. Nitekim, Dede Korkut hikayelerinde Han'ın oğlunun Barnı Beyrek ve Manas destanında da Manas'ın oğlunun Semetey adını almaları bu şekilde olmuştur.¹⁹ Ak sakallı ihtiyar motifleri Şamanist Altay ve Sibirya masallarının her alanında ortaya çıkan bir motiftir.

Türk destanlarında ağaçtan türeme motifi çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Uygurların türeyiş efsanesinde de ağaç motifi şöylece ifade edilir; Toğla ve Selenge adlı iki nehrin arasında bir takım özelliklere sahip iki ağaç vardı. "Bir gün bu iki ağacın arasına gökten bir ışık inmişti. Ve ağacın gövdesinde bir şişkinlik belirdi, on aya yakın bir süre sonra bu şişkinlik yarılarak içinden beş çocuk çıktı. Bunların en küçüğüne Böğü Han adı verildi."²⁰ Oğuz Kağan destanını incelerken de aynı sahnelerin cereyan ettiğini gözlemlemiştik. Orada da Oğuz Kağan'ın ikinci karısı göl ortasındaki bir ağacın koğuşunda bulunmuştu.

Dede Korkut kitabında da ağaç için söylenmiş çok güzel mersiyeler vardır. Ayrıca Türk edebiyatında kaba ağaç deyimi de çok büyük bir öneme sahiptir.²¹

Uygurlar arsında tutulmuş ve diğer Türklere yayılmış olan Maniheizm'de Beş hayat ve Beş de Ölüm Ağacı vardır. Bu on ağaç ananesi Türklerinkinden oldukça ayrı özelliklere sahip görünümündedir.²² Hayat ağacı ile ilgili olarak Yahudilikte de bir inanç mevcuttur. Çeşitli mitolojilerde insanın kendinden geldiği, ölümden sonra ruhların tekrar ona döndüğü şeklinde anlatılan ağaç, Hayat Ağacı motifidir.²³

Şamanist Türklerin takdis ettikleri ağaçlardan en meşhur olanı kayın ağacıdır. Her Şamanlık ayini yapılırken kayın ağacı bulunur. Şamanistlerin inanışlarına göre kayın ağacı "Atamız Ülğenden anamız Umay ile gökten

17) İnan, Şamanizm, s.162-163

18) Ögel, a.g.e., s.I / 209; İnan, Makaleler ve İncelemeler, I / 196

19) İnan, Makaleler ve İncelemeler, Ankara, 1991, II / 240

20) Köprülü, a.g.e., s.59 vd; Ögel, a.g.e., I / 74

21) Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, Ankara, 1989, s.108 ve 214

22) Ögel, a.g.e., s.90

23) Hikmet Tanyu, "Ağaç", İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1988, I / 457

indirilmiştir." Şaman ilahilerinde kayın ağacı "Bay Kayın" diye tavsif edilmiştir.²⁴

Kayın ağacı, eski Türklerin günlük hayatlarında da çok önemlidir. Türkler en iyi ve sağlam oklarını kayın ağacından yapmışlardır. Ayrıca toz dedikleri yay kılıfları da kayın ağacı kabuğundandır. En iyi semer ve eğer ağaçları da yine kayın ağacındandır. Yakut Türklerinde kayın ağacı kadar Karaçamlar da önemlidir. Altay şamanları da sık sık gökten inen kutsal bir kayın ağacından bahsetmişlerdir.²⁵ Türklerin saydıkları ağaçlar arasında kayın ağacından başka ağaçlar da vardır. Bunlardan biri de ardıç ağacıdır. Manas destanında, kısır kadınlara çocuk verdiğine inanılan "ardıçlı mezar"dan bahsedilmektedir. Kahramanlardan biri "ardıçlı mezar hazret"in tanrısından meydana gelmiştir. Ayrıca Başkurtlar da ardıç ağacını kutsal saymaktadırlar.²⁶

2) YAKUT TÜRKLERİNİN "ER-SOGOTOH" AĞAÇTAN TÜREME DESTANINDAKİ DİNİ MOTİFLER

Saha Türklerinin milli destanı durumundaki Er-Sogotoh efsanesi, Türk mitolojisinin önemli bir parçasıdır. Bu efsane bir çok araştırmacı tarafından derlenip yayınlanmıştır. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi biz Böntling tarafından derlenen metni esas aldık. Bu destanda Er-Sogotoh Oğuz Han'a vücut yapısı olarak benzetilmiştir. Ak Deniz ile Süt Deniz Altay ve Yakut mitolojisindeki gibi burada da geçer. Bunlar birer motif durumundadır. Türk mitolojisi bakımından önemli bir noktada Kök Börü yani, Gök Kurtların burada geçmesidir. Hayat ağacı ve Kutsal Kayın ağacı da burada zikr edilmiştir. Oğuz Kağan destanında olduğu gibi Er-Sogotoh'da kutsal bir kişidir. Oğuz Kağan'ın babasının adı Karahan idi. Karahan asil soydan gelmeyen hükümdarlara verilen bir addır. Er Sogotoh hayat ağacı ile görüştüğten sonra, Karahan ülkesine giderek kızını istemiştir. Bu destandaki Karahan adı da kara insanların reisi durumundadır.²⁷

Bilindiği gibi "hayat ağacı" ile, "hayat suyu" dünyanın en yaygın mitolojik inançlarından. Hayat ağacı kavramıyla ilgili inançlar, Mayalar'da, Cermenlerde Vedalar'da ve eski Mısır'da mevcuttur. Bu ağaç ölümsüzlük bahşeder ve ilahlara mahsustur. Çeşitli varlıklarla korunduğundan ona ulaşmak zordur.²⁸

Kitab-ı Mukaddes'de de hayat ağacı bir çok yerde zikredilmektedir. Bunlardan biri Hz. Adem'in yaratılmasından sonra Aden'deki bahçede dikili olan

24) İnan, Makaleler ve İncelemeler, II / 254

25) Ögel, a.g.e., I / 93-95

26) İnan, Makaleler ve İncelemeler, II / 258

27) Ögel, a.g.e., I / 97 vd.

28) Süleyman Hayri Bolay, "Adem", İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1988, I / 361

ağaçlardan birinin hayat ağacı²⁹ olduğu, bir diğeri de hayat ağacının Adem'in dokunmaması gereken yasak ağaç³⁰ olduğu şeklindedir.

Yahudilikte hayat ağacı, kökleri semada, dalları yeryüzünde olarak tasvir edilmiştir. Ayrıca bu ağaç, Tevrat da ifade edildiği üzere ölümsüzlük bahşetmektedir.³¹

Merkez simgeciliğin en yaygın çeşidi evrenin merkezinde bulunan ve üç dünyayı bir eksen gibi tutan kozmik ağaçtır. Bazı inançlarda ayinsel ağaçla, kozmik ağaç özleşmiştir.³² Hristiyanlık bu simgeyi kullanmış yorumlamış ve genişletmiştir. İyilik ve kötülük ağacının tahtasından yapılma haç kozmik ağacın yerine geçmiştir. Bizans ilahilerinde bugün bile kutsal hacın yükseltilme gününde İsa'nın çarmıha gerildiği yere dikilen hayat ağacı, hala canlılığını korumaktadır.³³

Er-sogotoh efsanesindeki Hayat ağacı ile ilgili inançlara göre yalnız ilk insan Adem ile Havva değil bütün diğer varlıklar da bu ağaçtan beslenmektedir. Büyük tanrılardan biri olan doğum Tanrıçası da Altaylıların doğum tanrıçası gibi bu ağacın içindedir. Bu hayat ağacı Er-Sogotoh destanında yedi dallı olarak anlatılmıştır.³⁴

Bu efsanede de kayın ağacından da söz edilmektedir. Önceki bölümde bu konuda biraz bilgi vermiştik. İlave olarak Yakutların, Karaçam ağacını da kutsal saydıklarını belirtelim. Çocuğu olmayan Yakut kadınları "Yuvalı" Karaçam ağacına gelip, beyaz at derisini ağacın altına serip ve ağacın karşısında dua etmektedirler.³⁵

Er-sogotoh efsanesinde ortaya çıkan belirgin bir motif de hayat suyudur. Bazı Altay efsanelerine göre göğün onikinci katına kadar yükselen dünya dağının üzerinede bir kayın ağacı vardır. Hayat suyu da bu kayın ağacının altındaki kutsal bir çukur da bulunmaktadır. Tata isminde kutsal bir bekçi o hayat suyunun başında beklemektedir. Ayrıca hayat suyunun da çeşitleri vardır. Bazı masalarda hayat suyu yalnızca ölüleri ve hastaları iyileştirir. Bazı efsanelerde ise ihtiyarlara gençlik verir.³⁶ Yakut destanında da hayat suyu hakan ağacın dibinde kaynamaktadır. İnsanlığa ölmezlik sırrını bahşeder. İhtiyarlar bu sudan içtikten sonra gençleşip kuvvetlenirler. Efsanede geçtiği şekliyle Er-Sogotoh'a yeni ve sonsuz bir

29) Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, 2 / 9

30) Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, 3 / 22

31) Bolay, a.g.e., I / 361

32) Mircea Eliade, İmgeler ve Simgeler, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1992, s.23-27

33) Eliade, aynı eser, s.195

34) Ögel, a.g.e., I / 96

35) İnan, Şamanizm, s.64

36) Ögel, a.g.e., I / 107

güç veren su da hayat suyudur.

İnsanların ve toplumların sahip olduğu farklı eğilimler onlara sonsuz hayat fikri vermiştir. Gerçek hayattaki suyun da insanlar üzerindeki etkisi ile insanlar kendilerine ölümsüzlük kazandıran efsanevi bir su "Ab-ı Hayat" oluşturmuşlardır. "Hızır'ın içtiği ve içenleri ölümsüzlüğe kavuşturduğu söylenen³⁷ bu su, çeşitli inanç sistemlerinde kendini göstermektedir.

İslam Türk kaynaklarında ve edebi mahsullerde değişik isimlerle anılan Ab-ı Hayat Hızır ve İskendere atfen de kullanılmıştır. Efsanelerin dışında Kur'an-ı Kerim de Hz. Musa ve Hızır kıssası anlatılırken "balığın canlanması"³⁸ olayında da dolaylı olarak bu sudan bahsedildiği ifade edilmiştir.

Arap, Fars ve Türk milletlerinin müslümanlığı kabul ettikten sonra edebiyatlarında ortaklaşa işlenen konulardan biri de Ab-ı Hayat'tır. Ab-ı Hayat kavramı din dışı edebiyatta İskendernamelerde divan ve halk edebiyatında kullanılmıştır. Tasavvufta da Allah'ın el-Hayy ismi ile ilgili olarak bu kavram izah edilmiştir.³⁹

Destan ve masallarda bazı hayvanların Ab-ı Hayat içerek ölümsüzleşmesi olayı motifleri vardır. Bunlardan en meşhuru Köroğlu'nun atıdır. O hayat pınarından içmekle ebedi hayata kavuşmuştur.⁴⁰

Er-Sogotoh destanında hayat suyu ile ilgili olarak bilgi verilirken uçan ve koşan hayvanların da bu sudan içerek kutsal bir kuvvete sahip oldukları kaydedilmiştir.⁴¹

37) Şemseddin Sami, Temel Türkçe Sözlük, Sadelerleştirilmiş ve genişletilmiş Kâmûs-ı Türkî, Tercüman Yay. İstanbul, 1985, I / 1

38) 18 / Kehf, 60-82

39) Ahmed Yaşar Ocak, "Ab-ı Hayat", İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1988, I / 1

40) Amil Çelebioğlu, "Ab-ı Hayat", İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1988, I / 4

41) Ögel, a.g.e., I / 105

SONUÇ

"Türk Yaradılış ve Türeyiş Destanları ve Dini Motifler" isimli bu çalışmamızın birinci bölümü yaratılış destanlarına aitti. Türk yaratılış destanları ve oradaki dini motifler başlığı altında ele aldığımız destanlardan birisi, Oğuz Kağan Destanıdır. Oğuz Kağan Destanı ile ilgili kaynaklar bu destanın İslam öncesi ve sonrası şeklinde iki boyutunu çok az farklarla ortaya koymaktadır. Mesela, İslamdan önceki rivayeti ile Oğuz Kağan Destanı, destan yapısına uygun bir şekilde Oğuz Kağandan bahseder. Öyleki, orada Türk cihangirlik ve hakimiyet duygusu bütünü ile mevcuttur. Fakat Oğuz Kağan destanının İslami şekli diye adlandırılan rivayetinde hakimiyet ve cihangirlik duygusu islamleştirilmiştir. Yine aynı şekilde Oğuz Kağan'ın dünyaya gelişi ve annesinin sütünü kabul etmeyişi konusu da, İslamleştirilerek nakl edilmiştir. Her iki versionunda da Oğuz Kağan Destanı Türklerin bozkır medeniyeti hakkında bilgiler içermektedir. Oğuz Kağan böyle bir toplum içinde yaşamış, at binmiş, avcılık yapmış, toplumun kahramanı sayılabilecek vasıflara bu kültür içerisinde sahip olmuştur. Oğuz Kağan bir destan kahramanı olarak toplumu idare etmiş ve şahsiyeti ile onlara hakim olmuştur. Toplumu tehdit eden unsurları ortadan kaldırmış ve onlara yeni ufuklar açmıştır. Bütün bu vasıflara sahip olurken beslendiği en önemli kaynak Tanrı olmuştur. Mesela; Gergedanı (canavarı) öldürerek kendi toplumunu rahata kavuşturması ve yeni fetih hareketlerine girişerek yeryüzüne hakim olma düşüncesinde müracaat ettiği iki kaynak da dini bir motif olarak gözükmektedir. Biri Tanrı diğeri İrkil Ata. Tanrının yardımı ve İrkil Ata'nın da tecrübesi daima Oğuz Kağan'ı sahip olduğu ideolojisinde desteklemiştir.

Destanda Oğuz Kağan mitolojik unsurlarla tasvir edilmiş adeta Tanrı ile bağlantı kurdurularak kutsal bir şahsiyet olarak tanıtılmıştır. Daha doğuşunda Oğuz Kağan annesinin müslüman olmadığı için sütünü emmeyi kabul etmemiştir. Aradan bir yıl geçmeden konuşma özelliğine sahip değilken konuşmuştur.

Adının kendi tarafından konulmasını sağlamıştır. Bütün bu husular dini birer motif olarak gözükmektedir. Zira, aynı olaylar aynı şekilde Hz. İsa ve Hz. Yahya ile ilgili olarak ehli kitap hakkında da zikredilmiştir. Yine aynı şekilde

Oğuz Kağanın evleneceği zaman da kendisine layık görülen kızları reddetmesi onların müslüman olmamalarına bağlanmıştır. Ayrıca Oğuz Kağan amca kızı ile evlenirken onu adeta müslümanlaştırdıktan sonra kabul etmiştir. Bilindiği gibi İslam Hukukunda da mümin bir kimsenin evlenmesi aynı anlamda belirli şartlara bağlanmıştır. Mesela mümin bir erkeğin kafir bir kadınla evlenmesi haram kabul edilmiştir.

Oğuz Kağan'ın ikinci evliliği yaptığı kadının yaratılışı kozmik alemle ilgili bir motiftir. Bu motif Türk Kozmolojisinin diğer milletlerin kozmolojisinden ayrıldığı bir motiftir. Zira, Oğuz Kağan'ın her iki evliliğinde, Türk düşünce düzeninin önemli bir meselesi mukaddes bir şekilde anlatılmıştır. Adeta Oğuzların yaratılışı, Tanrısal bağlarla izah edilmiştir. Aynı hususu Oğuz Han'ın çocuklarında da görmek mümkündür.

Türk mitolojisinin en önemli sembolü Kurt'tur. Bir çok Türk efsanesi, Türklerin kurttan türeyişi ile ilgilidir. Türklerdeki kurt totem olarak kabul edilmemelidir. Kurt'un totem olmadığı fakat Türk'ün hayat felsefesine bir hayli yön verdiği açıktır. Destanda geçtiği şekliyle Kurt daha çok yol gösterici (Rehber) pozisyonundadır. Diğer destanlarla birlikte ele alındığında Kurt'un ata ya da kurtarıcı durumunda olduğu inancı bu destanda pek gözükmektedir.

Oğuz Kağan Destanındaki Gök Tanrı ile ilgili pasajlar Türklerin göğün Tanrıdan ayrı olduğu şeklindeki inançlarını net bir şekilde belgeler durumdadır.

Eski dinlerde ağacı kutsallaştırma şeklinde bir inanç daima mevcut olmuştur. Yahudilikte, Hıristiyanlıkta ve Müslümanlıkta ağaç ve ağaçla ilgili bir çok inanışlar mevcuttur. Oğuz Kağan destanında da ağaç kutsal sayılabilecek bir dereceye sahiptir.

Türk destanlarının yaratılış efsaneleri ile ilgili olanlarından biri de Altay Türk Yaratılış destanlarıdır. Bu destanlar coğrafi bölge açısından Altay-Yenisey sahasında cereyan etmiştir. Ana çizgiler itibariyle Türk ve Sibiryaya mitolojisine oturtulan bu destanlar geniş çapta İran Mitolojisi ve maniheizm'in etkisine bağlıdır. Altay ve Saha manevi inancının bütün Türklere şamil edilmemesi şartıyla bugünkü Altay dağlarında ve Yenisey ırmağının oluşturduğu bölgelerde yaşayan Türk boylarında bu inançların izlerine rastlamak mümkündür. Şamanı Altay Abakan kabilelerince meskun bu bölge de Altay yaratılış destanları ile ilgili bir takım eski parçalara rastlamak mümkündür.

Türk milletinin dünyanın ve insanın yaratılışı hakkındaki duyuş, görüş ve inanışlarını ortak olarak bulabilecek yer bu bölgede yaşayan Türkler ve bunlar arasında muhafaza edilen bu destanlardır. Altay Yaratılış destanlarında Mani dininden, Budizm'den ve hatta Hıristiyanlıktan türlü tesirler gözükmektedir.

Değişik araştırmacılar tarafından derlenen bu destanlarda Türklerin yaratıcı Tanrısı durumunda olan Ülgen hakkında önemli bilgiler vermiştir. Buna bağlı olarak yaratıcı Tanrı Ülgen'in Türklerdeki eski ve müşterek Tanrı tipini temsil ettiği söylenebilir. Bu destanlarda Tanrı Şeytan ikilisi, Şeytan Ehrimen şeklindeki İran mitolojisinden farklı ele alınmıştır. Adeta, Tanrı Şeytan ilişkisi Türklerin tek Tanrı düşüncesi çerçevesine indirgenmiştir.

Dünyanın üzerinde durduğu balık yada öküz şeklindeki mitolojik unsurlar bu destanlarda da işlenmiştir. Diğer milletlerin mitolojilerinde de işlenen bu husus, Altay efsanelerinde farklı olarak ele alınmıştır.

Bu destanlarda dünyanın yaratılışı ve ondan öncesi her yerin su ile kaplı olması düşüncesi ve özellikle ilahi dinlerdeki altı-gün ifadesi aynı şekilde geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de ve Eski Ahid'in bir bölümünde de bütün canlıların yaratılmadan önce dünyanın su ile kaplı olduğu ve canlıların sudan yaratıldığı beyan edilmiştir. Yine aynı şekilde altı günde dünyanın yaratılışı ve yedinci günde Tanrının uyuması, ya da dinlenmiş olması beyan edilmiştir.

İlahi dinlerde insanın yaratılışı hemen hemen aynı ölçüler içerisinde anlatılmıştır. Buna göre insanın yaratılış maddesi toprak ya da toprak cinsinden şeylerdir. Ve insanı bizzat Tanrının kendisi yaratmıştır. Bu destanlarda insanın yaratılışı ile ilgili olarak toprak da ana motiftir. Yine Adem ve yasak ağaç ya da meyve ile ilgili hususlar Altay yaratılış destanlarında çeşitli dinlerin ve kültürlerin tesiri altında kalınarak anlatılmıştır. Bütün bu hususlar, bu destanlardaki dini motifler ve bu dini motiflere etki eden farklı kültürler hakkında efsanevi de olsa bir yorum getirmektedir. Ayrıca bu motifler kültürlerin birbirini etkilediğinin de açık bir göstergesidir. Nitekim bu destanlardaki Şeytan-Erlik ikilisi, adeta İran mitolojisinin Şeytan, Ehrimen ikilisini ortaya koymaktadır. Buddizmdeki deyimlerin bu destanlarda kullanılmış olması da bu hususu desteklemektedir.

Saha Türk yaratılış destanları dünyanın ve insanın yaratılışı şeklinde iki temele dayandırılarak anlatılmıştır. Bu destanlarda da her yeri kaplayan ana motif su ile birlikte yaratıcı bir varlığın kabul edilmesi dikkati çeker.

Türklerin Yaratılış destanlarının hepsinde de kainatın başlangıcından beri başlıca iki varlık vardır. Tanrı ve Şeytan. Bu şekildeki yaklaşım İran mitolojisinin temel sistemine benzer. Hıristiyanlığın etkilerinin de görüldüğü bu destanlar yine de Türk Yakut efsaneleri olarak kalmışlardır. Saha Türklerinin Yaratılış destanlarında da yedi rakamının ele alınması batı Türklerinin tesirinden kaynaklanmaktadır. Er-Sogotoh destanında yedi rakamının cennet ve gökle ilgili olarak kullanılması ve Kur'an-ı Kerim'in de aynı hususu beyan etmesi önemli bir noktadır.

Türk Memluk Yaratılış destanlarında farklı olarak nakledilen bir husus

vardır ki, o da ilk insanın meydana gelişinde tabiatçı görüşün hakim olmasıdır. İnsanın yaratılışını dört unsur ve balçık esasına dayandıran inanç şekli daha çok Ön Asya ve İran mitolojisine aittir. İnsanın çamurdan yaratılmış olduğu husus ve Tanrının buradaki rolü Kur'an-ı Kerim'de de değişik ayetlerde ifade edilmiştir. Ne varki, insanın çamurdan yaratılması konusu bu destanlarda işlenirken Tanrıya hiç bir fonksiyon verilmemiştir. Bu dört unsura eski Türk tasavvuf ve özellikle Bektaşî edebiyatında da rastlanmaktadır. Buna bağlı olarak ele alınan konulardan biri de devir ya da devriyelerdir. Buddizmdeki tenasühle aynı olmasa da İslam felsefesindeki sudur, tecelli ve devir dört unsurla ilgili olan husulardır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Türk Türeyiş Destanları ve dini motiflerini incelemeye çalıştık. Uygurların Türeyiş Destanı ile Yakutların "Er-Sogotoh" ağaçtan türeme destanı, Türeyişle ilgili destanlardır. Bunlardan ilkinde Mani dininin etkileri açıkça görülmektedir. İkinci destan ise milli bir destan olma hüviyeti ile meşhurdur.

Uygurların Türeyiş destanlarında geçen ışık motifi ile Böğü Kağan'a gösterilen rağbet Mani dininin etkisinden kaynaklanmaktadır. Gökten ışık inmesi sonucu ışık inen yerin veya şeyin gebe kalması hemen hemen bütün mitolojilerde görülen bir özelliktir. Yine kuşlarla konuşma, kuş dilinden anlama Anadolu masallarının bir çoğunda işlenen husustur. Ya' da taşı, bununla ilgili düşünceler, kuşların Tanrı tarafından gönderilen bir elçi şeklinde düşünülmesi ak sakallı ihtiyarlara danışılarak hareket etme fikri destanlarımızın ortak birer özelliği görünümündedir. Nitekim, gökten ışık inerek ağacın gövdesinde şişkinliğin oluşması ve ondan bir kahramanın dünyaya gelmesi şeklindeki ifadeler; bu destanın Oğuz Kağan Destanıyla yakın benzerliğini ortaya koymaktadır. Yine aynı şekilde destanda geçen kayın ağacı ile ilgili inanışlar, diğer destanlarımızla ortaklaşa paylaşılan bir husustur.

Er-Sogotoh destanında geçen Hayat Ağacı ve Hayat Suyu şeklindeki inanışlar destanların milletler bazında ortak olan bir özelliğini gösterir. Türk mitolojisindeki bu inanışlar, dünya mitolojilerinde de mevcuttur. Mesela Veda'larda, Kitab-ı Mukaddes'te ve bunların etkisindeki diğer kültür çevrelerinde Hayat Ağacı ile ilgili inanışlar hala canlılığını korumaktadır. Edebiyatımızda oluşturulmuş Ab-ı Hayat, Hayat Suyu ile ilgili inanışlar yine aynı şekilde Fars ve Arap kültüründe de mevcuttur.

Bütün bu hususlar destanların her millet tarafından ortaklaşa paylaşılan bir kültür unsuru olduğunu göstermektedir. Destanların içerdiği motifler de destanın ait olduğu milletlerin duyuş, düşünüş ve özellikle inanışları hakkında efsanevîde olsa bir fikir vermektedirler.

BİBLİYOGRAFYA

- ANA BRİTANNİCA Ansiklopedisi, "**Destan**" Ana Yayıncılık, İstanbul, 1986
- ARAT, G.R. Rahmeti-BONG. W., **Oğuznâme**. T.D.K.Y Ankara, 1936
- ATALAY, Besim, **Divan-ı Lügati't-Türk** Tercümesi, T.D.K.Y. Ankara, 1986
- AYDEMİR, Abdullah, **Tefsirde İsrailiyat**, Ankara, 1979
- BANARLI, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1983
- BARTHOLD, W., **İslam Medeniyeti Tarihi**, Çev. Fuad Köprülü, Ankara, 1986
- , **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Çev. Kazım Yaşar Koprıman-Afşar İsmail Aka, Ankara, 1975
- BOLAY, Süleyman Hayri, "**Adem**", İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1988
- BUCAİLLE, Maurice, **Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İncil ve Kur'an**, Çev. Mehmet Ali Sönmez, İstanbul, 1987
- BUHARİ, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, **es-Sahih**, İstanbul, 1979 (I-IV)
- ÇELEBİOĞLU, Amil, "**Ab-ı Hayat**", İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1988
- DELİORMAN, Altan, "**Bugünkü Manasıyla Bozkurt**", Yeni Orkun Dergisi, İstanbul, 1989
- ELÇİN, Şükrü, **Halk Edebiyatına Giriş**, Ankara, 1977
- ELİADE, Mircea, **İmgeler ve Simgeler**, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara, 1992
- ERGİN, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı**, Ankara, 1989
- GÖKALP, Ziya, **Türk Tôresi**, İstanbul, 1972
- , **Türk Medeniyeti Tarihi**, Haz: Yalçın Toker, İstanbul, 1989
- GÖKYAY, Orhan Şaik, **Dedem Korkudun Kitabı**, İstanbul, 1973
- GÜNGÖR, Harun, "**Süryani Kaynaklarına Göre Türklerin Menşei ve Dini İnanış ve Akideleri**", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.40, İstanbul, 1986
- , "**Maniheizm**" E.Ü.İ.F.D., S.5, Kayseri, 1988
- İBN MANZUR, Ebu'l-Fadlı Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem, **Lisanü'l-Arab**, Beyrut, 1968
- İBN TUFEYL, Ebu Bekr Muhammed b. Muhammed, **Ruhun Uyanışı**,

- Haz: Ahmet Özalp, İstanbul, 1985
- İNAN, Abdulkadir, **Eski Türk Dini Tarihi**, İstanbul, 1976
- , **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1987, (I-II)
- , **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, 1986
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Aski Türk Dini**, Ankara, 1980
- KAPLAN, Mehmet, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I**, İstanbul, 1976
- , **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul, 1979
- KIRCA, Celal, "İslam Dinine Göre Reenkarnasyon", E.Ü.İ.F.D., Kayseri, 1986
- KİTAB-I MUKADDES**, Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil), İstanbul, 1985
- KÖPRÜLÜ, Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara, 1984
- , **Türk Edebiyatı Tarihi**, Yay: O. Köprülü-N.Pekin, İstanbul, 1986
- KUTLUAY, Yaşar-ATAY, Hüseyin, **Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı**, Ankara, 1990
- KUZGUN, Şaban, **Hazar ve Karay Türkleri**, Ankara, 1985
- MEVLANA Celaleddin-i Rumi, **Fihri Mafih**, Çev: Meliha Ülker Tanrıcahaya, İstanbul, 1985
- OCAK, Ahmet Yaşar, "Ab-ı Hayat", İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1988
- OLGUN, İbrahim-DRAHŞAN, Cemşit, **Farsça-Türkçe Sözlük**, Ankara, 1984
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, Ankara, 1979 (I-II)
- , **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, Ankara, 1981
- , "Türklerde Semavi Kurtlar", Türk Dünyası Tarih Dergisi, S.40, İstanbul, 1986
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Büyük Türkiye Tarihi**, İstanbul, 1983, I-XIV
- , **Türk Tarihinden Yapraklar**, İstanbul, 1985
- RADLOFF, W., **Sibiryadan Seçmeler**, Çev: Ahmet Temir, İstanbul, 1976
- RUBEN, W, **Buddhizm Tarihi**, Ankara, 1974
- SAMİ, Şemseddin, **Kamus-i Türkî**, İstanbul, 1316
- , **Temel Türkçe Sözlük**, Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kamus-i Türkî, Tercüman yayıncılık, İstanbul, 1985, (I-III)
- SCHİMMELE, Annamarie, **Tasavvufun Boyutları**, Çev: Ender Gürol, Adam Yayıncılık, 1982
- SEPETÇİOĞLU, M.Necati, **Yaratılış ve Türeyiş Türk Destanları**, İstanbul, 1981
- SEYİTOĞLU, Bilge, "Efsane", Türk Dünyası El Kitabı, S.23, Ankara, 1992

SÜMER, Faruk, **Oğuzlar**, D.T.C.F.Y. Ankara, 1967

-----, "**Türk Destanları II**", Türk Dünyası Tarih Dergisi, S.62,
İstanbul, 1992

TANYU, Hikmet, **İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**,
İstanbul, 1986

-----, "**Ağaç**", İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1988

TEKİN, Şinasi, **Uygurca Metinler II**, Ankara, 1976

TOGAN, A. Zeki Velidi, **Oğuz Destanı**, (Reşideddinin Oğuznâmesi Terceme
ve Tahlili), İstanbul, 1972

-----, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, 1981

TURAL, Sadık Kemal, "**Milli Destanlarımız Üzerine**", Türk Kültürü
Dergisi, S.90, Ankara, 1970

TURAN, Osman, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, İstanbul,
1980, (I-II)

TÜMER, Günay-KÜÇÜK, Abdurrahman, **Dinler Tarihi**, Ankara, 1988

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Dergisi, Dergah Yayınları,
İstanbul, 1977, (I-VI)

Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1982 (I-XII)